

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository



Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

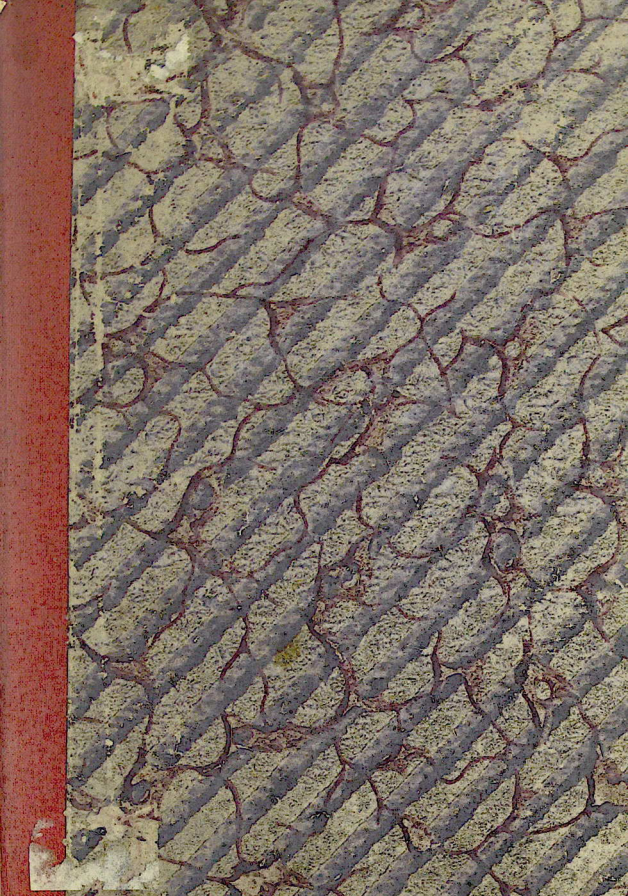
Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material



Մ. ԴԱՐԲԻՆՅԱՆ

ԶԱՐԹՆՈՂ ԳՅՈՒՂԸ

(ՊԵՏԱՎՃԱԲՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎՃԱՌԻ)



ԳԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ 1930

1725

ՀԻՄՆԵՐ ԲՈՅՈՒՆՔ

(ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԲՈՅՈՒՆՔ)



Մ. ԴԱՐԲԻՆՅԱՆ

ԶԱՐԹՆՈՂ ԳՅՈՒՂԸ

(ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ)

A^{II}₃₈₁₆₈



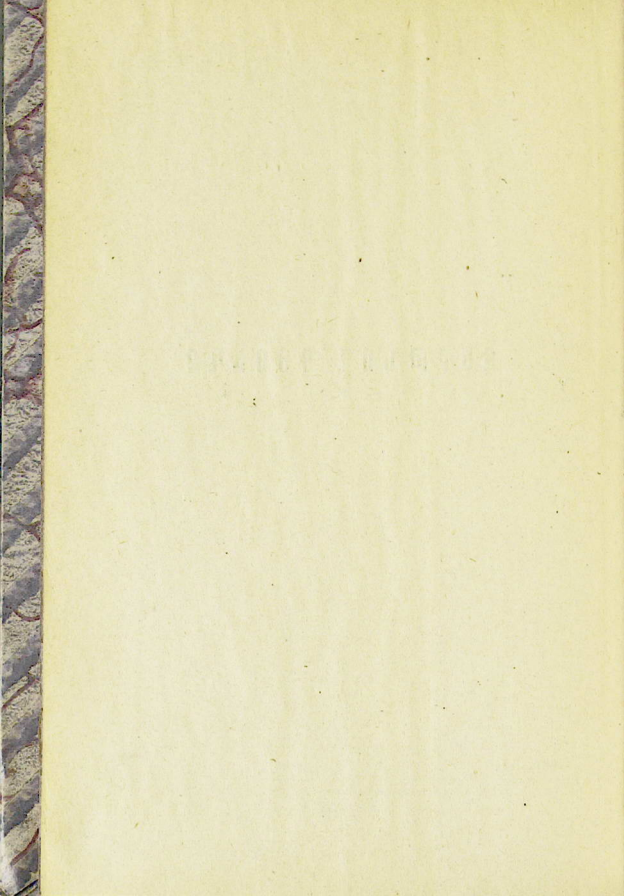
Հր. № 1331.

Գրառեպար № 5260 (բ).

Տիրաժ 3000.

Պետերասի առաջին տպարան Վաղարշապատում
Պատվեր № 97.

ԶԱՐԹՆՈՂ ԳՅՈՒՂԸ



Վ Լ Ա Ս Տ Ը

Զոփուռանց Ակոփի տղա—չոփուռ խեչանը, հենց վոր զին-
վորական ծառայությունից վերադարձավ, իսկույն ստրաժնիկ
դառավ:

Ստրաժնիկ դառավ-չդառավ, դամշին առած քլասիբ գլու-
ղացիների ջանին ընկավ, ու քլոխվա-քենդխուղաներին թե ու
թիկուռք դառած՝ սրան-նրան սկսեց երել-խրովել ու դամշու տա-
կին չորացնել: Կոռ եր, թե բեգլառ, խարջ եր, թե պարտք, խեղճ
մարդու վղիցն եր հանում:

Զոփուռ խեչան չդառավ նրանց գլխին, ալ կրակ ու փոր-
ձանք:

Պեչան...

Ի՞նչ խեչան... Նա դառել եր Խրիստափոր Յակուլիչ, վորի
թիբի առաջն ել եր կարում, յետևն ել՝: Նրա սուտը պրիստավի
ու մեծ դիվանի առաջ--դորթից ել դորթ եր:

Մի հալա շենք ու շնորհքին մտիկ արեք, շենք ու շնորհքին
ու արարքներին:

Բոյը--կարճ, մեջքը--կուղիկ, գլուխը--մեծ, աչքերը--մանր,
շարժուն ու խորամանկ, դեմքը ծաղկատար, չեչոտ, կասես մըկ-
նակեր հացի յերես լինեք--կըծկըծորած, դար ու փոս, մուկը կե-
րած արաի պես՝ տեղ-տեղ մազ բուսած: Բա նրա դեղին ու փայ-
լուն կոճակները, զառով կարած պագոնները, կողքին կախ ըն-
կած ու գետնին քաշ եկող թուրը, լեն չեքմեքն ու փափախի
ձակատին կպցրած--յեզան աչքի չափ կոկարդը...

Ու ես խլեզի չափ լղար մարդը, վոր մի գլուղի ծալրի դուրս
եր գալի, լեղաճաք ելած գլուղացիք հենց ելին գիտում, թե մի
ոխտը գլխանի հարամի լույս ընկավ:

— Ձեր տունը քանդվի, հրեն չոփուռի տղեն գալիս ա, տե-
նաս ի՞նչ վալ ա բերում մեր գլխին, —ասում էին գլուղացիք:

— Խի՛ լե՞ք ըտհենց ասուամ, բա՛լքի խեր բանի համար ա գալի,—աստուամ եր քրոխվին:

— Խերը նրանից... Զոփուռ Խեչանիցը—խե՛ճր... Ասենք, դե՛ քրոխվա ջան, խերը ընհենց բան ա, վոր մեկի համար խեր ա ըլում, մեկի համար—շառ: Դե՛ բալքի քեզ համար խեր մ...

— Գամին խաբար կտանի, կիմանա, միսներդ կկտրի ըհ-րաններդդ դեմ կանի. ետ մոր ծիծ կտրողի մասին խոսալ մի՞ք: Հո տենում եք որենքը—նրա ղոլին ա, ինչքան գանգատ եք անըմ, նրան դհա ալելի թևեր ա տալի: Թե կարում եք՝ աչքը ձեզ վրա քաղցրացրեք, թե չե հո... ձեններդ կտրեցեք,—ասում ելին ալելի խոհեմները:

Մեծ բուռտի տարին¹, լերք գլուղ ու քաղաք խառնվել եր իրար, չոփուռ Խեչանը շատերի տները քանդեց, վորի համար նաչալնիկը նրա դոշին մի մեղալ կախ տվեց ու ոռճիկով քրոխվա նշանակեց:

— Ե հեյ, ա խալխ... խելքներդ թոփ արեք, թոփ, դուք հենց ելի՞ք գիտում, թե թագավորը թախտիցն ընկնամվ... Հենց ելի՞ք գիտում, թե ել վլաստ չկամ... Հրես ե... Վլաստը լես եմ, լիս... Վլաստն ես դամշին ա ու ես լումբուղը...

Յեվ քրոխվա Խեչանը, վորի անունը գլուղացիք Վլաստ ելին դրել, էլ ալելի կատաղած, էլ ալելի գագաղած—սկսեց ճնշել գլուղացիներին:

Նրա հին, գետնափոր տան տեղը հիմի մի լերկհարկանի քարաշեն տուն եր կանգնած, գլուխը «կարմիր ժեշտով» ծածկած, իսկ պրիստավն ու նաչալնիկը նրա մշտական հյուրերն ելին:

Հո մենակ լնքը չեր վլաստ. նրա տղեն ել եր վլաստ, նրա շունն ել, կատուն ել: Ո՛վ կհամարձակվեր նրա լեզան ու կովի քեֆին դիպչի, կամ նրա հավին քիշ անի, ելին—թող ասի... Խի՛, վլաստը—մեռել էր...

Գլուղացիք սրտամորմոք խուլ հառաչում ելին.—

— Ա՛խ... Յարաբ են լնչ որ կլինի, վոր ես վլաստի չուլը փորի տակն ընկած տենանք... Յարաբ ետ որը կգամ...

Ու ետ որը—լեկավ:

— Հեղափոխություն... հեղափոխություն... Իշխանությունը հիմի բանվորների ու գլուղացիների ձեռքին ե... Կորչեն քրոխվան, պրիստավն ու աղալարները...

Եսպէս ցնծութիամբ ու աղմուկով մի քանի բանվորներ լե-
կան Բազմից, վորոնց միացան քլոխվա Նեչանի ձեռով բանտարկ-
ված ու աղատված տղաները:

Գլուղն իրար անցավ:

— Վճրտեղ ա վլաստը, վլաստը վճրտեղ ա, բերեք դատաս-
տանն անհնք...

Վլաստին բռնեցին:

Ուզեցին տեղն ու տեղը սպանեն, բայց մեկ էլ վորոշեցին
բանտարկեն:

Վլաստին—գոմը գցեցին:

Տունը—տուն: Մի մասում ռեկոմն ու լաչեկեն եր, մյուս
մասում—ժողովների տեղն ու գլուղի ընթերցարանը:

— Վլամատ... քեֆդ վոնց ա, վլամատ...—հարցնում էին գոմի
մոտով անցնողները:

— Վլամատ... Տեղդ ցուրտ ա, թե տաք...

— Վլամատ... Դեֆդ թե խարաբ ա, գրամաֆոնդ դարկենք
մի քիչ ածա, իշի զոռցը զահլեդ տարած կըլի...

Մի շարաթից հետո Վլաստին ուղարկեցին կենտրոն, վոր-
տեղից ալլես չվերադարձավ:

Բայց մինչև որս էլ—գլուղացիք Վլաստի գոմի մոտից անց-
նելիս, ամեն անգամ կռանում են ու աղբածակից հարցնում.—

— Վլամատ... Տեղդ տաք ա...

— Վլամատ... Վճրտեղ ես, վլամատ...

1923 թ.

ԿԱՊԻՏԱԼԸ

I.

Յերեկ առավոտյան սենյակին դուռը լայն բանալով՝ ներս ընկավ բարձրահասակ, թիկնավետ, մեծ փափախով, խուրջինն ուսին, մահակը ձեռին մի ափսոսալի տղամարդ։ Առաջին հայացքից չճանաչեցի, բայց մին ել բրդոտած դեմքի վրա փալլող խոշոր ու սև աչքերը մատնեցին ով լինելը։

— Ո՛հ, Գասպար ջան, ետ դու յնս... ա՛յ, բարով, հազար բարի չես եկել։

Հուզված գրկեցինք իրար։

II

Մանկությանս ընկերն եր Գասպարը. աշխույժ, ընդունակ, բարեսիրտ ու ընկերասեր։ Վարժապետը վկայում եր, թե նա շատ խելոք մարդ կդառնա— ինքե ուսումը շարունակել։ Բայց դե ասած ե, թե՝ «աղքատին թվ կտա արքայութուն»... Մնպես ել մնաց գլուղում, չոբան դարձավ, հետո չել ամուսնացավ, տուն ու տեղ դառավ, կպավ հալալ հողին ու աշխատանքին, չեղավ խոփի ու մաճի անբաժան ախպեր։

Վաղճւց, շատ վաղուց եր, չեյի տեսել Գասպարին. չես քաղաքում, նա գլուղում. իրարից հեռու, իրարից կտրված...

III

— Բա հենց գիդաս, թե քեզ մտահան եմ արե՞լ...— Աչքերը շրակալած ու դրնած, կոկորդը սեղմելով ասաց Գասպարը։

— Նո դե՛ք եք, դե՛ք, քաղաքը մնալու ողնիդ, քաղքիքդ եք անջիգլար. մեղ—գեղացիներին մտահան եք անըմ. ըսկի լայնդ ել ա չեք անըմ, թե պեղը գաք... Նո խի՛ չես ել երեսա վախտիդ պես

ամաններն ելա գեղը գալի, հլե իրար ել ա տենանք... Յանի վախըմ ես տանը մի թիքա հաց չի ճարվի, թե հլե սարըմը մի աման կաթը, չա մածուն...

— Դե ի՞նչ ասեմ, Գասպար ջան, չե թե լայեղ չենք անում, ալ ժամանակն ու հանգամանքները չեն ներում. լավ վոր դու ել ա չեկել ես, միտտ ես բերել: Ասա մի տեսնեմ, խեղ ըլի գալդ, ի՞նչ բան ունես, տուն ու տեղդ վիճց են, հո հիվանդ չունես, կամ ի՞նքդ հո հիվանդ չես...

— Ձե, քե մատաղ, սաղ-սալամաթ ենք. ընհենց մի բան ել չունեմ: Կալ ու կուտս հավաքել պրծել եմ, ապրանքս ել տեղավորել. ասեցի գամ համ քեզ տեսամ, համ մի քիչ խուրդավաթ բաներ առնեմ տան հմար, համ ել... համ ել... մի բան պտեմ հարցնիլ, ամա վրես ծիծաղես վոչ:

— Ել ինչո՞ւ պիտի ծիծաղեմ վոր... ասա տեսնեմ ետ ի՞նչ բան ա:

— Են ա վոր... քե մատաղ, դու ըլես են իրար հետ կերած աղ ու հացը, ինձ մի հասկացրու տեսամ, թե ի՞նչ բան ա, չա թե ետ ի՞նչ ջանավար ա կապիտալը.—հարցրեց Գասպարն ու ենպես շեշտեց կապիտալ բառը, վոր չախալվի:

— Ասե՛նք...—ծոր տալով շարունակեց նա.—լես սալդաթութին արած մարդ եմ, գիդում եմ, թե կապիտանն ինչ ա. մեր կապիտանն ել շատ փիս մարդ եր, համա կապիտալ ասածդ գիդում չեմ ով ա, չա ի՞նչ ա... Ի՞նչ քաղքու՞մն ապրած, ուսումնական մարդ ես, կղիդաս, համ ել դու մեր լիզվով կասես—կհասկանամ...

IV

Ջարմացած նստում էլի Գասպարին. նրա շենք ու շնորհքին, ձեռի մահակին ու մտածում, թե ի՞նչ կապ ունի իմ չոբան ու ռանչպար Գասպարը—կապիտալի հետ. կամ ինչո՞ւ նա ետքան անհանգստանում ե նրա մասին մտածելով, կամ թե վիրտեղից ե լսել նա կապիտալ «ջանավարի» մասին...

— Գասպար ջան, դու մի ինձ ասա, թե ետ վիրտեղ ես լսել կապիտալի մասին, կամ ի՞նչպես ես լսել...—հարց տվի չես:

— Քե մատաղ. մի ժամանակ մեր գեղերը շատ օրջիկ մարդիկ ին ման գալի ու քարոզում ին, թե մեր, հայերիս անբախտութենի պատճառը Ոսմանլիի թուրքերն են. մեզ քարոզում ին, վոր գենք առնենք, զինվենք ու գնանք նրանց վրա կռիվ: Դե

հոռ են ել ես գիշու՛մ, թե եդ բանի վերջը ինչ դուս եկավ-
կուիվ, արինհեղու՛թին ու հայաստանցի գաղթական... Հիմի լել
նոր-նոր ջահելնի լեն գալի գեղերը, ու լեկողն ել հլե ետ կապի-
տալի մասին ա խոսըմ: Ասըմ են, թե ես աշխարհի ամեն մի նե-
ղու՛թեն, ցավ ու չոռ դիւի ետ կապիտալն ա անըմ, ու թի վոբ-
նա ըլի վեչ հմ, աշխարհս կդինջանա, մարդիկ լավ կապենն,
հարուստ ու աղքատ միահավասար կըլեն, ել կուիվ ու կոտորած
չի ըլի, ամեն մինն իրան հալալ աշխատանքին կըլի, կոռ ու
բեգլառը կվերանա... Մի որ ետ քարոզողներից մինն հարցրի,
թե վճիռդ ա ետ կապիտալը, բա կարալ չմնք մի երես առ
երես տենամնք...

— Նմ ինչ պատասխանեց:

— Ըսկի: Ասեց թե կապիտալը գեղումն ըլիլ չի. նա քաղ-
քումն ա. ով վոր ուզում ա տենա, պետք ա քաղաք գնա: Դե
հիմի ես ա հազիր եկել եմ. քե մատաղ, մի շանց տու տենամ ետ
վճնց ջանավար ա. լանի կարող չեմ ունի-մունքը մի ջարդեմ,
փշրեմ, բալքի աշխարհս ետ ցավիցն ազատվի՛ր...

V

Խեղճ իմ Գասպար... Մահակն առել, լեկել է, թե քաղաքում
կապիտալ «ջանավարին» գտնի ու գլուխը ջարդի, վոր մարդկու-
թյունն աղատի ետ աղետից...

Աչքերն ենպես ելին փալլում, ձեռն ու վոտն ենպես ելին
դողում, վոր կարծես հարձակման դիմելիս լինել...

Բացատրեցի, հասկացրի Գասպարին, թե ինչ բան է կա-
պիտալը, ու լերբ վերջացրի խոսքս, նա մի խոր հոգոց քաշեց
ու հոնքերը կիտած, գլուխը շարժելով ասաց.—

— Պա հո... մգյար ըտհե բան ա կապիտալը՝...

Հմ... մենակ մի Գասպարով դրա գլուխը չի ջարդվիլ...

1922 թ.

ՍՊԵՑ ԱՎԱԳԸ

I

Չարչի չեր ավագը. սրամիտ ու կատակաբան. միշտ ուրախ ու շարժուն: Թե վոր դուքանը մտնելիր, թեկուզ հենց ենպես, առանց բան առնելու մտքի, ենքան կգովեր իր ապրանքը, վոր անպատճառ մի փտած բան կսաղացներ վրադ:

— Տար, ախպեր, տար. քեզ բան եմ ասում. վերջը կփոշմանես, ես դալդի բան-դադրանիցա չեմ չի ճարվիլ. տես ե, տես ի՞նչ ապրանք ա. թամամ պերվի սորտի բրակ ա... Թե փող չունես, ջանդ սաղ ըլի, հետո կտաս, հո չես քոչում... Ապրանքը վոր եստեղ վեր ընկած կենա, հո ճուտ չի հանի... Բա, չես սաղ ըլիմ, ապրանքս դարսած, դու տկլոր կենամ, յա կարիքի մեջ... Խի՞, բա ել վճի որվա հարևանն ենք... Հավից-ձվից կտա՛ս, թե չեղից, պանրից, յա ցորնից, գարուց, ինձ համար մին ա. տա՛ր, տա՛ր քեզ ասում եմ. միբուքս վկա, առքի գնով եմ տալի. դու հենց գիտես ուրիշի կտամմ. ես ապրանքը քեզ ա լայադական, քեզ, քու շիմշատ բոլ ու բուսաթին սաղ կգա. բա ես շաքարը, ես գլուխ շաքարը, հլամտիկ, տես, լիղակը վրեն հուրհրատին ա տալի, ի՞նչգլիդ ա, ի՞նչգլիդ. ատամ պտի վոր սրան կտարի, մի կտորով ռիտը հոգի չալ կխմեք, ու կտորը հալա տեղը սաղ սալամաթ. կուզես չորացրու, ել չես տեղը դի. մարմար քար ա, մարմար քար... Բա ես աղը. Հնդստանի աղ ա, մի պողունց վոր չարխի պղնձի մեջ գցես, մի փթի համ կտա: Յես հու պուստոլ չարչի չեմ, պերվի գիլդի կուպեցի ապրանք եմ պահում, ամեն չեղիդ, ամեն ուանդ...

Ու Ավագն ենքան եր գովում թե իր ապրանքը, թե՛ մուշտարուն, վոր ել պրծնելու ճար, ազատվելու հնար չկար: Խոսելու հետ մեկտեղ, մուշտարուն չամչից, խուրմից տալիս եր, վոր ըբրանը քաղցրացնի, ու թե առուտուրը մեծ եր, մի գլխի աղ-լուխի մեջ կապում եր ու աղլուխն ել փեշքեշ անում:

Սաղ գլուղը ձեռքն եր առել, բոլորին ապառիկ ապրանք
բաց թողել, ու կապել եր դուքանին: Ով ել վոր ուզեց, թե փորձ
անի, ինքն ել դուքան բաց անի, Ավագի ձեռից կոտր ընկավ,
ելած-չելածը հավաքեց, ծախեց, պարտքին տվեց ու ելի իր քար
ու փետի լետեից ընկավ: Մինչդեռ ավագը մի տան տեղ առավ,
ու են վոր առուն գլուղը լերկու մասի լե բաժանում, միակ կա-
մըջի մոտ, մեծ ճամբի տակին նոր տուն ու դուքան շինեց,
գլուխը կարմիր ժեշտով ծածկեց, ու նոր դուքանում նստած
իրեն հնարած լերգն եր լերգում, Գյուղղլու լեղանակով:—

«Ինձ ասում են չարչի, չարչի,
ասեք տենամ, չարչին մարդ չի...
Չարչի Ավագը վոր չըլի,
ել մարդու տան լիս կկառչի...»

Նոթս—Բագու քաղքից, խալիս,
ճոթս—Մարոզոյն ա տալիս,
շահին շինել եմ բաղմանչի,
վոր չմնամ առանց չամչի...»

Ձմեռը նրա դուքանը կատարյալ հարսանքատուն եր: Լցվում
եյին գլուղացիք ու խոսում գլուղի խեր ու շառից. լերբեմն ել
տաքացած վիճում: Ավագը նման դեպքերում միշտ չեղոք դիրք
եր բռնում, ամենքի ասածին ել հավանութուն տալիս. իսկ թե
պատահում եր, վոր վեճը սուր կերպարանք եր ստանում, նա մի
սրամիտ առակ կամ անեկդոտ եր պատմում, ծիծաղեցնում, վեճն
ու կոխվը քանդում, վոր իր խանութում անհամութուն չծագի,
մուշտարիները չնեղանան, չխրտեն դուքանից:

Շատ անգամ նեղացած կողմերին կանչում եր իր տուն,
հյուրասիրում, հաշտեցնում: Նա շատ անգամ բարեխոս եր լի-
նում քոխվի կամ դատավորի առաջ. լերաշխավոր կանգնում,
և նման ձևերով ու միջոցներով՝ ե՛լ ափելի ամբացնում իր դիրքն
ու պատիվը: Ձմեռվա լերկար գիշերներին նրա ճրագը միշտ
վառ եր. աչնտեղ եյին գլուղի մեծամեծները, վորոնք աշխարհի
քախտն եյին վորոշում, և այդ «բախտը վորոշողներից» մեկն ել
Ավագն եր, վոր իր ճարպիկ լեզվի ու փողի շնորհիվ «գեղի գըլ-
խին իշխան եր դառել», ինչպես պարծենում եր նրա պառավ
մայրը:

Ձմեռը, լերբ վողջ գլուղը համարյա պարապ եր, Ավագի

առևտրի լեռուղեով ժամանակն եր, դուքանը ղղղում եր: Նա մի քանի անգամ քաղաքից ապրանք եր բերում. գործն ու քեֆը չաղ եր լինում միշտ, հանաքի տոպրակը լիքը: Իսկ ամառը...

Ամառը, լերը վողջ գլուղը հանդուհիւ եր լինում դաշտային աշխատանքի, և գլուղում վոյ մի փափախավոր չեր ճարվում, մին ել են ելիր տեսնում Ավագը դուքանի դռան քարին նստած՝ նեղ դավթարը ծնկանը, թերթերը շուռումուռ ե տալիս, ու մի փոքրիկ սև մատիտ պտղունցում հուպ տված՝ ինչ-վոր բաներ ե գրում ամեն մի լերեսի վրա:

— Շտ թնչ բանի լես, Ավագ,— ձեն եր տալիս լերբեմն տերտերը գլուղամիջից:

— Վոչինչ, տերտեր ջան. քեսատութին ա, մուշտարի չկա, դավթարիս հետ առուտուր եմ տնում:

Յեւ իրոք: Ավագը իր «նիսյի նեղ դավթարը» ծնկանը դրած, այս կամ այն գլուղացու ապառիկի վրա մի բան եր ավելացնում. վորին—կես գրվանքա շաքար, վորին—մի շահու չալ, վորին—աղ, լուցկի, խոռնկ ու մոմ, նավթ և այլն:

Իսկ լերբ ւսմառվա «դավթարի հետ արած առուտուրի» դեմ աշնանը, կալի ժամանակ վճարելիս բողոքներ ելին լինում, Ավագը հաղար ու մի լերդումով հաստատում եր, վոր վճարողը մոռացել ե:

— Ուզում ես տերտերին հարցրու, նա տեսել ա, թե են շոգ տօժոցին լես վոնց եմ քու հաշիմները գրել, կարգի գցել: Նիսյա բանի դադեն ըսենց ա, նիսյի լերեսը—սև ա, թե ուզում ես, ախպեր, տա՛լ մի, մի գրվանքա նոթն ել թնչ ա, չա կես գրվանքա շաքարը, վոր քեզ բեղամաղ անեմ. կուզես լեկ մեկի տեղ՝ լերկուսը տար, բա ամոթ չի՞...

Յեւ Ավագը դիմաթափ եր անում խոսողին, շատ անգամ լերեկոները ճամբով անցնելիս հրավիրում թելի, կամ մի ռումկա արաղ խմացնում, խաթրն առնում:

II

Ապրում եր եսպես Ավագը, են հին առածի տղի պես—«ինքը դանակ, աշխարհը դմակ», ու քեֆ եր քաշում—գլուղի հերն անիծելով:

Ամառնացավ, տերտերի աղջիկն ուղեց մեծ բաժինքով ու մեջքն ել ավելի պնդացրեց: Իրեն մորն ու լեղբայրներին ել նոր տանիցը դուրս արավ, զրկեց ամեն բանից, կարողութունը զավ-

Թեց ու պինդ վրեն նստեց։ Պառավ մայրն ել, վոր ես անիրա-
վության դեմ գանգատ գնաց ու պահանջեց, վոր ծերության հա-
սակում իր կյանքն ապահովի, Ավագը ծիծաղը բերնին, խալխի
մեջ, դատավորի առաջ հայտարարեց.—

— Ետ իմ մերն ա, իմ հալալ մերը, հալքած վոր չես դրան
պետք՝ ա պահեմ։ Դրա ինձ տվածը ինչ ա. երկու տարվա կաթը,
չե՞ք, սուգյա ջան, մի եծ կառնեմ, իրեն կտամ, թող մինչև իրեն
մահվան որը կթի, ուտի։

Դատարանը գտավ, վոր Ավագը շատ խղճմտանքով ու արդար
մարդ է, ու մի քոսոտ եծով գանգատը վերջացրեց։ Իսկ լեղբայր-
ները... դե ի՞նչ կարող ելին անել, չե՞ր դիվանն ու դատաստա-
նը Ավագի կողմն եր։ Քաջվեցին իրենց քանդված տունն ու սրա-
նրա մոտ նոցար մտան։

Ավագի գործը շատ լավ եր գնում, շատ. մենակ են անիծած
Դեպոյի Մուխին, վոր քաղքիցը նոր եր լեկել, գլուղացոց միտը
խառնում եր, պղտորում, մանավանդ վոր շատ եր խոսում առու-
տուրի մասին, և ինչ վոր թագա դուքանի անուն եր հնարել,
ինչ վոր կոոպերատիվ եր ասում, վոր սաղ գեղով միանան, բաց
անեն ետ կոոպերատիվը, ու Ավագի տունը քանդեն։

Մուխին մի վորք տղա չեր։ 15 տարի առաջ, նրա հոր
մեռնելուց հետո, հորեղբայրը նրա մորը մարդու տվեց, լեղբոր
կալքը զավթեց, ու խեղճ Մուխուն ենքան տանջեց, քոռեքոռ
արավ, վոր նա զզվի ու չոլերն ընկնի, վոր լեղբոր միակ ժա-
ռանգի հոտը կտրի։ Մուխին ել—մի վորք ու անպաշտպան չե՞ր-
խա, հագիվ 8—9 տարեկան, մի որ գլուխն առավ ու փախավ
քաղաք։ Շատերը նրան կորած ելին համարում, շատերը—մեռած,
վոմանք ել պատմում ելին, թե հալ-թրքական կռիվների ժամա-
նակ սպանել են։ Բայց ահա մի որ ել—15 տարուց հետո, մի
ջահել տղա մտավ գլուղը, կարգին հագնված, ու գլխարկի ճա-
կատին մի չաքունճից ու լապատկից շինած կակարդ կպցրած։
Գլուղացիք չճանաչեցին, քիչ ել վախեցան, թե՝ չինոմիկ կլինի,
մի ֆրաս կտա. բայց հարցուփորձից պարզվեց, վոր նա իրենց
կորած Մուխին է, վոր սկզբում դեպոյի բանվոր և չեղել, իսկ
հիմի մաշինիստի ոգնական է, ու հենց եղտեղ ել անունը կպցրին
Դեպոյի Մուխի, վոր ուրիշ Մուխիների հետ չխառնեն։

Ահա հենց ես Դեպոյի Մուխին եր, վոր ջահելներին համո-
ղեց, գլխին հավաքեց, ու վորովհետև աշնան առատ ժամանակն
եր, մի 20 հոգի, մարդը 5 մանեթի հացահատիկ մեջտեղ դրին,

վոր կոոպերատիվը բաց անեն: Մուխին ել գանգատ տվեց, վոր դատարանով իր ագահ հորեղբորից լետ խլի իր բաժինը ու ծախելով՝ մացնի կոոպերատիվի մեջ: Բայց...

Չարչի Ավագը գլուխը սաղ, աշխարհի լերեսին ման գալիս լինեը, ու գլուղում մի ուրիշ դուքան բացվեը... Նա իր մոտ կանչեց Դեպոյի Մուխինի հորեղբորը, իրեն գինակիցը շինեց, ու գործն ենպես հարմարեցրին, վոր Մուխինի գլուխն ուտեն: Ու մինչդեռ կոոպերատիվի անդամները սարգ ու կարգ ելին անում, վոր դուքանը բաց անեն, Դեպոյի Մուխին ել պատրաստվել էր, վոր քաղաք գնա ապրանքի, մի գիշեր նրա տունը շըրջապատեցին ստրամենիկները, բռնեցին ու թևերը կապած առաջ արին պրիստավի մոտ:

— Բա ձեզ վոր ասում ելի, թե եդ Դեպոյի Մուխին ժուլիկ ա, հավատում չիք, հիմի տեսմք: Դադըումը գողութին ա արել ու փախել, լապատկի կակարդն ել սուտ ճակատին կպցրել, վոր ձեզ եշացնի. տեսմք հիմի... Որենքի ջանին մատաղ, թուղթ ա դարկել պրիստավի վրա, վոր բռնի: Եկել ա, թե կոոպերատիվ բաց անի. կոոպերատիվը գիտաք ինչ մ, դա փռանցուգեվար խոսք ա, վոր մեր լիզվով իշի թալակին կասեն...—պարծենալով հայտարարում եր Ավագը:

— Աղա, են լեթիմ գլադեն ի՞նչ ա, վոր առուտուրից բան հասկանա. ենա քաղքումը սոված-ծարավ թրև գալիս ա ըլել, ասել ա, գնամ մեր եշ գեղացոց խաբեմ, ու լեկավ ձեզ վոչխարի պես խուզեց, ելի...—ձայնակցում եր տերտերը:

— Են թե լավ մարդ եր հմ, խի՞ չեր իր աշխատանքը մեջ տեղ դնում, քանց լեկել եր, թե զոռով իմ տուն ու տեղը խլի, հը... Նրա համար եմ աշխատեի... Ժուլիկը հո պողեր չի ունենում, են ա, ըտհենց ա ըլում, ելի...—փրփրած հախոլում եր հոր չեղբայրը:

— Հրես կոոպերատիվ չի՞, բա ի՞նչ ա մեր Ավագը... Մարդը վոչ ձեղանից փող ա ուզում, վոչ ել չարչարանք: Ի՞նչ ուզում ես առ, թե փող չունես, նխյա տար, լերը կուզես դուքանը մտի ու քեֆդ ուզած ապրանքը ջուկի, տա՛ր, իսկի ծպտուն ել չի հանում. հալա մին-մին թե բողազդ չորացած ա, մի թաս արաղ ել պատիվ կանի. ետ վոր դիփդ ել դուքանչի դառնաք, բա առնողն մի պտի ըլի...—հեղինակավոր կերպով իր խոսքով «փեշատում», հաստատում եր քլոխվեն:

Ելի ինչե՛ր ասես, վոր չխոսեցին Դեպոյի Մուխինի մասին,

ինչ գող ու ավազակ ասես, վոր նրան չշինեցին: Յաջն ան եր, վոր կոռպերատիվի համար հավաքած փողը Մուխինի մոտ եր, ու նրան վոր տարան, փողն ել հետը գնաց: Իսկ չբացված կոռպերատիվի կողմնակիցները մինչև անգամ կասկածեցին, թե չըլի ես ամենը Մուխինի սուտ սարքած բաներն եր, վոր փողերը հավաքի, ուտի:

Ավագը վրեժ լուծելու համար կոռպերատիվի կողմնակիցներին ել ապառիկ ապրանք չեր բաց թողնում, և ծաղրելու համար նրանց անունը կոռպերատիվ եր գրել: Իսկ Դեպոյի Մուխին գնաց ու գնաց: Պարարն ես չեկավ, թե ձեռ ու վոտը կապած՝ նրան Սիբիր ես քշել:

III

Համաշխարհային մեծ պատերազմն ընկավ, հետն ել—գլուղի աշխատավոր ձեռքը պակասեց: Սովի ձեռից—մարդիկ վերջին ունեցածն էլին ծախում, վոր գլուխները մի կերպ պահեն: Չարչի Ավագի հունձն առատ եր: Նա մանրուքի հետ—հացի մեծ առևտուր սկսեց, ու գլուղի աղքատներին թալանեց: Տուն ու տեղը կարպետով, խալիչով ու պղնձներով լցվել եր: Նա հենց ես ե, ուզում եր գլուղը թողնի ու քաղաք գնա, վոր գործն ել ավելի մեծացնի, չեր խաբար չեկավ, թե հեղափոխութուն ե չեղել, ու «թագավորին թախտից վեր ես գցել»: Սկսվեցին մի շարք խառնակ տարիներ, ճամբաները կապվեցին, Ավագի դուքսանում ել ապրանք չկար, բաց նա չեր հուսահատվում. տանը պաշար շատ ունեւր, ու վոտի վրա առևտուր անելով՝ աղավարի ապրում եր: Բաց լավ եր, թե եսպես մնար:

Յերկիրը կարծես խառնվել եր իրար. կռիվ կռիվ չետեց, մինը գալիս եր, մինը գնում, ու մի որ ել լուր տարածվեց, թե «Ռուսներից սոված զոռուն ա գալի, բալչեիկի գործ, վոր սաղ յերկիրը թալանի»:

Չարչի Ավագը, վոր ուշի ուշով հետևում եր ամեն նոր խաբարի, իմացավ, վոր բալչեիկները հարուստ մարդկանց «չաղին» են, նրանց մահը, վոր գլուղը մտնեն թե չե՝ առաջ կարմիր ժնշտով ծածկած տունն են թալանելու: Նա իր գլխի ճարը տեսավ. պառավ մորն ու չեղրորը բերեց իր տուն, ինքն անցավ իր հորից մնացած խարխուլ, հողաշեն խրճիթը, ու տան հատակը փորելով՝ հողին պահ տվեց թալանած իրերը: Նրա ականջին լուր եր հա-

սել, թե Դեպոյի Մուխին ետ բալլէիկների հետ եւ «Դե գողը գողի ու ավաղակի հետ կլի, բա հո կարգին վաճառականի հետ չի ըլիլ»—միտք արաւ Ավագը, բայց գլուխ պահելու համար, սկըսեց կամաց-կամաց բարեկամութիւն հաստատել «կոոպերատիվ» մարդկանցից մնացածների հետ, թե բան ե, վոր Մուխին գտնահա, բարեխոս լինեն:

Կռիվ եր, ինչ կռիվ... Ֆրոնտն իմացել էին գլուղացիք, չէին տեսել: Ամեն սարի ծերից թոփ եր տրաքում, մինչև վոր գլուղը զզվեց, ու մի գիշեր դիրքերում կռիվ տղերքը զենքը ցած դրին, անցկացան բալլէիկների կողմը, և «ուռն» տալով նրանց հետ միասին մատն գլուղը: Բալլէիկի «պողափոր» զորքը ժողով գումարեց: Պոսեցին նոր կառավարութեան մասին, ունկնդրանակեցին, հետներն ալուր ունեցին, բաժանեցին սոված խալխին, բայց ցափն են եր, վոր չարչի Ավագին արդեն ճանաչում էին: Նրան բռնեցին, տունը տակն ու վրա արին, ապրանքը հանեցին, ու տերերին կանչելով՝ լետ տվին. ինչ ել վոր վեքսիլով փող ուներ տված սրան-նրան, ազատեցին, պարտաթղթերն ալրեցին, ու իրեն տարան կենտրոն:

—Չսպանեք, ուղում եք դալումը փթացրեք, մենակ չսպանեք: Առանց են ել մեռած եմ, գոնե շունչս թողեք վրաս ման գամ,—աղաչում եր Ավագը:

Ավագին լերկու տարի բանտում պահելուց հետո արձակեցին: Նա գլուղ վերադարձավ ու ինչ տեսավ: Իրեն տունը գոլքած, դարդարած, դուքանի ու տան միջի պատը քանդած, լեռնացրած ու մեջն ապրանքով լիքը, դռան ճակատին մեծ-մեծ տառերով գրած «Դյուդի կոոպերատիվ»:

Չարչի Ավագն ել են առաջվա Ավագը չեր: Նա լերկու տարում սիպտակել եր, պառավել, մեջքից կզացել, ձեռնափետով եր ման գալի: Սաղ որը իրեն աներոջ—տերտերի կողքին նստած՝ պատմում եր անցած որերի մասին ու թառանչ քաշում: Տերտերն ել լավ որում չեր. պսակն ու մեռել թաղելը կամաց-կամաց վերանում եր: Նսպես դարդ դարդի տալով որ էլին մթնացնում, չեր մի որ ել իմացան, թե Դեպոյի Մուխին չեկել ե կոոպերատիվի գործերով ու ժողով կա:

Ավագը տմբտմբալով զնաց ժողովի: Ո՞վ գիտե, գուցե Դեպոյի Մուխին մի գործ տա, չե՞ վորնա հիմի սաղ աշխարհի տերն ա, մեծ պաշտոն ունի:

Դեպոյի Մուխին, վոր հիմի կենտրոնական կոոպերատիվի վարչութիւնն նախագահն եր, մեծ վոգեւորութեամբ խոսում եր խորհրդային առևտրի և նրա նվաճումների մասին։ Նա շատ պարզ եր խոսում ու հասկանալի, միայն թե Ավագը մի բառ չեր հասկանում, վոր շարունակ կրկնում եր Մուխին։ Դա—սպեց բառն եր, վոր Ավագը առևտրի վերաբերյալ շատ բան գիտեր ու շատ բառ, բայց ես մեկը իսկի լսած չեր, սակայն մտքից յերևում եր, վոր իրեն ոգուտ բանն է։

— Բն մատաղ, Մուխի ջան, եղ վոր եդքան Սըպեց ես ասըմ, ետ Սըպեցն ինչ գատ ա,—հարց տվեց Ավագը հետաքրքրութեամբ։

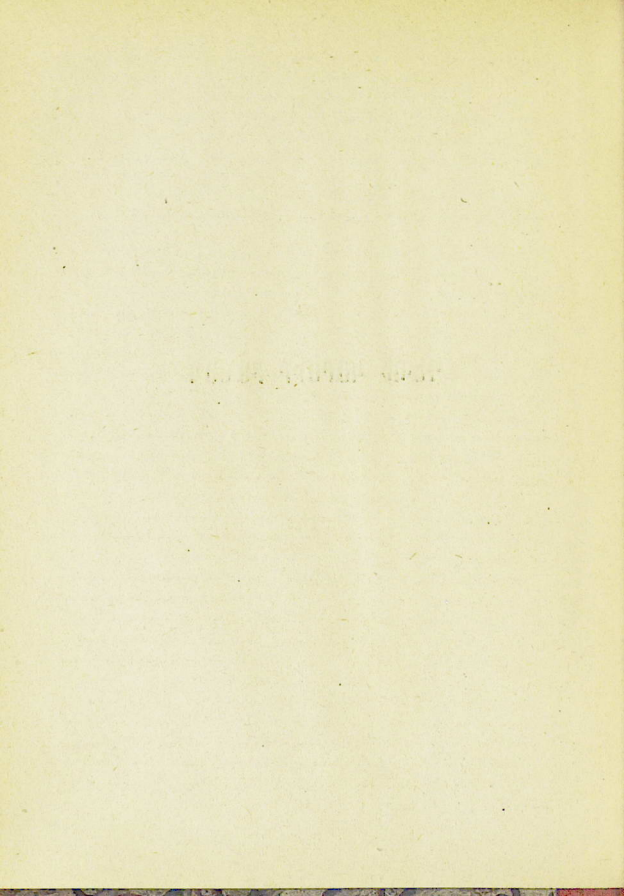
— Սըպեց չի, սպեց ա,—ուղղեց Դեպոյի Մուխին,—նշանակում է մասնագետ, իրեն գործը, փեշակը լավ իմացող։

— Այ, ողորմի հորդ հոգուն... Յես ել հենց եդ ելի ուզում իմանամ։ Հիմի քու ասելուց են ա դուս գալի, վոր դու կոոպերատիվի առևտուրի սըպեց ես ման գալի... Բո՛ւ, ետ հո չես եմ, ինձանից ել լավ սըպեց... Ետ ջահել ջհուլին ինչ գիդան առևտուրի սեկրետը... Ինձ հարցըու, ինձ... Ախր սխալ բան շատ եք անըմ... Մինը թեկուզ հենց են, վոր նիսյա ապրանք չեք բաց թողնում։ Նիսյեն վոր կա՛մ, վորը թեկ կապած հա՛վ ա, վոր չի փախչիլ. բա առևտուրը առանց նիսյի նեղ դավթարի չուա կգնա...—Ավագը դեռ յերկար կշարունակեր իր ճառը, յեթե նախագահը նրան չընդհատեր։

Չարչի ավագն ամեն որ փախտը ձեռին պտուղտ ե գալիս իր նախկին խանութ—ալժմ կոոպերատիվի չորս կողմը և ուզում ե իբրեւ սպեց մտնել ու «կոոպերատիվը վորտի կանգնեցնել մի ամառվա ընթացքում», իսկ գլուղացիք նրան չարչի Ավագի տեղ հիմի կանչում են Սպեց Ավագ։

1925 թ.:

ԴԵՊՈՒ ԿԱՐՄԻՐ ԲԱՆԱԿ



ԴԵՊԻ ԿԱՐՄԻՐ ԲԱՆԱԿ

Զուռնի ձենը սար ու ձոր եր ընկել։ Զուռնաչին թշերն ուռցրած, կաս-կարմիր կտրած՝ յերկար-բարակ ծոր եր տալիս «սահադին»։

Սարի գլխին, մոխրագույն, թեթե շղարշի պես փռված ամպերը կտրմիր հագան ու առավոտվա զեփուռութի հետ խաղալով՝ շորորալեն պար բռնեցին։

— Հիպ, հիպ, հիպ, ուռռռ...—Թմբուկի թնդուռնի հետ միասին վորոտաց նորակոչիկների ձայնը։

Նորակոչիկները հավաքվել էլին գլուղի ծայրին գտնվող բլրի գլխին, ամբողջ գիշեր հրաժեշտի քեֆ-ուրախութուն կազմակերպել, վոր առավոտյան ճանապարհվեն շրջանի կենտրոնը, իսկ այնտեղից—կտրմիր բանակ, ծառայութիւն։

Արևը, ջահել աղջկա պես, վոսկեզոծ վարսերը հուրհրատին տալով, գլուխը հանեց սարի լեռներից ու ջերմագին ժպտաց արարաշխարհին, «բարի լույս» մաղթելով։ Ամեն մի շունչ-արարած վոտքի լեւով։

Կտրմիր բանակ զնացողների մայրերն ու քույրերը, վոմանց ել նշանածներն ու նորահարսները, ձեռ ու վոտ ընկած՝ ճամբի պաշար էլին պատրաստում, վոր իրենց ազիզներին հետ դնեն, իսկ գլուղամեջ դուրս չեկած տղամարդիկ աշխույժ խոսք ու զրույց էլին բաց արել զինվորական ծառայութիւն մասին, իրարից խոսք խլելով ու պատմելով ցարակաւ սալգաթի կյանքից։

— Ե՛հ, ի՞նչ կա հիմիկվա ծառայութիւնը... Հիմի աղայութիւն ա, աղայութիւն, —պատմում եր մեկը։—Շատ հեռու տեղը Յերեւանն ա, Գլումբին, կամ Ղարաքիսեն ու Դիլիջանը... Երեսս վոր լվանամ, մինչև սրբելը տեղ կհասնեմ։ Մեր վախտն էր... լցնում էլին վագոնն ու զը՛ռ հա զը՛ռ, զը՛ռ հա զը՛ռ, քշում Վրասսեյ...

— Ել ասում ես,—վրա բերեց մեկ ուրիշը։—Սարի ծերին ապրած չորան ելի լես, ուսի խառառոն ել չեյի գիտում ինչ ա, տարան Տամբոպսկի գուբեռներն։ Դեղի համար վոր ման ելիր լեկել, հալ չեյիր ճարիր։ Լցրին կազարմեքը, խոզի պես իրար գլխի անեցին, ու եգսի որը ռազ-դվան ու լիվոյ-պոավոյր ջանս կպցրին. դե՛ հիմի տղա լես, սեանանճի մեջ ընկած ձիու պես վոտներդ տափը թակի. վոչ լես ելի նրանց ասածը հասկանում, վոչ ել նրանք իմ լեզուն։ Թե հայվանը, թե լես, մի հաշիվ եր։

— Ինձ ել տարան Լոձի,—մեջ ընկավ չերբորդը։

— Շատ տանջեցին, թե վոտներս դուզ ման անեմ, ելավ վոչ. դեմչիկ շինեցին. սաղ որը սապոզ ելի սրբում, կամ պոլ. Զորս տարի գլուխս թակել տվի ու տուն գալիս հաշիվ արի, տեսա, վոր ոսեվար մորն ուշուց տալ եմ սովորել, մին ել երկու դուռակ, մի սաբակ. իմ ոգուտն ել ես եր։

— Կաց, մի կաց,—ընդհատեց չերբորդը։—Ո՛վ գիտա, մեր ես քաչալանց թեանի անուռն ինչ ա...

— Թեան ա,—ծիծաղով պատասխանեցին ամենքը։

— Բանն ել հենց եդ ա ե, վոր գիտում չեք։ Ինձ ու ես թեվանին տարան Սամարղանդ։ Բանից դուրս եկավ, վոր ես թեվանի անուռը դավթարումը թեադորոս ա գրած։ Մի ոռու գվոդնի ունեյինք, չեր կարում թեադորոս ասի. հենց վոր դրա փամիլը կարդալու վախտը գալիս եր, լեզուն կապ եր ընկնում, կրգկզում եր, կզկզում, ու մի որ Տիվարոս կարդում, մեկել որը։—Տվիրոս, Տիվտարոս, Տիվրիտոս... Վերջը տեսավ շատ ա տանջվում, անուռը փոխեց, դրեց Ֆեդոր։ Ու ես մեր քաչալանց թեվանը դառավ իսկական ոռու—կաչալով Ֆեդոր։

— Բա են խեղճ ու կրակ Ղանդոյանց Ակոփին, վոր սպանեց մեր ռոսնին,—կրկին խոսեց առաջինը։—Յես ու նա մի ռոսում ելինք։ Մի կատաղած ռոսնի ունեյինք, կապիտան. մի ջանավար ոռու եր. առաջ փեքսեբիլ եր ըլել. ռոսնի վախտն ել արագիցը ձեռ չեր քաշում։ Մի որ գվոդնին մեզ կամանդ եր անում ծոր տալով «Ուա՛գ... դելոյ դվա՛...»—մենք ձեռներս վեր քաշած «ռադ» ասելիս կռանում եյինք դեպի առաջ ու քանի եդ անտեր «ռազը» լերկարեր, ենքան ել մենք կռանալ պոսեյինք, ու մին ել վոր «դվա» ասեր, պետք ա դեպի լետ ելինք կռացել։ Ես Ակոփի մեջքը պինդ եր, կռանում չեր. հենց ես «դվա» ասելիս ռոսնին եկավ. «Սմիրնա» արին ու ել լետ սկսեցին։ Ռոսնին տեսավ ես Ակոփի մեջքը կռանում չի, կատաղած ուշուց տվեց ու են խեղճին, լետ կռա-

նալու վախտը, տուր թե կտաս չեքմի սուր քթովը—Ակոփի փորի են բոշ տեղին: Ակոփն «ԲՖ» արավ ու տեղն ու տեղը վեր ընկավ ստոյունը: Տարան լազարեթ: Բանից դուրս եկավ, վոր փորը պատռել ա: Դես-դեն արին, դեղից բանից տվին, փորը ճղեցին, կարեցին, համա ել թնչ ողուտ... բանը բանից անց եր կացել: Մեռավ: Թոճու թնչ վեջն եր, թե Ակոփն երկու լեթիմ թողեց:

— Արա, բա կարացիք վոչ են շան տղին շանսատակ անեք,—բորբոքված հարցրեց մի ծերունի, վորը գինվորական ծառայության մեջ չեր լեղել:

— Խի, «Արջի քոխերի» ձորուհին եր, վոր բանհոգի ելի արևը,—արդարացավ պատմողը,—թե՞ կողքիս բալչեիկ կար... Են վախտն ռվ եր տվել բալչեիկը, վոր բուռն սարքեր:

— Համա թնչ սրբեցին, իզն ու թողը կտրեցին ե... Դե հիմի ցերեկը ճրագով ման արի, թե մի կապիտան կամ գեներալ գտնես. ափսոս, ափսոս, վոր ես բալչեիկութունը շուտ չեկավ, մեր կաշին քրքրեցին,—գլուխը թափահարեց լեբբորդ խոսողը:— Իմ դեմչիկ վախտը սաղ մի շաբաթ հաց չեմ կերել: Ասելն ամոթ չլի, ամեն առավոտ մեր ռոճու կնկա թախտի տակիցը նրա չոլ դուս եկածը դեն ելի ածում, սրտմա, սրտակտոր ըլում, ել բողաղովս հաց կուլ կենամ...

— Թու հա, թու հա,—թքոտացին ամենքը:—Կարգին զրիցը գլխիցդ կտրի. արա, մի կարգին զրից չես կարում անեմ, ես խալխին մղածուժ արիր...

— Կարգին բան եմ տեսել, վոր ասեմ... Կարգին բանը թող իմ տղեն պատմի, վոր հրեն Կարմիր բանակիցն եկել ա, տանս ճրագի պես լիս ա տալի: Անգրագետ դարկեցի, գնաց ու հալտ մի տարին թամամ չեր, իր ձեռովը նամակ գրեց, վոնց վոր շաբաթ հուլունք: Հիմի չեւ աշխարհիս ամեն ծերիցը խաբար ունի, կազիթ ա ստանում, կաղղում, մին-մին ել ինքն ա գրում մեր գեղի հալիցը: Են որն ել գետի մոտ կանգնել ա, գլուխը տըմբտմբացնում, ախ քաղում, թե ենքան ջուրը խի՞ լա մուհտա-մասալա կորչում: Ասում ա—«Ես ջրի զորությունը դու չես գիտում. վոր ելեֆանտի ստանցի շինենք, սաղ գեղը կլուսավորվի, նոթի հոտիցն ու մրիցը կազատվենք»: Ենքան բանը վոթտեղ ա սովորել... հալբաթ, վոր Կարմիր բանակում...

— Հալա մի սրա տղիցն ել խաբար առ ե... Չոլի տավարի պես զագ եր, քիթը սրբելն ել չեր գիտում: Գնաց Կարմիր բանակ,

« Երդ դառաւ: Եկաւ-չեկաւ, ՓՈԿ-ի նախագահ ջոկեցին: Են սեր-
մ զատն հիվ բերել տվեց,—սրա տղեն, սերմագտիչն հիվ բերեց,—
սրա տղեն, գալովդի հալմ հիվ ադաթ գցեց,—սրա տղեն. հիմի լեւ
կպել ա, թե անպատճառ պետք ա տրաքտոր բերենք... Ինձ ու
ինձ միտք հմ անում, թե սրանք սալդաթուլթյուն են անում, թե
հենց սրանց դուլլուն են ա, վոր գրել-կարդալ սովորեն, վար ու
ցանի նոր դալդեքն իմանան... Սրանց ձեռին թվանք ա ընում,
թե դալամ ու գիրք, սերգատ, տրաքտոր կամ զավոդի հալ ու
կով... Մենք տավարի պես գնացել ենք, տավարի պես լեկել, ել
լետ կպել մեր պապական չուլթի ու գուլթանի մաճիցը, սրանք
մաշինով են գործ բռնում... »

— Ենդուր ել...—խոսողին ընդհատեց մի ուրիշը.—եդուր ել,
մեզ վոր սալդաթ ելին տարում, սաղ տունը սուգ ու շիվան եր
ընկնում, համա հիմի, ում վոր Կարմիր բանակ չեն տանում, նա
լե սուգ ու շիվանը տուն գցում: Մենք հազար ու մի կաշառք,
հազար ու մի ֆանդ ու ֆել ելինք հնարում, վոր ազատվենք,
համա հիմիկվա ջահելին, թե լզողա լեւ ունեն, իրանք գնում,
ադաչանք-պաղատանք են անում, վոր Կարմիր բանակ տանեն,
չուցի... դիպին ել լավ են հասկանում ու տեսնում, վոր գնացո-
ղը—գնում լիսավորվում ա, մարդ դառնում... Հրեն, նովորացիք
քեֆ են անում, հրես կգան, ճամբա կընկնեն, համա ճգնավորանց
Վասիլի տղեն մեռելատիրոջ պես տանը նստած՝ սևով սուգ ա
մտել, վոր իրան Կարմիր բանակ չեն տանում. ինձ ել ասել ա,
վոր տնիցը փախչելու չա, տղերանց հետ գնա...

*
* *

Մինչդեռ գյուղացիները պատմում ելին իրենց հիշողություն-
ները և Կարմիր բանակից վերագարձածների արարքների մասին,
նորակոչիկների խումբը պարելով ու լեռնելով գյուղը մտավ՝ զուռ-
նան առաջները գցած, վորին շրջապատել ելին գյուղի լեռնա-
սարդները, թոչկոտալով վազվզում և «ուռա»-ներին ձայնակցում
ելին իրենց մանկական դիլ ձայնով:

Վողջ գյուղը հարսանիքի տրամադրության մեջ եր:

Նորակոչիկներն իրենց շքախմբով տնե-տուն այցելում ելին
«մնաս բարովի», ամեն տան դուռն սարքած սեղանից ճաշակելով
ու պարելով, իսկ ընկերը ճամբի պաշարն եր վերցնում աշնան
լիառատ բերքից: Դռներից անցնելիս, բարեկամ ու ազգական

նորակոչիկներն զրպանները լցնում էին մրգերով կամ նաշխուն գուլպա էին նվիրում:

Նորակոչիկներն խումբը գրեթե կազմ-պատրաստ գլուղամիջի լա՛ն հրապարակում պար ու չերգի հերթ եր բաց արել: Քաշում էին սրա-նրա թևից և շրջանի մեջ առած՝ ստիպում պարել: Մեծերն ել չէին ադատվում ես «պատժից»: Յերբեմն ել պարն ընդհատում էին ու փոխում խմբական չերգի:

— Մարոյի չերգն ածա, Մարոյի չերգը... — ձայն տվեց նորակոչիկներից մեկը:

Ձուռնաչին պարի չղանակը փոխեց չերգի, ու չղանակն աղավաղելով՝ սկսեց փչել: Խմբի աջողակ ձայն ունեցողներից մեկն սկսեց չերգել, վերին ձայնակցեցին և մյուսները:

«Յարս կոմսոմոլ ե, բխր նոր մրած,
բխր նոր մրած,
Կարմիր բանակ տարան, եղպես եր գրած,
եղպես եր գրած,
Դարձան կգա յարս, վար ու ցան կանի,
վար ու ցան կանի,
Լեկոմյերիս յարս ինձ ել կտանի,
ինձ ել կտանի,
Խորհուրդների պաշտպան, իմ իգիթ յար ջան,
իմ իգիթ յար ջան,
Դիրքդ ամուր պանի, ջանս քեզ դուրբան,
ջանս քեզ դուրբան»:

— Վա՛յ, Մարո, Մարո, քեզ տեսողի տունը քանդվի, Մարո... — մեծ աղմուկով ընդհատեց խումբը չերգեցողութունը, կըրկին շարունակելով:

«Կոմյերիս Մարոյին չմոռնաս բարով,
չմոռնաս բարով,
Սիրսս հեղ պատար կտամ մեկ տարով,
կտամ մեկ տարով»:

— Ե՛լ, գաղթական, գաղթական Դոո, չերգդ ասա, չերգդ... — ձայնեց մի նորակոչիկ:

— Հա, հա, Դոոն թող ասի, Դոոն... Դոո, Դոո, դդդեմ, դնեմ տակիս գդգդեմ, — գոռաց մեկ ուրիշը և Դոոյի թևից բռնելով առաջ քաշեց:

— Ուստա, գոռնիդ ձենը կտրի, գոռնիդ ձենը. Դոոն տառնց գոռնի չա հաղ կանչում:

Զուռնան ընդհատեց իր նվագը: Ընդհանուր հարահրոցի մեջ Դզոն գլուխը կորցրել էր: Նա լել էր նորակոչիկներին մեջ-
նա լել էր հարմիր բանակ գնալու:

Դզոն համաշխարհային պատերազմի զոհերից էր, վոր ամեն բան կորցնելով՝ գլուխը մի կերպ ազատել էր սրից ու ընկել էր գլուղը, վորտեղ բատրակութունն էր անուամ: Շատ տեղեր էր թա-
փառել փոքրիկ Դզոն, շատ բան գիտեր աշխարհից ու մարդկան-
ցից: Խորհրդայնացումից առաջ նա ալի նուսն գլուղումն էր, բայց մի առժամանակ անհայտացավ. գնացել էր Նոր-Բայազետի կողմերը, ապա կրկին վերադարձել: Դզոն սովորել էր ալի գլուղի նիստ ու կացին, մարդկանցն ու սովորութուններին: Համեստ էր, ուշկալ. դրա համար ամենքը սիրում էին նրան ու պաշտ-
պանում:

Դզոն փախս տվավ, վոր ազատվի չերգ ասելուց, բայց չթո-
ղին: Նա մի քիչ կարմրեց, շփոթվեց, ու մեկ էլ ընդհանուր աղ-
մուկի միջից լավեց նրա «ճղված ձայնը».

«Ավիեմ քափեմ փոսին,
վոսքո քալեմ ռոսին,
բալեմիկի զնդակր,
մեմեմիկի դոսին»:

Հորդոր չեղանակը վեղևորեց ամենքին, վորոնք շուրջ-պար-
բոնեցին, մեջ առնելով Դզոյին, վոր չերգի՝ պարելու համար:

«Վույ-վույ մաեմնիկր,
վույ-վույ մաեմնիկր,
եկավ մաեմնիկր
բերավ բալեմիկր»...

«Աման Մարո, Մարո ջան,
մի քառ ռանի փող տուր,
հիվանդանաս, յարո ջան,
վրեդ բերեմ դոխտուր»...

Յերգ ու խաղի, ծափ ու պարի եղ կրակված միջոցին, գլու-
ղը ծածկող բլրի չեռերից հանկարծ լավեց մի ուրիշ զուռնա-դհո-
լի ձայն:

Հարևան գլուղի նորակոչիկներն էլին, վորոնք գլուղ էին
մտնում, վոր միասնան տեղացիներին ու միասին մեկնեն շրջա-
նային կենտրոնը:

— Ուստա փչի, ուստա փչի, գնանք լեկողների առաջը:

Զուռնան զլեց իր ձայնը, թմբուկը դղրդաց: Բլրի լեռներից լերեաց նոր խումբը, վորին դիմավորելու լեռան նորակոչիկները:

— Ուռու՜...— Թնդաց լեկվորների միահամուռ ուրախ աղաղակը:

— Ուռու՜...— նույնպիսի վոգեորութւամբ պատասխանեցին դիմավորողները:

Միացան:

Յնծագին աղաղակները դղրդացնում ելին վողջ գլուղը: Մեծ ու փոքր դուրս ելին լեկել տներից, բարձրացել կտուրները— թամաշայի:

Զուռնան փչեց հրաժեշտի լեղանակը և խումբը շարժվեց դեպի կենտրոն, դեպի Կարմիր բանակը...

Հորիզոնի լեզրին հաղիվ նշամարվում ելին վերջին գնացողները, լերբ մեկ ել մի ձայն ճչաց նրանց լեռներից.

— Կացեք, կացեք, լեռ ել եմ գալի, ինձ ել տարե՛ք...

Դիմացի կալերի շեկ ճանապարհի փոշու մեջ կորած, վազում եր Շգնավորանց Վասիլի տղա Սարգիսը, վորը փախչում եր տանից— դեպի Կարմիր բանակ:

1928 թ.:

ԸՆԿԵՐ ԽՈՋԱՐԱԾԸ

I

— Ես մեր խորհրդալին իշխանութիւն արած նոր-նոր բաները շատ զարմանալի լեն, համա լես մինը թամամ ամենքին տվեց, անց կացավ:

Եսպես սկսեց իր պատմութիւնը կարապետ բիձեն, վորը չիբուխը լցնելով՝ մի պեծի կտոր դրեց վրան ու ծուխն առատորեն դուրս թողնելով թանձր բեխերի միջից, կոկորդը մաքրելով, շարունակեց:

— Հերոս լեր, գարունքվա դիմաց: Մի իրիկնադեմ մին ել են տեսանք մի լղար ձիու վրա նստած, հրես մի քու հասակի ջահել աղա գեղը մտավ: Դե, ըտհենց մարդիկ շատ են լեկել գնացել կոոպերատիվի գործով, հողաշինարարութիւն կամ եղպես բաների համար: Ասեցինք, սա ել դրանց պես մինը կըլի: Մենք գեղամեջ հավաքվեցինք մի նոր բան իմանալու, նա ել լեկավ ու մեր մեջը վեր լեկավ:

Սովորական բարով տալուց-առնելուց հետո, ուզեցինք նորեկի միտքն իմանանք:

— Յես,—ասաց նորեկը,—լեկել եմ ես գլուղում խոզ պահեմ:

— Խճ...—զարմացած հարցրին ես ու են կողմից:

— Այո, խոզ, ցեղական խոզ:

— Ա՛յ խողն ել կտրվի, իրան ցեղն ել. մեր գեղում խոզարած քիչ կո, վոր վեր են կալել քեզ պես պատվական մարդուն դարկել,—վրա բերի լես ու մի կողմ քաշվեցի, թե մի լավ միտք անեմ ես բանի վրա:

Գեղացիք ել իրար աչքով-ունքով անելով՝ ծիծաղները դուռով հուպ տված՝ դես-դեն քաշվեցին:

Դե, լեկողն ինչքան ել լավ հագնված ըլեր, ասենք թե շատ

եւ խելոք, մի բան վոր խոզարած եր, նրան եւ ո՛վ բանի տեղ-
կդներ...

Դէ, դու գիտես, ինչ աշխարհ տեսած մարդ եմ, գլուխս հա-
ղար տեղ դիպած, ինչ դուլլուղի ու փեշակի մարդ ասես, տե-
սել եմ, բաց, վոր մարդ խոզ պահելու ուսում առնի, ետ խելի
իմացած չելի: Խնքս ինձ միտք արի, միտք ու վճռեցի, վոր հալ-
րաթ ետ խեղճ մարդը ուսում ա առել ու ուսումիցը խելքը բան-
չի կտրել, քաղաքումն ել գործ չեն տվել, գլխներիցը ռազ անե-
լու համար զարկել են մեր գեղը, վոր իրան շատ խոզով հալտ-
նի գեղ ա: Ելի մոտեցա, թե մի ես նոր տեսակի խոզարածի-
խելքը ծանր ու թեթեւ անեմ:

— Ընկեր, — ծիծաղս զոռով պահելով հարցրի ինչ. — դու ու-
սում-բան ունե՞ս, թե հենց խոզարած ես, վոր կաս:

— Այո՛, հալրիկ, ինչ խոզ պահելու մասնագետ եմ. հատկա-
պես ուսումնասիրել եմ խոզաբուծութիւնը, չորս տարի Յեվրո-
պայում դրանով եմ դրադվել:

— Յեվրոպիա՞...

— Այո՛, Յեվրոպա:

— Տնաշեն, ել խի՞ ետքան հեռու տեղ ես գնացել, ենա-
կդալիր մեր գեղն, ելի, քեզ հենց խոզարած կշինելինք, վոր իս-
կի պուտ Ուլագիմն ել չեր կարող հետդ խոսա:

Նա հասկացավ, վոր ինչ ծաղրում եմ իրան, բաց չնեղա-
ցավ. կամաց քմծիծաղ տվեց ու դառնալով գործկոմի նախագա-
հին, ասաց.

— Ընկեր, խնդրում եմ վաղը չերկու մարդ գտնեք, վոր
ինձ հետ միասին կայարան գան, խոզերն արդեն լեկած կլինեն,
պետք ե դուղ հասցնենք:

Մուլթը վրա չեր հասնում: Նորեկն ու գործկոմի նախագահը
գնացին տուն, իսկ գեղացիք իրար ուսի տալով՝ լեզուները բաց-
ված, սկսեցին մի ծափ ու ծիծաղ ես նոր խոզարածի մասին:

Ել ի՞նչ ասես, չասեցին, ել ի՞նչ մասխարա բան ասես,
չհնարեցին: Վերջն ել ես մեր ձայնազուրկ տերտերը, վոր եղ-
տեսակ ժամանակները լեզուն գազ ու կես ա հանում, դար-
ձավ թե՛

— Ըհը, եդ ել ձեր հավանած խորհրդային իշխանութիւնը,
ձեզ ուզում ա խոզով լուսավորի...

Դրուստն ասած, ուղեցի ես տերտերին մի լավ կարկատեմ,
համա ինչ ել լավ չեցի հասկանում, թե ինչումն ա բանը, վոր
զպրեմ, ու վախեցա ինչ ել ծափ ու ծիծաղի արժանանամ:

Առավոտը ես մեր խոզարած ընկերը ել լետ երեկվա լղար ձին նստած, մեր գեղացի երկու ջահել ել նրա հետ վոտով՝ ճամբա ընկան դեպի վազդալ։ Սաղ գեղը մերով-մանուկով դուրս եր լեկել, թե ետ «կառավարական խոզարածին» տեսնի։ Ամենքն ել գիտելին նրա մասին։ Բայց ես ընկեր խոզարածն իսկի այն-նուսն ել չեր գցում, թեև լավ գիտեր, վոր ամենքն ել իրան հա-մար են կալ ու կտուր բռնել։

Նրանք վոր աչքներիցս ընկան, մենք կալմեջ աըինք գործ-կոմի նախագահին, վորի տանը գիշերն անց եր կացրել խոզա-րածը։

— Ա՛րա, Ակոբ, եդ խոզարածը վճրտեղացի լա,—հարց տվեց գեղի ամենաշատ խոզ պահող Մարգանանց Միդին։

— Գիտեմ վո՛չ՝ համա շատ ուսումնական մարդ ա,—պատաս-խանեց Ակոբը։

— Յանի գրել կարդալ գիտի՞, թե ռսերենը փալասով ա բռնում,—հարցրեց մեկ ուրիշը։

— Ի՛նչ ռսերեն, փռանցուզեվարը ջրի պես ա խմում. քեզ ու-սումնական եմ ասում ե՛, ուսումնական. մեր գեղը հլա եդքան գիտնական մարդ չի մտել։

— Ասա խոզերին փռանցուզեվար ա սովրացնելու, ելի,—ծի-ծաղելով մեջ մտավ ձայնագուրկ Ջաքարը։

— Խոզերին գիտեմ վո՛չ, համա վոր ձայնագուրկներին Ֆար-սի ա հաջացնելու, եդ մի բանը հաստատ գիդամ,—մի լավ դաղեց Ակոբն ու դարձավ Ստեփան-բեգի թոռանը, Սահակին։

— Տանդ են վերեւի ոթախը կդարդակես, ընկեր Արմենակի համար («խոզարածի» անունն ե), վոր միջին ինքն ապրի, տակի պադվալն ել կմաքրես, վոր խոզերը մեջը տեղավորի։

— Իմ պադվալը տակը լորի (լորենի) տախտակով շինած մի լիսավոր կարգին ոթախ ա, ամառը լետ միջին ապրում եմ վերի ոթախը քրեհով դաշնիկի տալի. իմ պադվալը հու գոմ չի՞, յա խոզալան, վոր նրան տամ։ Ո՛վ ա իմացել, խողը պոլած ոթախում պահելը,—հակառակվեց Սահակը։

— Չես իմացել, կիմանաս ու կտենաս, նրա խոզերը գո-մում չեն կարալ ապրին։

— Խի՞, քաղքի բարիշնա լեն, սիպտակ շորները կկեղտո-տի՞...—նորից մեջ մտավ ձայնագուրկ Ջաքարը։

— Բարիշնա չեն, համա քեզանից թամուզ նիստ ու կաց ունեն,—մին ել կարկատեց Ակոբն ու ինձ, բլիշի քարտուղարին ու անասնաբուժակին կանչեց դորձկոմի գրասենյակը։

Եստեղ Ակորը մեղ բացատրեց, հասկացրեց, թե կառավարութիւնն ուզում է մեր խողերի ցեղն ազնվացնի, վորից մենք շատ ողուտ կունենանք: Հայտնեց նմանապես, վոր ետ խողարած ասածդ համալսարան ավարտած գիտնական մարդ ա, վորին կառավարութիւնն ահագին ռոճիկ ա նշանակել, վոր մեր գեղումն ապրի, ու թե մենք շատ պետք ա ուրախ լինենք ետ բանի համար ու ամեն կերպ աջակցենք նրան:

Մենք վոր գործկոմի գրասենյակից դուրս լեկանք, թե գընանք Սահակի պաղվալը մաքրենք խողերի համար, գեղամիջում մեծ ու պուճուր իրար խառնված, խողարած Արմենակի անունն Ախալցխայի ծամոնի պես ծամում-ծամծում ելին իրար բերնից խլիով:

II

— Եգսի որը խողերը բերին: Խողեր... մի շուխտ թումբ ասա: Խող եմ ասում ե... մերը չմեռնի, ամեն մինը քսան փութ թե չգար, մի բան ել պակաս չեր ըլի: Ասա քոքութենից կարում ին ման գան... Ենքան ել թամուզ, սիպտակ, վոր կասես սավանի միջից նոր են հանել:

Թամաշեն դու հիմի եստեղ տես: Եդ քու տեսած շատ խող պահող գեղը լցվել ա գեղամեջ, ճամբեքը կտրել, թողում չի՝ թե եդ խեղճ բեզարած հալվաննին տեղ հասնեն: Հենց են վրա թափվել, վոր կասես իրանց որումը խողի լերես տեսած չըլեն:

Ես մեր ընկեր խողարածն ել ես խողերին վոնց ա ջան ասում, կասես ոխտը տարով իր վորդկերանց լերեսը չտեսած մեր ըլի:

Աղաչանք-պաղատանքով ես մեր ընկեր Արմենակը համոզեց, վոր խալիւր ցրվի ու թողնի, վոր խողերը տուն հասնեն, հանգստանան: Խոստացավ, վոր հերթով ամենքին ել շանց կտա՝ կհասկացնի, թե վոնց պետք ա անեն, վոր իրանք ել ետ տեսակ խող ունենան: Ասեց, վոր ինքը հենց դրա համար ել լեկել ա, վոր ամեն բան սովորացնի...

Խողերը տեղ հասան թե չե՝ ես քու տեսած լավ ու թամուզ շորեր հագած ընկեր Արմենակը շորերը հանեց, մի փարթուկ (գոգնոց) հագավ ու ես խողերին վոնց ա լողացնում...

Մի խոսքով՝ ես մեր գեղը վոնց վոր քյանդրազին (լարախաղաց) թամաշա անող, սաղ որը մինչև պինդ մութը, բան ու

գործը՝ թողած թամաշա լեր անում, թե ես մեր նոր դպրի խո-
զարածը վոնց ա երեխատեր մոր պես են հավարա խոզերին
դու-դու անում (խնամք տանում)։

Գեղացոց ծափ ու ծիծաղը, մասխարա գցելը կտրել երւ Հի-
մի ել ուրիշ դպրի ելին խոսում, կասես մի որ առաջ, ելի եղ-
նուլն տեղը հազար ու մի բամբասանքի տոպրակը բաց արած-
ները չըլելին, վոր լա խոզարածին ելին փնտվում, լա կառավա-
րութիանը։

Իսկ Մարդանանց Միդին մոտենալով՝ կամաց փսփսաց ա-
կանջիս։

— Կնրապետ, եղ խոզարածի հետ ծանոթ ես, մի կամաց
գլխի գցի, տես թե կծախի, թող ինձ տա առնեմ, ուզում ա տե-
ղը հիստուն ջոկովի խոզ տամ։ Իսկի ձեռից բաց թողնելու բաներ
չեն, աչքս վրնեբը մնաց...

Սաղ որերով ես քու տեսած գեղացիք հա վազում ելին
խոզերին թամաշա անելու։ Հիմի ել հազար ու մի պատմութիւն
հնարեցին ետ խոզերի մասին, թե դրանք իսկական խոզ չեն ու
խոզի ել խասկաթ չունեն, վոչ ցեխն են մտնում, վոչ վրանեբը
վոջիլ կա, վոչ ել սրա-նրա բաղ ու բաղչեն են քանդում։

Ես մեր ընկեր Արմենակն ել հա խոսում եր ու խոսում
խոզերի մասին, նրանց պահելու մասին ու ամեն բանով հաս-
տատում, վոր խոզերն ամենամաքրասեր կենդանիներն են, ու
եսպես հազար ու մի բաներ։ Մի խոսքով՝ գեղը թամամ վոր լու-
սավորում եր։

Մի քանի ամիս անց՝ մերունը ծնեց։ Դու մի պետք ա են-
տեղ ելիր ըլել ու տեսել, թե ես մեր Արմենակը վոնց ա տա-
մոր պես ամեն մի գոճուն լողացնում, փաթաթում, տակները
մաքրում... Ոլին եր, ոլին... Համավոչ մի գեղացի չեր համար-
ձակվում վրեն ծիծաղի։ Գալիս ելին, թամաշա անում ու գլուխ-
ները պտուտ տալով՝ հեռանում ու իրար պատմում եղ զարմանալի
խոզարածի մասին։

Նոր ծնած գոճիների մուշտարին շատացավ. ամեն մի տըն-
վոր ուզում եր ինքն ել ունենալ, բայց Արմենակը վոչ վոքի չեր
տալիս։ Յես ել խնդրեցի, թե մի հատն ինձ տա, ինչ գին ել ա-
սել եր՝ կտալի, համա ինձ ել մերժեց, ասելով, թե մինչև կա-
ռավարութիւնից հրաման չըլի, վոչ մի գոճի իրավունք չունի
վոչ վոքի տալու։

Տարին բոլորեց։ Ընկեր Արմենակի խոզերը շատացել են ու
հիմի գեղականը խնդիր ա տվել կառավարութիւնը, վոր իրա-

վունք տա հոտ խոզերիցը սերմի համար առնելու, չենք իմանում, թե ինչ պատասխան կդա:

Մի բան ամենից զարմանալին ա, վոր հիմի մի քանի հոգի, հուլս ունենալով, թե եդ նոր ցեղի խոզերիցը կստանան, հրեն խոզերի համար ոթախ են շինում, լուսավոր, տակը պռլած:

Քեզ եմ հարցնում, բա զարմանալու բան չի... Իրանց տըները վոր տենաս, ելի, սրանից հարլուր տարի վոնց վոր ելել ա, հողածածկ ու մութը, նամ (խոնավ), թողոտ, ելի են ա մնացել, իսկ խոզերի համար պալատի պես տներ են շինում, թե ինչ ա, ընկեր Արմենակը, վոր խոզերի պահելու տեղը չհավանի, իրանց եդ խոզերիցը չի տալ...

1927 թ.:

«ԱԿՏԻՎՆ» ՈՒ ՀԵՏԳԱՐԸ

I.

«Ակտիվ» ելին ասում կոմյերիտական Արֆույին, վոր մի տարի լեր՝ ինչ Բագվից լեկել եր իրենց գլուղը և կենտրոնի կարգադրութլամբ մնացել ասնտեղ կազմակերպչական աշխատանքներով:

Ո՞վ չեր ճանանչում նրան. գլուղի կոմյերիտ բլիշի վոգուն, պիոներ կազմակերպութլան ղեկավարին, կինբաժնի լեռանդուն քարտուղարին ու գլուղթղթակցին: Ինչպես ասած ե՝ «մի գլուղ եր, մի Արֆու»: Դեռ հագիվ 17—18 տարին լրացած, լոթնամյա աշխատանքային դպրոցը նոր ավարտած վառվռուն մի աղջիկ եր, վորն ընկել եր խորհրդային շինարարութլան պարի մեջ ու շորորում եր:

Մին ել են կտեսնելի՜ր՝ կերակի ու տոն որերին սաղ գլուղը գլխին հավաքած՝ լրագիր ե կարդում ու բացատրում իր հիմնած խրճիթ-ընթերցարանում, վորն որըստորե դառնում եր գլուղի կուլտուրական ոջախը, կամ փոխոգկոմի նախագահի հետ միասին հավաքում ե պարենը, կամ Մոպրի համար հիմնած բանջարանոցում իր հասակակից աղջիկներին ու ավելի ջանել կանանց հավաքած՝ ցանքս ե անում կամ քաղում:

Շարաթնորակ ե կազմակերպել, գետափին թափած կրաքարերը մի տեղ հավաքել ու ստիպում ե, վոր բատրակների միութլունը կրի, ալրի, վոր գլուղի բաղնիքը շինվի: Սեւավի բերած ավազը հավաքել, կուլտեր ե արել ու ստիպում ե, վոր գլուղացիք մի տեղ հավաքեն՝ դպրոցի դահլիճին կից թատրոնական բեմ շինելու համար: Գլուղի սանիտարական հանձնաժողովի նախագահն ե. շարունակ շրջում և դռնե-դուռ և ստիպում, վոր աղբ ու ղիբիլ հավաքեն, սրբեն, գլուղամեջն ու տան բակերը,

գոմի առաջները մաքուր պահեն։ Շարունակ խոսում ե անբողբոջների, երեկտրական լուսավորութիւն մասին. կամ ձի հեծած թոշում ե շրջկոմ՝ հրահանգներ ստանալու կամ վորէն տոնակատարութիւն ու կարեւոր ժողովի մասնակցելու...

— Ափսոս, ափսոս, վոր աղջիկ ես ծնվել, ալ բալա,—ասում ե նրա տատ Գյոզալ պառավը, գլուխն որորելով ու անքաշելով։

— Տատի ջան, ես աշխարհում հիմի տղեն ու աղջիկը մեկ են, դարդ մի անիլ. են ձեր ժամանակն եր, վոր աղջիկը տղամարդու բան չեր անիլ,—ժպտալով պատասխանում ե Արֆոն, վորի թարմ ու կլոր դեմքին, խնձորանման թշերի վրա փոքրիկ փոսիկներ են գոյանում։—Ինչո՞վ չեմ տղա, տատի ջան. հրէս, մազերս ել կտրել եմ տղի պես. մի տես, թե վճնց թեթևացել ե գլուխս։ Չամանչեմ, շալվար կհագնեմ։ Ես փեշերս ձի նստելիս խանդարում են։ Տատի ջան, արի քեզ պիտներ շինեմ,—կատակում ե նա ու փաթաթվում տատի վզովը։

Գյոզալ պառավը լաց ե լինում, արցունքները փեշերով սըրբում, քթի տակ դնդնացնելով.

— Հերդ սաղ ըլեր ու քեզ տենար, բալա ջան. վերջանան թուրքերը, են իգիթին տարան գլուխտորով արին։

— Ե՛... տատի,—ընդհատում ե Արֆոն.—ելի սկսեցիր հին նաղը... Բեզ քանի անգամ եմ ասել, թե թուրքերը չեն սպանել, ալ Մուսավաթը. դու ելի թուրք ես ասում...

— Սպանողի ձեռքը չորանա, բալա ջան, վոր ջիգարս շամփուր խրեց, երեց խորովեց...

— Սպանողի ձեռքը չէ, տատի ջան, գլուխն ել ե չորացել. վերջացել են, ել չկան։

— Ե՛հ, թնչ գիտեմ, բալա ջան, ջանս երվում ա, լեթիմ ես մնացել։

— Ինչո՞ւ չեմ լեթիմ, տատի ջան, լես մի են տեսակ հայր ունեմ վճր... Հոկտեմբերը գիտե՞ս ինչ հայր ե...

Գյոզալ պառավը վոչինչ չի հասկանում։ Նա ետ տեսակ վորդի չի ունեցել։ Մի տղա ուներ, վոր զոռբա Սարգսի պարտքի տակից դուրս գալու համար, գլուխն առավ փախավ Բագու, մինչև պարտքը տվեց, պրծավ. ենտեղ ել պսակվեց, տուն ու տեղ դառավ, բաց կռիվներովը թուրքերն սպանեցին, հարսն ել թողեց մարդու գնաց (դէ ջահել որը հո չէր խավարացնելու, արդարացնում ե իր մեջ հարսի վարմունքը Գյոզալ պառավը), ես մի հատիկ աղջիկն ե մնացել տան ժառանգ, ես ել...

— Ե՛... Ա՛րֆո ջան, ակօթիվ ջան, մեռնեմ արեւիդ. ախր իմ դարդը չես գիշոււմ. պապիդ ոջախը ծխող չկա, ենդուր եմ ասում, թե տղա չես:

— Վհհ, տատի ջան, հրեա ենքան փետ բերեմ, կրակ ա-
նեմ, վոր մեր ոջախի ծխի ծեբը լերկինք հասնի. դրա համար ես
դարդ անեւմ...— կչկչում ե Արֆոն ու լեղնիկի նման դուրս թըռ-
չում:

— Ո՛ւր, աղջի, ա՛ ծամդ կտրած վիրու եմ:

— Ժողով կա, տատի ջան, գլուղխորհուրդ ենք ընտրելու,
կուլակները գլուխ են բարձրացրել, պետք ե մի լավ գլխներին
տանք.— ապա մոտ վազելով, բռունցքը մոտեցնում ե տատի քթին
ու գիլ ձայնով բացականչում,— քթին ծեփիլ պտենք:

Գլոզալ պառավը վոչինչ չի հասկանում. Ո՛ւմ «քթին պտեն
ծեփիլ», ինչեւ...

*
* *

Այդ լերեկո կոմյերիտ բջիջի ժողովին ներկա լեր մի նոր ան-
դամ. դա—Հելդարն եր, զոռբա Սարգսի թուրք բատրակը, մոտ
18—19 տարեկան, բխերի տեղը նոր մրած, արեւցու վառվռուն,
կրակոտ սև աչքերով, բրոնզե դեմքով, սև սաթի պես խորը փայլ
ունեցող ալիքաձև կոշտ մազերով ու նոր աճող դալար ծառի
պես ճկուն իրանով: Մի բարի ժպիտ շարունակ խաղում եր նրա
հաստ շրթունքներին, ինչպես թիթեռնիկը նոր բացված խնձո-
րածաղկի հետ:

Յերբ խոսք բացվեց Հելդարի մասին, Արֆոն մի հարց տը-
վեց միայն, թե Հելդարը գրագետ ե: Վհհ. Հելդարը գրել-կարդալ
չգիտե՝ վհհ թուրքերեն, վհհ ել ուրիշ լեզվով:

— Ամթ ե.—խիստ տոնով ասաց Արֆոն.—կոմյերիտին վայել
չե, վոր անգրագետ լինի. պետք ե վերացնես անգրագիտու-
թյունդ:

Հելդարն ամոթից կարմրեց: Նա գլուխը կախ, թուքը կուլ
տալով ասաց, թե ինքը խոսք ե տալիս ամենակարճ ժամանակա-
միջոցում գրել-կարդալ սովորել, յեթե սովորեցնող լինի, թեկուզ
հայերեն:

— Լավ,—ասաց Արֆոն.—ընկեր քարտուղար, արձանա-
դրութեան մեջ մտցրեք, վոր հանձնարարվում ե ընկեր Արֆոյին,
խոսել ուսուցչի հետ, վոր ընկեր Հելդարի անգրագիտությունը
վերացնելու մասին մտածի:

Այդպես ել արձանագրեցին:

Քննեցին շատ ուրիշ հարցեր ևս: Հելդարը շատ բան դժվարութեամբ եր հասկանում. նրան բացատրում էին թուրքերեն լեզվով: Ամբողջ ժողովի ընթացքում Հելդարն աչքերը չեր հեռացնում Արֆուից. նրա ամեն մի խոսքը կարծես կարկտի հարված լիներ իշնելիս: Խոսում եր շարունակ, քննադատում կուլակներին, պահանջում եր, վոր շատերին ձանազուրկ անեն առաջիկա գլուղխորհրդի ընտրութուններին: Յեւ վարմանալին ալն եր Հելդարի համար, վոր Արֆուի բոլոր առաջարկներն ընդունվում էին ժողովի կողմից: Ասենք, իրենց գլուղի կոմիսրիտ քլիշումն ել կալին մի լերկու աղջիկ, բայց նրանք ուր, սա ուր...

Յերբ ժողովը վերջացավ և սկսեցին ցրվել տները, Արֆոն Հելդարին պատվիրեց, վոր մյուս որը լերեկույան գա ժողովատեղին, վորպեսզի ծանոթանա ուսուցչի հետ և պարապմունքներն սկսեն:

Յեւ լերը Հելդարը քալերն ուղղեց դեպի գոռա Սարգսի տուն, դգաց, թե ինչ վոր մի բան ծանրացել է իր սրտի վրա. կարծես մի մեծ ջաղացաքար լիներ դոշին դցած, վորը ճնշում է ու արգելում շնչել. իսկ աչքի առաջ շարունակ Արֆոն է կանգնած, վորը կարծես կրակի ալավ (բոց) հագած լինի: Նա սկսեց մանրամասն քննել Արֆուի արտաքինը: Բոլը քիչ կարճ կլինի իր բուրցից, վճռեց իր մեջ. բայց մազերը, շեկ մազերը, կարծես հրեղեն ձիու բաշ լինի, վոր թափ է տալիս, կասես հիմի մազերի ծալրից կրակ է շաղ տալիս արևի շեկ տսեղների պես, իսկ աչքերը կասես փրուղներ լինեն՝ կրակի հետ խաղալիս:

«Ամսթ քեզ, ամսթ, Հելդար.— մտածում եր ինքն իրեն մինչև լուսւ:— Ամսթ քեզ, վոր նախատինք կերար. դու մի անգրագետ բատրակ ես, գոռա Սարգսի գլաղեն, նա մի լուսավոր աղջիկ, մի ակտիվ, կրակի կտոր...»:

Չէ, ինչ ել վոր լինի, Հելդարն անպատճառ պետք է գրագիտութուն սովորի, վոր ետ ամսթանքից ազատվի: Տէս, ինչպես կաշխատի կոմիսրիտական քլիշում, ինչպես ինքն ել ակտիվ կդառնա, Արֆուի պես ակտիվ, վոր կուլակների աչքը հանի...

II

Մյուս որը գոռա Սարգսին տալովորը վաղ գոռգոռում եր Հելդարի վրա, վոր գիշերը ուշ է վերադարձել:

— Գլաղա, գիշերը վճրտեղ ելիր:

—Կոմսոմոլի ժողովում.—հանդարտ պատասխանեց Հեյդարը:

—Կոնցոմոլ...—աչքերը չռելով ու դեմքը ծամռելով բացականչեց զոռբա Սարգիսը. կարծես գլխին թոխմախով տվին:—Խոչ ես ասում, գլխա. դու հալի կոնցոմոլի ժողովում ի՞նչ բան ունես...

—Կոմսոմոլը կոմսոմոլ ա՛հ հայ թիւրքը վորն ա, խազելին,—մեղմ ու հանգիստ ժպիտը դեմքին՝ պատասխանեց Հեյդարը:

—Գլխա, դու կոնցոմոլ ես... բա խի առաջուց չեյիր ասում:

—Խազելին, նախ իմ անունը գլխա չի, Հեյդար ա, չերկրորդն ել՝ ի՞նչ կա վոր կոմսոմոլ եմ. ամոթ բան ան...

—Ամոթ ա, թե ամոթի պէս... խայտառակութիւն ա: Յես քեզ կարգին ջահել գիտելի, բանից դուրս ա գալի, վոր դու չեյ ես փչացած: Ա՛հա խելքը գլխին մարդը կոնցոմոլ կդառնամ. յա կոնցոմոլը բատրակութիւն կանի...

—Վոնց վոր տեսնում ես, խազելին. հրես համ կոմսոմոլ եմ, համ ել բատրակ. իսկ թե ինչու մինչև հիմա քեզ չեմ ասել ես մասին, սպասում եյի, վոր անձնական գործս գա, ու եսոր եկավ:

—Անձնական կոռծ... —ծոր տվեց զոռբա Սարգիսը.—անձնական կոռծն ինչ գատ ա...

—Հրես, խազելին, ես ա անձնական գործը, վորը դեռ չեմ հանձնել քարտուղարին.—ծոցից հանելով հաստ թղթի մեջ կտրած մի քանի թղթեր, Հեյդարը տվեց զոռբա Սարգսին, վորը շուռ ու մուռ տալով՝ կարգաց հաստ թղթի շապիկի վրա գրված ռուսերեն խոչոր տառերը, յուրատեսակ հեգելով ու շեշտելով —

«Л И Д Н О В Е Դ Ե Л Ո՞»

—Ի՞նչ...—դարմացած բացականչեց զոռբա Սարգիսը և աչքերին չհավատալով՝ սկսեց տնդել «անձնական կոռծ», ինչպես ինքն եր ասում, ապա դարձավ Հեյդարին.—գլխա, ես դադի կարդոնի թուղթ չես մին ել նաչալնիկի դավթարխանումն եմ տեսել, ես վո՞նց ա քու ձեռն ընկել:

—Վոնց վոր ես դավթարխանն ա մեր ձեռն ընկել, ենպես ել եդ թուղթը,—ժպտաց Հեյդարն ու նկատելով զոռբի շփոթութունը, սկսեց անզուսպ և բարձր ծիծաղել:

—Գլեթ, գլեթ, (գնահ, գնահ),—վրդովված շարտեց զոռբա Սարգիսը թղթերն ու վեր կենալով տեղից, սկսեց մըթմըթալով

յետ ու առաջ ման դալ պատշգամբում, վոր դարդերը քամուն տա։
Հելդարը թղթերը ծոցը դրեց ու գնաց իր բանին, իսկ զոռ-
բա Սարգիսը «Լինչուր դելո» փնթփնթալով՝ հնար եր մտածում,
թե ինչպես պայմանը քանդի Հելդարի հետ, դուրս անի ու ազատ-
վի իր «թուրք կոնցոմոլից»։

—Ա՛ մարդ, որը ճաշ դառավ, տուն մտի հացդ կեր, աշ-
խարհի բան ունեմ անելու.— ձայն տվեց ներսից զոռբա Սարգիսի
կին Սուսմարը։

—Չոռ ու ցավ ուտեմ, զխկում ու զահրուզոնեխ. ել հաց
կուլ կգնա բողազովս... Յես ել հենց գիդամ աբուռն լերեսին
մարդ ա, դու մի տսի «Լինչուր դելոն» ծոցումը կոնցոմոլ ա։

—Ո՛վ, ս տղա, թնչ ես ասում, բան չեմ հասկանում...

—Մթամ լիս շատ եմ հասկանում, վոր քեզ ել ասեմ... Նտ
մեր թուրք գլադեն, ետ Հելդար ա, թնչ զխկումի թիքա լա, կոն-
ցոմոլ ա։

—Հա, թնչ անենք, թե կոնցոմոլ ա. ջահել, աչքաբաց, դո-
շաղ տղա լա, իրան բան ու գործին մուղայիթ, ել ի՞նչ ես
ուզում։

—Սեղքդ կարճ կնիկ ես, ելի. ցավն ել հենց են ա, վոր աչ-
քաբաց ա լե... Աչքաբացն իմ ընչի՞ն ա պետք. թող ախմախ ըլի,
խավար, տգնտ, դուռնը կապած հավան... Նգուց-ելոր, վոր կոն-
ցոմոլը մի տեղից, լաչեկեն մեկել, բատրակների միությունն ել
վրա լերեք դուրից վրա տան ու բգիս չոքեն, վոր նրա գոնլուղը
(ռոճիկը) ավելացնեմ, ազատ թողնեմ, վոր գնա ժողովներում
լիռահաչի տա, լավ կլի՞... Յես տոնլուղ տամ, նա ժողով անի՞... Նտ
ըլելու բան մ, լիս ետ բանի տերն եմ...—գալրացած հարձակ-
վեց կնոջ վրա զոռբա Սարգիսը։

—Իրան բանն անի, պրծնի, ու թող ժողով ել գնա, մի
ուրիշ բան ել վրեն. ջանն իրանը դուրս գա, ինքն ա քնից ընկ-
նելու, քեզ ինչ ֆեսա։ Կոնցոմոլն թնչ մի փիս բան ա վո՛ր...
Նրենիկ ընդունեն՝ իմ Ոսանին ել զրկեմ. խեղճ լերեսիս ինչչկուր
պրծել ա, աչքը չի ցամաքում. սաղ որը սեղով սուգ ա անում։ Նրա
հետ ավարտածին հրեն կոնցոմոլ են դառել, լաչեկա մտել, գրում
են, կարդում, թատրոն են խաղում...

—Ձենդ կտրի, թե չե հրեա...—գոռաց զոռբա Սարգիսը.—
պակասս ետ եր, վոր աղջիկս լրբանոց ել զրկեմ...

Ամբողջ որը զոռբա Սարգիսը հանգիստ չուներ: Նա, վոր իր գելադացի բատրակներից վոչ մեկին չվարձեց, վորպեսզի նրանց միուլթուունից ազատ լինի, հիմի ցավը կրկնապատկվել էր, վորովհետև Հելդարին նա վարձել էր տարեկան 30 մանեթով, իսկ ես բանը վոր իմանալին, նրա հոգին հանելու ելին, մանավանդ վոր Հելդարը կոմսերիտական էր և աչքաբաց:

Մուլթն ընկնելու վրա յեր, յերբ զոռբա Սարգիսը մին էլ են տեսավ, թե ինչպես Հելդարն ու Ա կ Տ ի վ ը միասին զրուցց էլին անուամ դպրոցի մոտ: «Հիմի վոր բանս պրծավ», — միտք ա-րած զոռբա Սարգիսը, «թե վոր եդ աղջիկն իմացել ա բանի զո-րուլթուունը, եգուց գլխիս հարսանիք ա սարքելու»:

Իսկ գիշերն անկողնում պառկած՝ շուռ ու մուռ էր գալիս զոռբա Սարգիսը, վոնց վոր կրակի շեղջի մեջ ընկած լիներ: Կինը համարձակուլթուունը հավաքած՝ դարձավ մարդուն.

— Ա՛ տղա, Սարգիս, դուս աբա, ելի. թնչ ես մորմոնջ (մըրջուուն) ընկած արջի պես պարան-պարան անում:

— Լավ դուս կանես, վոնց չե. մեկին-յերկու վզակոթիցս կհանեն հախը, եսոր իրիկուն Ակսիվի հետ եր զրից անում ետ գլադեն, ինքն էլ հրեն «լիչնոե դելոն» ծոցումը:

— Ետ էլ թնչ բան ա, — հարցրեց կինը:

— Տո յես գիդամ... վոնց վոր յերևում ա, դա ավելի թոււնդ կոնցոմոլ ա, մերոնց պես չի. մի թուղթ ունի՝ վրեն գրած «լիչ-նոյե դելո», ինքը նրան «աճնական կոռծ» ա ասում. համա իսկի խելքս հասնում չի, թե դա ինչ գատ ա. ետ դաչդի թուղթ, ըտենց ել կարած, մին ել ուլեզգնի նաչալնիկի դավթարխանումն եմ տեսել իմ քոխվա ելած տարին: Միտք եմ անում, միտք, ու ե՛ն եմ փահմ անում (կարծում), վոր դա, չա որենքի մարդ ա, չա թե չե... մի խոսքով՝ կոռծերն ուգալովնի չա...

— Ախր ու կնիկ, ել եմ թուրք նոքչար ունեցել, համա սրա բանն ուրիշ ա: Հենց եկած առաջին որը վոր մեր հացը կերավ ու մեր խմած փարչից էլ ջուր խմեց, ետ բանիցն իսկի յես առա վոչ... (դուր չեկավ, ինձ չկպավ):

— Բա հիմի վոնց պտիս անիլ...

— Քնի, քնի, դահլես տանիլ մի, բալքի խելքս թոփ անեմ. հենց էլ փիս ժամանակ ա. եգուց-եկոր ես մեր գեղի խորհուրդն ընտրիլ պտեն. վոր ես դաղի հետ զալմաղալ քցեմ, պլանս կքանդ-

վի. Թնացել եմ ջրի ու կրակի մեջ տեղը,—ասաց զոռքեն ու շուռ եկավ մեկել կողքի վրա:

Իսկ առավոտը, լերք զոռքա Սարգիսը քնահարամ, աչքերը կարմրած՝ իջավ դեպի գոմը, հեռվից նկատեց, թե ինչպես Հեյ-դարը գոմի դռանը նստած, ծնկանը մի գիրք դրած՝ թերթերը շուռ ու մոռ ե տալիս ու ինչվոր գծեր քաշում կողքին դրած տետրակի մեջ: Զոռքա Սարգիսը գաղտագողի մոտեցավ: Գիրք եր, հայերեն գիրք, վորին խորասուզված նալում եր Հեյդարը, կարծես ուղղում եր տառերն ուղեղի մեջ տալի:

— Գլահա, ետ ինչ բանի լես,—գոռաց զոռքա Սարգիսը:

Հեյդարը գողութւան մեջ բռնված լերեխալի պես վեր թռավ և գիրքն ու տետրակը ձեռքում պինդ հուպ տված, շփոթութւում-նից կապ ընկնող լեզվով թե՛

— Կար... կարդում եմ...

— Ի՞նչ ես կարդում, «Իշնոյն դելմ»,—հեզնեց զոռքան:

— Ձե, խաղելին, գիրք ա, հայերեն գիրք:

— Հայերեն գիրք... գլահա, հաջ ես դառնում. դե ա՛սա տերտերին կանչեմ քեզ հալալի, ելի, դինըդ (կրոն) փոխի, քրիստոնյա դառ... Գլահա, ո՞վ տվեց քեզ ետ գիրքը:

— Արֆոն,—պատասխանեց Հեյդարն ու իր մեջ փոշմանեց, թե ինչու նրա անունը տվեց ետ կուլակի մոտ, վոր ո՞վ գիտե, ինչեր չի մտածի, ու ավելացրեց.—կոմիերիտ բջիջը, վարժապետը...

— Այ դու հարամլադա, սուտ խոսալն ել ես սովորել, հե... դե չուլ ու փալասդ հավաքի, վեր կաց կորի ձեր տուն, ետ դաջդի բատրակն ինձ պետք չի. լես դեն ածելու փող չունեմ, վոր քեզ տամ, դու գնաս ժողով անես, գրել-կարդալ սովորես ու եզուց-եկոր գաս գլխիս փորձանք գառնաս: Բատրակն ինչ, գիրն ու դալամն ինչ... գլահա, դու ել վոր գիր ու դալամ բանեցնես, բա մենք ինչ բանի կենանք: Դու գիրը գոմն ա, դալամն ել՝ թին, իմացմը. ինձ փիլիսոփա բատրակը ձեռք չի տալ:

— Լավ,—հանդարտութւամբ պատասխանեց Հեյդարը.—գոմը քերել եմ, ձիուն ջուր տվել, թիմարել, ապրանքը դուրս ա-րել, խոտ տվել. հիմի լել ինչ վոր բան կա անելու, ասա անեմ. գործս հո հեռ չի մնացել, վոր ժողովի, լա գրքի լախիցն ես կպել. իմ ազատ ժամանակ վոր ժողովի գնամ կամ գիրք կարդամ, քեզ հո մի քնաս չի՞ հասնում դրանից:

— Հա՛յդա. լեզուդ քեզ քաշի, գլահա. ո՞վ ա տեսել, վոր

նոքթարն աղին ջուղաբ տա. քեզ ասում եմ՝ վեր կաց կորի իմ տանիցը, թի չե...

— Լավ. — նույն հանդարտությամբ պատասխանեց Հեյդարը. — պայման ունենք. մեր պայմանի համաձայն հախս տուր, կգնամ թի չես ուզում:

— Պայման-մայման չեմ ճանչում:

— Ետ վճից կըլի, խաղելին. — ժպտաց Հեյդարը. — որենք կա, սովետական զակոն կա, վճից թի չես ճանաչում...

— Դե, լավ, լավ, — խոսքը կտրեց զոռբա Սարգիսը. — քեզ հվ ա բան ասում, գիրք չե, ուզում ես ավետարան ել կարդա, համա լեկ, ջահել ես, մի բան ասեմ: — Ու զոռբա Սարգիսը մոտենալով՝ սկսեց մտերմաբար խոսել Հեյդարի հետ, ձեռը նրա ուսին դնելով: — Հանաք արի, նեղանաս վոչ, վորդիս: Եսոր-եսոր դու խեղճ, քյասիբ մարդու տղա լես, քեզ վայել չի ինձ պես աղա մարդու հետ եղպես խոսալը. արի՛ կոնցոմոլից դուս արի, դոն-լուղդ ել ավելացնեմ, քեզ ել աչքիս լուսի պես պահեմ:

Հեյդարը քմծիծաղ տվեց:

— Լավ, — շարունակեց զոռբան. — վոնց վոր տեսնում եմ, համաձայն չես. դե, լո՛ւչ արած, հալա ջահել ես, խելքդ չի կտրում, վոր ես աշխարհը փոփոխական ա. քու խերն ու շառը չես ջոկում, վերջը կփոշմանես. դե վոր դրան համաձայն չես, խոսք տուր՝ ինչ վոր ձեր կոնցոմոլի ժողովում զրից անեք, ինձ մի առ մի պատմես, թի...

Զոռբան դեռ խոսքը չեր վերջացրել, յերբ Հեյդարը շուռ յեկավ ու գնաց:

— Գլադա, հար ես գնում, — գոչեց զոռբա Սարգիսը, վորը զայրույթից դողում եր:

— Գնում եմ փետ անեմ, եսոր հաց են թխելու, — պատասխանեց Հեյդարն ու կացինը պատի տակիցը վերցրեց:

III

Ետ որվանից զոռբա Սարգիսը Հեյդարի հետ քաղցր եր վարվում. նա վոչ միայն չեր խանգարում նրա պարապմունքները, այլ ընդհակառակը, շատ անգամ իր աղջկանը, Ոսանին պատվիրում եր, վոր Հեյդարի դասը սերտելուն ոգնի, «վրա գցի»: Հեյդարի համար սա մի հանելուկ եր, վոր չեր կարողանում բացատրի, և հաճախ, յերբ խոսք եր բացվում կոմյերիտական բջիջում՝ զոռբա Սարգիս մասին, նա դրական կարծիք եր հայտնում:

Գլուղխորհրդի ընտրութիւնների պայքարն սկսելու հրահանգն ստացվել եր, և կոմքիշն ու կոմիւրիտքիշը վոտքի վրա ելին:

Հելդարն արդեն բավական ծանոթ եր տարվելիք աշխատանքների հետ, և նրան հանձնարարված եր բատրակների միութեան մեջ կազմակերպչական գործն ուժեղացնել: Արֆոն, ինչ վոր փոքր իշատե պատասխանատու անելիք եր լինում, պնդում եր, վոր հանձնվի Հելդարին, վորը կաշվից դուրս գալով կատարում եր՝ ամենաշատ լեռանդը թափելով:

Սակայն մի որ, չերբ կոմիւրիտ ու կոմքիշի խառը նիստում քննում ելին կուլակների ցուցակը՝ ձայնազուրկների թիվը վորոշելու համար, Հելդարը դրական կարծիք հայտնեց զոռքա Սարգսի մասին, վորի դեմ Արֆոն—այնպես բողոքեց, խեղճ Հելդարը չիմացավ վճիռ ծակը մտնի:

— Դիտենք ալդ անատամ գելին, լավ ենք հասկանում նրան,—ասաց Արֆոն.—աղվեսութիւն ե անում, վոր մոլորեցնի մեզ. պետք ե ձայնազուրկ անել. առանց մի խոսքի:

Ժողովն ուշ վերջացավ ու չերբ ընկերները ցրվում ելին տները, Ակսիլը մոտեցավ Հելդարին ու մտերմաբար նրա ուսը թոթվելով՝ հարց տվեց.

— Հը, ընկեր Հելդար, հո չնեղացմի նկատողութեանս համար. դու դեռ չգիտես, թե ինչ գազան ե քո աղեն. նրա հետ շատ զգուշ պետք ե լինել: Ապրես, ուսուցիչն ասաց, վոր դու արդեն վարժ գրում-կարդում ես. դա լավ նշան ե. տանը հո չէն խանդարում պարապմունքներդ:

Ու Արֆոն բռնեց Հելդարի թեւը, վոր խավար ճանապարհին վալը չընկնի:

— Վհչ,—պատասխանեց Հելդարը.—ընդհակառակը, շատ անգամ Ոսանն ոգնում ե, են ել իր հոր պատվերով:

— Ալդ լավ ե. Ոսանը լավ աղջիկ ե. բաց և այնպես զոռքա Սարգիսը ձայնազուրկ կլինի:

Հելդարն ու Արֆոն այնպես ելին տարվել այս խոսակցութեամբ, վոր արդեն հասել ելին Արֆոյենց տան դուռը, մինչդեռ Հելդարը հակառակ կողմն եր գնալու:

Հելդարն այնքան մոտ եր Արֆոյին, նրա թեւն այնքան կպած եր, վոր մի ջերմ հոսանք կարծես անցնում եր Հելդարին, մի տեսակ թմրեցնելով առանց այն ել նրա շփոթված ուղեղը:

իսկ ջերմ հոսանքի հետ միասին, մի ինչ վոր սարսուռ ել եր պտտել նրան:

— Դե, ընկեր Հեյդար, ցտեսութիւն. չմոռնաս, վոր վաղը Հե, մյուս որը պետք է բատրակների միութեան մեջ խոսես կոլեկտիվ պայմանագրի նշանակութեան մասին. լավ պատրաստվիր, վոր չխախտուակվես. վաղը յես քեզ վորոշ նշութների հետ կծանոթացնեմ. ինքս ել կաշխատեմ ներկա լինել ժողովին, վոր չեթե պակաս բան թողնես, լրացումներ անեմ,—ասաց Արփոն ու Հեյդարին ձեռք տալով՝ ծովեց դեպի տան սրահը:

Հեյդարը մի րոպե կանգ առավ, նայեց նրա յետևից, ու յերբ դուռը ճոռալով փակվեց, յետ դառավ դեպի տուն: Հեյդարի մտքով հազար ու մի բան անցավ Արփոյի մասին: Նրա սիրտն ուժգնորեն բաբախում եր, և թշերն ու ականջներն այրվում ելին, կարծես թեժ արևի տակ լինելու: Բայց հանկարծ նրա միտքը թռավ դեպի բատրակների ժողովը, ուր նա խոսելու յեր, այն ել Արփոյի ներկայութեամբ, ու գլուխը կախ՝ մտքում ծրագիր եր կազմում, յերբ մին ել մթութեան մեջ ստվերի նման յերկու հոգի ցցվեցին նրա առաջ: Դրանցից մեկը զոռա Սարգիսն եր, մյուսը՝ տեր Միխակը, վորին տեր-Հապատկա ելին ասում, վորովհետև միտքը նման եր լապատկայի (յերկաթե թի):

— Գլխդ, դու քանի գլուխ ունես, վոր ուղում ես ետ աղջկա հետ ոչին խաղաս,—գոչեց զոռա Սարգիսը:—Ձեր կոնցոմոլ ու յաչեկա իրար կխառնեմ, գեղը տալն ու վրա կանեմ... Հը՛, ի՛նչ կասես, տերտեր, ել ուրանալու տեղ կամ... Կես գիշերին իրար հետ, ես խավարի մեջ, սրահի տակին... Ի՛նչ կավոր... մի խեղճ ու կրակ պառավ ա, խելքն իր սպանված տղի հետ թաղած... Հայ գիդի հեյ, շեկ Արսեն, գերեզմանդ փորթ ըլի ու միջիցը դուս պրծնես, տենաս վո՛նց ա աղջիկդ դուշմանիդ հետ կես կնգութին անում...:

— Դե, գլխդ, քանի հալա մութն ա, վեր կաց հենց կորի, վոր իզդ ու թողդ Հերեա, թե Հե սուրբ մեռոնը վկա, առավոտը լուսանալուն պես՝ կապել կտամ մատաղապետից ու սաղ-սաղ կմաշկեմ...:

— Տեր, մի դարձուցաներ զերեսս քո հինեն...—փնթփնթաց տեր-Հապատկեն, վորից Հեյդարը բան չհասկացավ, ապա ավելացրեց.—հալածա դչարն... Սարգիս քոխվա, Լուսավորչի կրօնը պղծվում է, սա արդեն գերեզման տանելու բան չի:

— Տեր-Միխայիլ-բեգ,¹ սրա դատաստանն իմ ձեռովն եմ անելու, իմ ես աջ ձեռովըր—Ապա դառնալով Հելդարին՝ գոռաց.— «Ինչնուրեք դելժ», հը՞, կոնցոմոլ, հը՞... դյանդա, չքվի, թե չե հրես սաղ դեղը գլխիդ կհավաքեմ. հալա առաջս կանգնած ես...—Ու հարձակվեց, թե Հելդարին բռնի։

Հելդարը մի թեթև վոսսուղունով խուսափեց ու հուզված, խռոված հոգով, մտամոլոր, քայլերն ուղղեց դեպի կոմբլիշի քարտուղարի տան կողմը, լետեից լսելով, թե ինչպես զոռբա Սարգիսը գողգողալով ասում եր տեր-Նապատկին. /

— Եղուց մի են տեսակ հարսանիք անեմ լես դրա գլխին, վոր սաղ գեղը թամաշա դուս գաւ։ Ախր Միխայիլ-բեգ, ո՞վ ա լսել թուրքից կոմունիստ, լա կոնցոմոլ... թուրքից կոմունիստ կըլի՞։

— Սարգիս քոխվա, ավելի շուտ իմ ես փարաջալից սատանա կծնվի, քան թուրքից կոմունիստ։ Կոմունիստը ինքը տերն մեր Հիսուս Քրիստոսն եր... Այսքան դարեր ամբողջ քրիստոնյա ժողովուրդը դրանց չկարողացավ դարձի բերել, հիմի մի-յերկու տարվա մեջ կոմունիստ դարձան...

— Բա ես Ակտիվիսն ինչ կասես, հը՞...

Հելդարը հեռացել եր և այլևս չլսեց նրանց խոսակցությունը. միայն վերջին խոսքը կարծես նրա սիրտը սուր նշտարով ծակեց, վորովհետև իր պատճառով՝ Արֆոն եր վարկաբեկվելու, անվանարկվելու...

*
* *

Հելդարը հուզված ու շփոթված կանգ եր առել գլուղի ծայրի ճամբամիջին և մտածում եր գլուխն առնել կորչել դեպի իրենց գլուղը, դեպի մի անհայտ ու անորոշ տարածություն, բայց մեկ ել մտածեց առաջ պատմել այս բոլորի մասին կոմբլիշի քարտուղարին ու լսել նրա խորհուրդը, և հետո թողնել գլուղը։ Ու քայլերն ուղղեց դեպի Կարոյի տունը։

Կոմբլիշի քարտուղար Կարոն, վոր մի խորհուն մարդ եր՝ 35 տարին անց, ուշադրությամբ լսեց Հելդարին, վորն արցունքն աչքերին պատմեց ամբողջ լեղելությունը սկզբի ուրից մինչև վերջին գիշերվա դեպքը, ավելացնելով, թե ինքը Արֆոնին պարտական ե նրանով, վոր այժմ գրագետ ե դարձել և վոր նրա արած

¹ Տեր-Նապատկին բեգական ծագում ունեւր և շատ եր սիրում, վոր իրեն յոյում էյին յերկու տխրոսով—«տեր» և «բեգ»։

լավութիւն փոխարեն չեր կամենա ալլախիսի խալտառակ պատմութիւն պատճառ դառնա ու վերջում հայտնեց, թե ինքը կամենում է գլուղից իսկուկն և յետ հեռանա:

— Դու վրէժ մի տեղ չես գնա, — սառն ու կտրուկ ասաց Կարոն: — Յետե հեռանաս ալստեղից, դա ավելի վատ է վրէժ միայն քեզ ու Արփուի համար, ալլա ամբողջ կոմիտիտական բլիշի, վորը զոռքաների աչքի փուշն է դառել: Վեր կաց ու հանգիստ գնա տուն: Հեռանալդ կնշանակի, վոր զոռքա Սարգսի բամբասանքը ճիշտ է. ամենքը նրա կողմը կլինեն ու կոմիտիտականներին վարկաբեկելու տեսակետից նրանք հասած կլինեն իրենց նպատակին: Գնա տուն, զոռքան չի համարձակվի քեզ ձեռք տալ:

Յերբ տանից դուրս ելին լեկել և Հելդարն ուզում եր բաժանվել, Կարոն մտերմաբար թոթվելով նրա ուսը, հարցրեց, թե Հելդարը չի սիրում արդոք Արփուին, և յետ սիրում է, ապա ալլա մասին խոսք չեղել է Արփուի հետ:

Հելդարը հուզմունքից դողում եր: Նա չգիտեր՝ ինչ պատասխան տա Կարուին. «սիրում է արդոք Արփուին», ահա մի հարց, վոր դեռ իրեն համարել պարզ չեր. սակայն ինչ վոր մի բան ավելի լեր գգում դեպի Արփոն, քան դեպի ուրիշ աղջիկները: Ինչ ասի, ինչպես ձևակերպի իր միտքը, վոր Կարոն սխալ չհասկանա իրեն: Այսպիսի մտատանջութիւն մեջ եր Հելդարը, յերբ Կարոն ընդհատեց լուսթիունը:

— Շատ լերկար լռեցիր, Հելդար. կնշանակի մի բան կա, վոր չես ուզում ասել կամ չես կարող ասել...

— Զգիտեմ, վոչինչ չգիտեմ. ինչպես ասեմ... Նա շատ լավ աղջիկ է. խելոք, ակտիվ... — Կմկմաց Հելդարը:

— Դե, լավ, լավ, — ընդհատեց նրան Կարոն. — գնա, վաղը կխոսենք:

Հելդարը կոտրված սրտով մոտեցավ զոռքա Սարգսի տանը, յերբ հեռվից լսեց, թե ինչպես տեր-ձապատկեն ուրախ ծիծաղելով հեռացավ զոռքի տնից, ասելով.

— Գլխովա Սարգիս, բանը պրծած ա. չես Գլուղալ պառակին հենց քոքեմ վրէժ... Նրան վոր ասեմ իշի պես զուա, կղռս...

— Հելդարը մի քիչ կանգ առավ. մեկ ուզեց մթութիւն մեջ հարձակվի եղ քլավթառ տերտերի վրա, ցեխումը տրորի, մեկ ել մտածեց, թե բանը կարող է տվելի վատ վերջանալ, ու յերբ զոռքեն չես դարձավ, մտավ տուն, և տեր-ձապատկեն ել բավական հեռացել եր, նա փոխանակ տուն գնալու, խոտված հոգով քայլերն

ուղղեց դեպի գոմը, առանց իմանալու, վոր Կալոն, բջիջի տղաներից մի քանիսի հետ միասին, զինված հսկում են զոռքալի տան չորս կողմը:

Աքլորականչ եր, վոր զոռքեն գոմը մտավ ու տեսավ Հելդարին դռան տակին նստած, գլուխն ափերի մեջ առած:

— Այ, աֆֆերիմ, իգիթ ես.—ասաց զոռքեն.—լավ վոր եկել ես: Աղի ու նոքլարի մեջ հտ տեսակ խոսք ու զրից շատ կպատահի: Տնաքանդի տղա, բանդ հենց բռնի, վոր խալիը տենա վոչ, թե չե... իմ անումն ել քոնի հեռ ես ուզում խալտառակես... Ով չի գիտում, վոր ջահել տղեն ու սիրուն աղջիկն իրար կսիրեն: Դու իմ խոսալուն մի մտիկ տալ. սիրտս դուզ ա. են ել տեղտեղը հետս եր, ճար չկար, վրեդ բղավեցի, դու քեփդ քոք պահի, ինչ վոր սրտումդ կա, ինձ պատմի. եսոր-եսոր լես եմ ես գեղումը քու տերը:

Հելդարը մնացել եր շմած, շվարած ես վերաբերմունքից. նա չգիտեր ինչ ասի, ինչ դերք բռնի, չերբ զոռքա Սարգիսը թե:

— Շատ մարդու ձայնագուրկ արի՛ք...

— Զգիտեմ. կենտրոնն ե վորոշելու.—պատասխանեց Հելդարը հազիվ-հազ:

— Իսկ իմ մասին ի՞նչ վճռեցին:

— Զգիտեմ:

— Մուտ մի խոսա, դու ըլես քու Ակտիվի արեւ.—մաղձոտ ժպիտը դեմքին ասաց զոռքա Սարգիսը:

Հելդարը շմածի պես չիմացավ ինչ պատասխան տա ետ լիբը ակնարկին:

— Հապա, բնլա ջան,—շարունակեց զոռքա Սարգիսը.—եդ դիփ մի կողմ. մարդ աշխարհի բանը վոնց բռնի, ենպես ել կզնա. մենակ հիմի ես մեր գեղի խորհրդի ընտրության ժամանակ պետք ա հենց խոսաս, վոր ինձ ընտրեն. են վախտը տես, թե վոնց եմ քեդ պահում-պահպանում:

— Յես վոչինչ չեմ կարող անել,—կարմրած պատասխանեց Հելդարը:

— Կանես, կանաս, առաջվա նոքլարնին ինչ վոր իրանց աղեն հրամայեր, են ել կանեցին: Դու վոր մենակ քու Ակտիվին համոզես, մեկելի բանը հիշտ ա. նրա խոսքն անց ա կենում:

— Ետ լես չեմ կարող,—գրգռված պատասխանեց Հելդարը.—դա կոմբջիջի գործն ե:

— Վճնց թե... իմ հացն ուտես՝ ուրիշի խոսքով ժաժ գաս...

— Յես իմ աշխատանքն եմ ուտում,—համարձակութունն ձեռք բերած պատասխանեց Հելդարը։—Քո տան վերաբերյալ գործի մասին ինչ պատվիրես, պարտավոր եմ անելու, իսկ ինչ վերաբերում ե ընտրութիւններին, ինչպես բջիջը կարգադրի, ենպես ել կանեմ։

— Ետպես հա՛... —զայրացավ զոռքա Սարգիսը։—գլխա, փիս շան պես իմ լակն ուտում ես, ուրիշի դուանը հաջճւմ... Դե, թող ինձ Սարգիս քոխվա չասեն, լետեիցս սև շուն կանչեն, թե դու գլուխդ սաղ ես գեղիցը դուս գաս։

Զոռքա Սարգիսը սպառնալից հայացք գցեց Հելդարի վրա, փեշերը թափ տալով հեռացավ, իսկ Հելդարը քարացած, տեղը շշմած մնացել եր ու չեր կարողանում պարզել այն մտքերը, վորոնք խառնվել ելին նրա ուղեղում ու ստեղծել մի կատարյալ քառս։ Նրան մի բոպե թվաց, թե Արփոն կանգնեց իր առաջ՝ բարի ժպիտը դեմքին...

Լուսածեգ եր։

IV

Առավոտյան ամբողջ գլուղը դրմբում եր։

Կին ու աղջիկ աղբրումին ու տներում քիթ-քիթ դրած՝ են ելին քչփչում, թե Հելդարն ու Ակտիվը գիշերը, սրահի տակին...

— Վճւ... մաղդ վեր գա, աղջի... Ես ել ինչ նոր բան ա, տղեն գլխիցդ կտրած, թուրքի լակոտի հետ ընկա՛ր...

— Ա՛ղջի, դե են ա հարամ կաթնակեր ա, ելի. մերն են չէր, ինչ տունն ու երեխեն, պառավ կեսուրը թողեց, մարդու գնաց...

— Ասում են կոնցոմոլի դայդեն ետ ա. թուրք ու հայ չկա, դիպի մին են...

— Ասում են Գլոզալ պառավի ձեռիցը թուրը զոռով են խլել հարեանին. ուղեցել ա խեղդվի։

— Բա վճնց եք իմացել կոմիսիոսի գակոնը. ել աղգ չկա, կրոն չկա, հոգի ու հավատ չկա, աստոծն ել ա դրանց ձեռիցը փախել, կորել. ել լսում չի...

— Ա՛ղջի, ասում են չաչեյկեն Հելդարին մկրտիլ պտի, հայ շինի, տերտերը մեռոն չի տալիս...

— Զագս են գնացել, պրծել, Զադս... խելքներդ վճրդի չա...

Բամբասանքի տոպրակ վաճառ-բեգի կնիկ Շուշին, վորի առունը «սիլիփոն Շուճի» ելին դրել, թեք ու փեշը հավաքած՝ տնտուն, թաղե-թաղ շրջում եր ու մեկին հարուր ալեյացնելով

պատմում, թե ինքն իր աչքով տեսել և Հեյդարին ու Ակտիվին Մոսպրի բաղնիքում պաշտելիքիս ու հազար ու մի նման մտաքածին հերյուրանքներ սաղացնում նրանց վրա:

Իսկ գլուղամիջում, խալխը հավաքված՝ դռնում եր և դատ ու դատաստան պահանջում, վոր «Թուրքի գյադին» գլխատեն: Զոռբա Սարգիսը մի կողմ քաշված՝ ձեռքի թեղքեհը (համրիչը) կամաց շրխկացնում եր և, մի տեսակ «չեղոք դիրք բռնած», մեկ-մեկ միայն ձայն հանում, վորն ավելի Հեյդարին պաշտպանողական եր, քան հարձակողական, իսկ դրա փոխարեն տեր-լապատկեն «Ժամ ու պատարագ» բերանն առած, «կրոնի համար սուրբ նահատակների» անունները կարկտի պես վրա տալով, պահանջում եր անպայման լերկու հանցավորներին, կրոնն ու խաչ-ավետարանը պղծողներին պատժեն, լերեսները սև մազութ քսեն ու դռն-դուռն ենքան ման ածեն, վոր սաղ գլուղը լերեսներին թքի, վոր նրանց սև լերեսը թքով սպիտակի:

— Ես ամեն բան անողը լաչեկեն ա, լաչեկեն,— գոռում եր մեկը...

— Կոնցոմոլն ա, կոնցոմոլը, վոր Ժամ ու խաչ չի ճնանչում. — վրդովված ճչում եր մեկ ուրիշը...

— Պայման ա, պայման. թուրքի գյադին են Ակտիվ քածը հայերեն գիրք ա տվել, վոր հայերեն գրել-կարդալ սովորի, հայանա ու հետը պսակվի, շեկ Արսենի ոջախին տեր դառնա...

— Ա՛դա, ի՞նչ եք ղալմաղալ գցել,— միջմտեց զոռբա Սարգիսը. — դռնաղ տղա լա, սիրուն աղջիկ, իրար սիրել են, հււս ինչ գործն ա...

— Թ՛հւ հւ, թ՛հւ հւ, քոխվա Սարգիս, դու չե՛լ ես ըտհենց ասը՛մ... Բաս Ընա հավատդ ուրացի, գնա լաչեկա դառ, ելի... — նախատեց մի ծերունի, հին քոխվայութիւնն արած մարդ, վորը բոլոր կոմունիստներին լաչեկա չիւր ասում:

— Յանի ի՞նչ մի փիս բան կըլի, վոր լաչեկա դառնամ, Մուսայել քոխվա, վախենում ես կարամ վոչ կործկոմ (գործկոմ) դառնամ, գեղ կառավարեմ, թե՞ ուժս չի պատիլ, թե՞ խոլքս Ղանդոյի տղի չափ ել չի կտրիլ նոր զակոնիցը:

Այսպես խոսակցության նյութը մերթ փոխվում եր, դառնում կոմբլիշի, կոմյերիտների, բատրակների միության, կոոպերատիվի, գործկոմի և այլ հիմնարկութիւնների ու կազմակերպութիւնների շուրջը, մերթ դառնում ելի Հեյդարի ու Ակտիվի «պատմության» շուրջը, վորը խոսակցության միակ գլխա-

վոր առանցքն եր, և վորի առիթով ինչ վոր անցած-գնացած
թերութիւններ ու սխալներ ելին լեղել այս կամ այն կոմբլիշի
աւագամի կամ հասարակական նոր կազմակերպութեան վորեւե
աւագամի կողմից՝ մեջտեղ ելին լեղել ու հրահրում մարդկանց
միտքը, կրակն ավելի բորբոքելով:

Յեւ մինչդեռ գլուղն իրար խառնված քննադատում, թեր
ու դեմ կարծիքներ եր հայտնում, կոմբլիշը և կոմիերիտ բլիշը
խառը արտակարգ ժողով եր հրավիրել՝ քննելու համար ընկեր
Արֆույի և ընկեր Հելդարի գործը:

*
*
*

Կոմբլիշի քարտուղար ընկեր Կարոն ժողովը բանալով՝ պատ-
մեց լեղելութիւնը, ինչ վոր նախընթաց իրիկունը Հելդարը նը-
րան ասել եր.— ավելացրեց, թե պետք է զգուշ մոտենալ հար-
ցին, վորովհետեւ զոգբաները, կուլակներն ու հակաները որը
ցերեկով ել ճրագ վառած՝ փնտռում են, վոր մի կեղտ գտնեն
կոմիերիտականների, մանավանդ կոմիերիտական աղջիկներին
վրա:

Ժողովականները լուռ ելին. վոչ վոք չեր ուզում, թե չեր
համարձակվում խոսել, վորովհետեւ խոսքը վերաբերում եր Ակ-
տիվին, վորից այնքան քաշվում, ճնշվում ելին. սակայն շուտ-
շուտ նայում ելին Հելդարի կողմը մի տեսակ կասկածանքով:
Իսկ Հելդարը սփրթնել, մոմի պես դեղնել եր. կարծես նրա ար-
յունը ցամաքել եր:

Լուսնիկունը խախտեց ինքը, Արֆոն, ձայն խնդրելով նա-
խագահից: Նա խիստ հուզմունքից ջղայնացել եր, ու խոսելիս
հաճախ կապ եր ընկնում լեզուն:

— Ի՞նչ եք ամենքդ ել լռել, ձայն չեք հանում. միթե չեք
հասկանում, վոր դա կուլակների սարքած հերթական պրովա-
կացիան է մեր դեմ, վոր խավար և անկազմակերպ մասսային
մոլորեցնեն, իրենք ձայներ շահեն: Վերտեղ է ձեր կոմունիստա-
կան տոկունութիւնը ...

Սուտ ե, լրբերի հնարած սուտ: Յես հավանում եմ Հելդա-
րին, այո, մինչև անգամ սիրում եմ նրան. նա ընդունակ ու
լեռանդուն տղա լե. լերեք ամսում գրել-կարդալ և սովորել, իսկ
սա քիչ բան չե. ինչ աշխատանք վոր տվել ենք, կատարել և
առանց վորեւե թշուրիմացութեան. նա կարեւոր ուժ է և ել ավելի

կարևոր կդառնա. հարկավոր ե միայն առաջ քաշել նրան, վոգևորել, և լես այդ ուղղութիւնով աշխատում եմ. բայց սա նշանակում ե, թե մեր մեջ վորեւե ուրիշ կապ կա, բացի գուտ ընկերականից, իսկ լեթե լինի, թնչ ե, կարծում եք, թե լես գուրա Սարգսին, տեր-Լապառկին կամ թեկուզ հենց իմ տատիւն կհարցնեմ ... Զգուշ, ընկերներ, բնգրական պայքար կարող եք տանուլ տալ:

Ժողովականները թեր և դեմ արտահայտվում եին՝ անորոշ բաներ ասելով. շատերի կարծիքը հակվում եր այն կողմը, վոր ընտրական պայքարին Արֆոն ու Հելգարը չմասնակցեն, գուղացիներին չգրգռելու համար, վորի դեմ Արֆոն փրփուրը բերանին բողբոջում եր, ասելով՝ թե նման պահանջը կնշանակի գործի կեսը տանուլ տալ ու լեմթարկվել կուլակների բամբասանքներին ու գրպարտութլուններին:

Իսկ դերձակ Աղալոն, վոր դեռ կուսակցութլան թեկնածու լեր և աչք ուներ Արֆոյի վրա, և վորն Արֆոյից գաղտնի խնամախոս եր ուղարկել Գյոզալ պառավի մոտ, իսկ վերջինս միամտաբար ասել եր այս մասին Արֆոյին, ձայն խնդրելով՝ նստած տեղն որորվելով թե՛

—Դե, եմ ... եմա վոր հնգեր Արֆոն ինքն իրա բերանով ասում ա, թե ինքը Հելգարին համ հավանում ա, համ ել սիրում, մենք ել թնչ կարանք ասենք, լա թնչ կարանք անենք վոր ...

—Դու լավ մտիկ, վոր թելն ասելի ծակովն ուղիղ անցկացնես, չսխալվես աչքդ կոխես,—հարձակվեց Արֆոն.—լավ գիտեմ, թե եդ խոսքերը վճրտեղից են գալիս: Դու եմ մարդն ես, վոր խորհրդալին իշխանութլան որով, ինքդ ել կոմկուսի թեկնածու, խնամախոս ես ուղարկում տատիս մոտ՝ ձեռքս խնդրելու: Վողորմելի, գնա կուլակների ծափին ծափ տու, կոմբլիջը քու տեղը չի ...

Ժողովը հետգհետե ավելի տաքացավ, բայց խոսողները վոչ մի լեղրակացութլան չեյին գալիս: Առաջարկ լեղավ, վոր Հելգարի անունը հանեն ընտրական ցուցակից, բայց Արֆոյի բողբոջով կրկին թողին:

Կես գիշերն անց եր: Արֆոն առաջարկեց հարցը տեղափոխել շրջանալին կոմիտե, այն ել ընտրութլուններից հետո, հայտնելով, վոր ինքը վոչ մի դեպքում գուղը չի թողնի, մինչև կուլակներին մի լավ դաս չտա, վորոնք ամեն կեղտոտ միջոցի դիմելով՝ կամենում են գյուղխորհուրդը գավթել:

Գլուղխորհրդի ընտրութիւններն ելին:

Վոյշ գլուղը լեռման ջրի պես քլթքլթում եր: Մի կողմից կոմբջիջականներն ելին կանգնած, մյուս կողմից կուլակները: Ընտրութիւններն այդ տարի ավելի աղմկալից ելին, քան անցյալներում. լերեւում եր, վոր գլուղի կուլակներն, առաջ վոր խը-խունջի պես քաշվել ելին իրենց պատյանը, հիմի դուրս ելին հանել իրենց պոզերը, շոշափուկները:

Վորքան կոմբջիջի անդամները, կոմլերիտները, կինբաժինն ու բատրակների միութիւնը բացարձակ ելին գործում, խոսում, ժողովներ ու միտինգներ անում, նույնքան կուլակները լուռ ու մունջ խլուրդային աշխատանք ելին վարում, ծածուկ, տներում քչփշալով, սրան-նրան կաշառք տալով ու խոստանալով:

Բամբասանքի ծայրը վոնց վոր ասած ե—«Հնդստան եր հասել»: Բամբասում ելին կոմլերիտմիության անդամներին, վարկաբեկում. իսկ Ակտիվի ու Հելդարի պատմութիւնը հո, ամենքի բերնին ծամոն դառած՝ ծամում-ծամծմվում եր:

Ճիշտ ե, Հելդարն այնքան ակտիվ չեր աշխատում կոմբջիջի քարտուղար Կարոյի խորհրդով, վոր գլուղացիները չգրգռվեն, սակայն դրա հակառակ, Արֆոն արհամարհելով բամբասանքներն ու ասե-կոսները, կրակ դառած ամեն տեղ ագիտացիա չեր մըղում, շատ անգամ իր մտերիմ աղջկերանց հետ կատակ անելով, թե՛ «Ընտրութիւնները վերջանան թե չե՛ Հելդարի հետ պսակվելու լեմ. սպասեք կուլակների հարսանիքը պրծնենք, վոր իմի յետևից կենանք»:

Ու կէկէլով, վոնց վոր գարնան կայտառ առվակ, ամեն տեղ եր, ամենքի մոտ: Սոսում եր, բացատրում, վոգեկորում մանավանդ կանանց, վոր դուրս գան բոլորն ել ձայն տալու, իրենց հարլուրավոր տարիներով կորցրած ձայնն ու իրավունքը ձեռք բերած՝ ոգտվեն Սորհրդային իշխանության ու հեղափոխության բերած այդ բարիքից:

Քանի անգամ ե լսել Արֆոն, թե ինչպես զուբա Սարգիսը կամ տեր-Լապատկեն, կամ փտած Մուսալիլ քոխվեն գլուխները շարժելով իրար ասել են.

—Ե՛սա լե՛, հրես ես աղջիկն ա մեր տունը քանդողը. ես Ղուիմի մորթուց կարած փափախը դրել ա տակին ու վրեն նըստել ...

—Հա՛, հա՛, Սարգիս քլոխվա, չկարողացանք թե մի չեկվոր աղջիկ թուցնենք ելի,—ձայնակցում եր տեր-Լապատկեն...

—Աննամուս ենք, աննամուս. են որը հո վիզը լավ ելի հլորել (վոլորել) են թուքի գլադի հետ, ամմա, ինչ անես, Սարգիսը մեջքս կտտենց,—հառաչում եր Մուսայել քլոխվեն:

—Համբերի, ա՛յ մարդ, մի ես լեշը մեջտեղից վեր ունենք, պրծնենք, չեղով¹.—խոհական ձևով ասում եր զոռբա Սարգիսը:

Ընտրական ժողովն եր արդեն, բաց դեռ վոչ վոք չգիտեր ձայնադուրկների ցուցակի մասին, վոչ վոք չգիտեր կուլակներին² ինքը ձայնադուրկ է, թե վոչ: Կոմբլիշը ներքին գաղտնի վորոշում եր կապցրել ձայնադուրկների ցուցակը չհայտարարել մինչև վերջին րոպեն. ստուգելու համար կուլակների ուլժն ու տրամադրութունը, թե ում են ուզում անց կացնել գյուղխորհրդի ընտրութուններին:

Ընդհանուր ժողովում չերկու ցուցակ մեջ տեղ չեկավ, մեկը՝ կոմբլիշի, մյուսը՝ կուլակների:

Չոռբա Սարգսի կազմած ցուցակի մեջ կախին նաև կոմունիստներ, բատրակներ ու կոմբերիտներ, վորոնց թվում նաև Արֆոն:

—Ա՛ խալի,—խոսք առավ զոռբա Սարգիսը,—երկու ցուցակում ել համարյա մի եւնույն մարդիկն են. մեր ցուցակում մեծնակ մի-չերկու հին մարդ կան, գեղի աչքը, լավ մարդիկ. չես ետպես եմ հարմար տեսում, վոր ես ցուցակնին համաձային մի խոսքի բերենք, մի ցուցակ շինենք. մի-չերկու մարդ մենք կպակասացնենք, մի-չերկուսն ել թող նրանք պակասացնեն: Մեծնակ...—խորհրդավոր կերպով կանգ առավ զոռբա Սարգիսը,—մի բան չես հարմար չեմ դատում, ետ են ա, վոր կոմբլիշի կազմած ցուցակում մի թուրք կա, ետ իմ բատրակն ա, ինձ վոր հարցնեք, դա ինձ համար շատ լավ ա, ձեռնտու. համա գեղականը կխոսա, թե հալի գյուղխորհրդումը թուրքն ի՞նչ կոռծ ունի...

—Դյուղ ա ասըմ Սարգիս քլոխվեն, դյուղ ա ասըմ...—ձայնեցին այս ու այն կողմից:

—Շատ լավ,—ասաց նախագահողը.—ցուցակները կարող ենք համաձայնեցնել, և մենք ել ուզում ենք առանց ղալմաղալի անցնենք ընտրութուններին,—միայն մի բան կա, վոր հենց են հին մարդիկը, վոր ետ ցուցակումը կան, բոլորն ել ձայնադուրկ են: Ահա՛, կարդանք ձայնադուրկների ցուցակը, լսեցե՛ք:

¹ Ակնարկում է գյուղխորհրդի ընտրութունը:

Արֆոն, վոր ժողովի քարտուղարն էր, բարձր ու սուր ձայնով սկսեց մեկ-մեկ անուններ թվել, վորոնց մեջ նաև գոռաՍարգսինը:

Զոռբա Սարգսին ել չհամբերեց ու տեղից վեր կենալով սկսեց գոռգոռալ:

— Տեսնում ե՞ք, օ խալիս, ես սաղ գեղը խաղ ու պար են շինել: Յես, իմ հալալ աշխատանքով ապրող մադս, ես գեղի հիմք գցելու որից իմ ցեղով, մշտական եստեղ ապրողս ձայնագուրկ եմ, ու են թուրքի գլադեն պետք ա գա ըստեղ մեր գլխին կառավարիչ դառնա, բա սա որենք օ ... Սա սավետական դակոն օ ... Ես ժողովը պետք ա քանդենք, գնանք զանգատ, տենանք ես վինց ա, վոր չես ու են գեղի իշխան մարդիկը ձայնագուրկ են, ու թուրք բատրակն իրավունքի տեր: Սա դիմի Ակտիվի կոոժն ա. սիրահարված ա ...

Զոռբա Սարգսի պրովակացիան ու դեմագոգիան մասամբ իր տպավորութունը գործեց, սակայն ժողովականները չցրվեցին: Բատրակ Սեթուի պահանջով ձայնագուրկները ժողովից հեռացվեցին, վորոնք աղմկելով սկսեցին հոլովել Հեյդարի ու Արֆոնի անունը, պղտորելով միամիտ մարդկանց միտքը:

Ընտրութունը կայացավ: Հեյդարն ընտրված էր գյուղխորհրդի անդամ: Սա գյուղի պատմության մեջ առաջին դեպքն էր, վոր թուրքը հալ գյուղում ղեկավարի պաշտոն կամ իրավունք էր ստանում:

* *

Գյուղխորհրդի ընտրության նախորդ որն Արֆոն, վորպես ընտրված պատգամավոր շրջանային խորհրդի, մեկնեց շրջան, իսկ այնտեղից ել գավազործկոմ:

Գյուղում դեռևս շարունակվում էին ընտրութուններին վերաբերյալ խոսակցութունները, բաց արդեն զգալի չեր, վոր կուլակների «ծվանը կոտրված ա», ինչպես բնորոշում էին նրանց բատրակները: Այսինքն՝ ձայներն իսպառ կտրվել են:

Զոռբա Սարգսիսը թունավոր ոձի պես առիթ չեր բաց թողնում Հեյդարին խալթելու: Նա այլևս գլադա չեր ասում, այլ Հեյդարին հեգնանքով մեծացնում էր «ադա» կամ «խաղեցին» տխրողով: Շատ անգամ ել պատահում էր, վոր ոռոսներն «բարին» էր ասում:

Հելդարի համար ել արդեն անտանելի լեր դարձել զոռքի վերաբերմունքը, վորը շարունակ մըթմըթում եր.

—Բա իմ գլուխը սաղ, թուրքը, ես սոված գլադեն գա գլխիս իշխան դառնա՞մ ...

Հելդարը նկատելով, վոր քանի գնում, հարաբերություններն ավելի սրվում են, դիմեց կոմքլիշի քարտուղար Կարոյին և խնդրեց, վոր իրեն համար կամ մի ուրիշի մոտ տեղ գտնի, կամ աջակցե իրեն մի փոքրիկ տնտեսություն ստեղծելու գլուղում: Կարոն վերջին մտքին ավելի հավանություն տվեց, միայն ասաց, թե վորոշ ժամանակ ե պետք, վոր կարողանա մի կտոր հող հատկացնելն աջողացնի:

Ի՞նչ բան կմնա գաղտնի, վոր ես մնար:

Չոռքան իմացավ ու, մի առավոտ քեֆի պատրվակի տակ, հրավիրեց տեր-Լապատկին, Մուսայել քլոխվին ու ելի եսպես մի քանի հոգու, վոր խորհրդակցեն:

—Ես գեղի պատիժն ու անպատվությունը մերն ա.—ասաց զոռքա Սարգիսը.—ես թուրք գլադին մեր գլխին իշխան կարգեցին, հերիք չի, հիմի լել ուղում են հող տան, մեզ ըողազակից անեն: Սա տանելու բան չի: Գեղը քանդվում ա, հարամ մարդ ա մտնում մեջը: Ասենք, թե են Ակտիվի հետ ինչ զալաթ վոր ա—րավ, չաչեկեն ծածկեց. եգուց-ելոր, վոր մի ուրիշ խիզանի ձեռք մեկնի, ետ հո հալ ազգը կորնով:

—Որհնյալ լինես, Սարգիս քլոխվա.—վրա բերեց տեր-Լապատկեն.—հալբաթ վոր գեղի պատիվը, նամուսն ու աղաթը մերն ա, հո գլադա-գլուդեքինը չի: Ես գեղը իմ ու քու պապն են գցել: Անջախ թուրքի հոտը կտրել եր ես գեղիցը. առաջ թե կար ել, նոքրար կար, հիմի ոջախ ու տուն-տեղ են ուղում հիմ-նե՞ն ... Ես բանին պետք ա վերջ տանք...

—Եգոց-ելոր մի սլուրու թուրք լակոտնի, կեսը թուրք, կեսը հայ, մի բոլուկ (խումբ) բճեր¹ են ես գեղի գլխին աղալութին անելու ... դե, ենա Մուսայել քլոխվին տարեք սաղ-սաղ գերեզման դրեք ելի...—գողգողալով փնթփնթաց Մուսայել քլոխվեն:

—Մեղքը դրանը չի, դրանը. մեղքն են ծամը վեր եկած Ակտիվինն ա, վոր ես սաղ գեղի գլխին կակալ (ընկույղ) ա կոտրում, նրան պետք ա վերջացնենք, նրան,—պնդում եր կաշառք ուտելու համար հինգ անգամ բանտ նստած սուլայա Մամոն:

¹ Բիճ—պիճ—ապրիկի դավակ:

—Առաջ սրան, սրան. սա չադ ա (ոտար), չեռեից ման եկող չոռնի, չետով նրան ու մեկեկներին,—խորհրդավոր ձայնով ասաց զոռբա Սարգիսը.—Թե չե եսոր խաղը տանուլ տվինք, ե-գհեց, ես բանը վերջ պետք ա ունենամ, Թե հենց մենք ձայնա-զուրկ պետք ա մնանք, եդ գլադեքը մեր գլխին թագավոր: Յես եկող տարվա մասին եմ մտածում, եսորն ինչ ելավ-ելավ: Ես գլադեն շատ աչքաբաց ա. մի տեսեք, Թե վոնց ա հայերեն գիրը ջրի պես խմում, ինքն ել ինձանից լավ ա խոսում հայերեն: Բատ-րակներն ել նրա խոսքիցը դուս չեն գալի. ես վոր ըսենց մնա՝ մի որ ես բատրակներն մեր կարողության տերն են դառնալու, գլուխներս ուտեն:

—Յես եսքանը գիդամ, վոր Թուրքն ես գեղումը պետք ա բնակալի վոչ. մնացածը վոնց կուգեք, ենպես ել արեք. չեկեղե-ցին գլխիս փուլ կդա.—վճռական ձևով պնդեց տեր-Նապատ-կեն:

Խորհրդակցություն—«քեփը» վերջացած էր, չերբ ցրվելիս գլուղամիջում նկատեցին «չեկա Համբոյին», վորից այնքան սար-սափում էին գլուղացիք, մանավանդ կուլակները, վորոնք ամեն որ հայրուում ու անիծում էին նրան, վոր խորհրդայնացման առաջին որերը, մի շարք «գեղի իշխան մարդկանց» կորստի պատճառ եր դարձել:

—Բարով, Համբո ջան,—ձեռքը մեկնելով դիմեց զոռբա Սարգիսը:—Վճրտեղ ես, չես երևում, ա՛յ տնաշենի տղա, գեղն անտեր ա մնացել, մարդ չկա, մին-մին ելա երևաս, ի՞նչ կըլի, մի-մի Թաս արաղ ելա խմենք. բա մարդ հին աղ ու հացը կմո-ռանամ ...

«Չեկա Համբոն» սառը կերպով բարեն ընդունեց, ասելով.

—Ձեր կամպանիյեն իրան համար լավ ա, ելի. ել յե՞ս ուր գամ:

—Դե, փառք աստծու, ապրում ենք ու աղոթք անում Խոր-հրդային իշխանության համար, վոր մեր ու մեր հարևանների մեջ խաղաղություն գցեց, հիմի չեկ գլուղխորհրդում Թուրք ենք ընտրել, վոր մեզ կառավարի, ել վոնց լավ չլենք,—կիսահեղա-կան տոնով ասաց տեր-Նապատկեն:

—Եդ մեկը սխալ բան եք արել, ասաց «չեկա Համբոն», տրամադրությունները շոշափելու համար:

—Ե՛, հոգն ու ջուրը մեզ տանի, պրծնենք. ձայնազուրկ ենք, կարանք ծպտուն հանե՞նք. մի Ակտիվ ա ընկել ես գեղը, իր աղ-

Չիկ տեղոյն եսքան տղամարդկանցը եշ ա շինել, վրաները նստել, ջաղացն ա քշում...—հոգոց հանեց Մուսայել քլոխվեն:

—Ա՛յ, խելոք մարդը վոր կա՛ դա մեր Համբոն ա,—ծիծաղելով միջամտեց զոռբա Սարգիսը,—համա լես եդ բանին համաձայն չես. լավ կոմունիստ չես, թուրքն ու հալը ճվ ա ջոկել...

Խոսակցութիւնը լերկար չտեւեց, վորովհետեւ Համբոն իսկուզն նրանցից բաժանվեց, իսկ զոռբա Սարգիսն սկսեց ֆնացածներին նախատել.

—Համա դուք ել մարդ եք գտել, սիրտներդ առաջը բաց եք անում հո՞... ետ շալիսունի հետ մարդ զրից կանի՞ ... գիդում չեք, վոր մի բան պատահի, մեր գլուխն առաջ դա լա թոցնելու ... դէ, պայմանը պայման ա. քշերս Սերգոյին ու Բագրատին կասե՛ք՝ գա՛ն մատս,—խորհրդավոր փսփսաց զոռբա Սարգիսը:

Յրվեցին:

*
* *

Յերեք ուր եր անցել ընդամենը Արֆոյի գնալուց հետո, չերք զոռբա Սարգիսը գլուղամիջում նստած, տեր-Լապատկին մի զարմանալի բան եր պատմում.

—Տեր-բեգ, բա չես ասիլ, թագա խայտառակութին ա ծագել:

—Ի՞նչ, Սարգիս քլոխվա:

—Մեր գլադեն գըշերս կորել ա:

—Վճնց թե կորել ա:

—Կորել ա, ելի, տեղաշորումը չեր առավորտը. ինչ ել ուներ-չուներ՝ հաքել հետը տարել ա:

—Բա խելքդ ի՞նչ ա կտրում, ռւր կըլի գնացած:

—Մարդ չիմանա, տեր-բեգ, ականջիդ ասեմ.—հնա գնացած կըլի իր Ակտիվի չետից ելի ...

Տեր-Լապատկեն ել չհամբերեց ու սկսեց գոգգոռալ.

—Ա՛դա, ես գեղի՞ ջահելնին նամուս ունե՞ն, փափախ ունեն գլխների՞ն ...

Որը կիրակի չեր ու գլուղամեջը լիքը՝ Ամեն կողմից հավաքվեցին, թե իմանան բանն ինչու՞ն ե:

—Ա՛դա, աննամուսներ, դուք ջահելներ եք,—հարձակվեց տեր-Լապատկեն ջահելների վրա.—ա՛դա, ձեր նամուսը վճրդի լա, վոր մի թուրքի գլադա ես գեղը քա ու ձեր աչքի առաջից են աղջկան առնի, տանի՞ ...

—Ո՛վ ... ի՞նչ ...—զարմացած տեղացիին ամեն կողմից հարցեր:

—Չոռ, ի՞նչ... Թուրքի գլուխն տարավ, տարավ, տղա լեք: նամուս ունեք, հասեք... Հալ-հալ... ջահելութիւն...

—Դուռը են ասել,— վրա բերեց զոռքա Սարգիսը,— թե՛ «խաղողի լավը շաղալը կուտի» ...

Գլուղն ելի իրար անցավ:

—Ա՛հա, գշերս ա փախել, թե հասնի են լրբին, թվանք առեք վազ տվեք, բռնեցեք, շան սատակ արեք երկուսին ել.— գլուխը տմբամբացնելով, խռպոտ ձայնով ասաց քրիսվա Մուսա-լեյը.— Ա՛ն կոտորվեն ձեր յաչեկեքն ու կոնցոմոլները հա ...

—Չե, չե, գնացեք, բերեք մեկին գործկոմ ընտրեցեք, մեկե-լին՝ ժողդատավոր, վոր սաղ աշխարհը անառականոց դառնա,— նավթ ածեց զոռքա Սարգիսը:

Ջահելները խառնվեցին իրար, դես-դեն ընկան, թե մի հատ բան իմանան, ձեռք մեկնեցին հրացանի, բաց Դժ ել տվել հրացան. հրացանը միմիայն կոմբլիջի անդամների ձեռին եր, ուրիշ վոչ վոք չուներ:

Իսկ բլիջի քարտուղար Կարոն շատ սառն ու հանդարտ առում եր.

— Ամեն մարդ թող հանգիստ մնա. չես իսկույն կգնամ շրջկոմ, հետեղից ել, թե պետք լինի՝ գավկոմ, իմանալու բանն ինչումն ե: Իրճք Հեյդարը գնացել ե Արֆոյի մոտ...

—Ուզու՞նանց Կարո, ետ ա ըտհենց փափուկ բարձ գնելով ես ես խալխին քնացնում, վոր բանը բանից անց ա կենում ե... են խի առաջին որը, վոր նրանց միջի լրբութունը բացվեց, չերկուսի դատն ել ես գեղամիջումը ես խալխի առաջ չկտրեցիր, հր՞. թե յաչեկի տղեքն ու կոնցոմոլներն ինչ վոր անեն, հալալ ա.— վրդովված գոչեց զոռքա Սարգիսը.— Մենք ձայնաղուրկ, նրանք իշխան ու աղա... մեր պապերի որենքն ել չետ մեզ տը-վեք. մենք ձեզ պես կառավարիչ, յաչեկա ու խորհուրդ-մորուրդ չենք ուզում...

—Չենք ուզում, չենք ուզում,— գոչեց վրդովված ամբոխը, վորը նկատելով, թե ինչպես մոտենում ե Գլուղալ պառավը, ել ավելի սկսեցին աղմկել.— սրժն ինչ կք ասում, սրժն... ես խեղճ-կրակ պառավին, վոր թոռը տալիս եք տղին սպանողին, աղջիկը հորն սպանողի ծոցն եք կոխում...

Աղմուկին սուգն եր պակաս՝ են ել ավելացավ: Գլուղալ պառավը մազերը քանդելով, ծնկները թակելով՝ սուգ եր անում.

—Տներտեր ջան, խլանամ լես, ինչ խլացա, ասածիդ ժամանակին անգամ չդրի, ես ի՞նչ ոչին-ողբաթ եկավ գլխիս... Տմբեք, տարեք իմ դետատաբ Արսենի անտես անգլուման գերեզմանը գտեք, ինձ սաղ-սաղ մեջը դրեք, վոր ես որը քուռացած աչքովս տեսա...

—Ուղղունանց Կարո, դե հմի ես պառավի ջուղաբը տու.— մեջ մտավ տեր-լապատկեն:

Գլուղը հողմից շարժվող ծառի ճլուղների ու տերևների պես իրար եր կպչում ու խախալ-խախալն ընկած՝ մեկ ես կողմն եր ընկնում, մեկ են կողմը:

Կուլակների ու հակաների (հակահեղափոխական) տոնն եր, վորոնք չերկու-չերեք որ եր, ինչ պատժվել ելին ընտրութուններին, իսկ հիմա խավար մասսային զինում ելին նորընտիր խորհրդի և ընտրութունների դեմ, վոր բեկանեն:

Ել ռվ ասես՝ չխոսեց, ել ի՞նչ ասես՝ չխոսվեց. թուրքի առածի պես թե՛ «չոխ դիշանըն յուլաշ չոխ ոլուր» («չե» ասողի ընկերը շատ կլինի), ամենքն ել քարկոծում ելին «թուրքի գլադի խուրհուրդը», ակնարկելով Հեյդարին:

Նորից մեջտեղ լեկան բամբասանքները, իսկ «տելեփոն Շուշին» մինչև անգամ հայտնեց, թե Արֆուլի գնալը սուտ ա, թե ինքը երեկ իրիկնադեմը նրան տեսել ա «Կարճ քարի» գլխին...

—Մարդ դարկենք շրջան, մարդ... գեղը ձեռից գնում ա, —հաղթական ձայնով գոչեց զոռա Սարգիսը:

—Դարկենք, դարկենք...

Ալեկոծված ամբոխն իրար անցավ:

Ես ամբոխի կատաղած ժամանակ, մին ել են տեսան «չեկա Համբոն» իրանց տանից դուրս եկավ ու շորերը դրստելով, հսկա քայլերն ուղղեց դեպի գլուղամեջ:

—«Չեկա Համբոն» գալիս ա: Անմեղ խալի կոտորելու լեն դոչաղ դրանք, տանու հավ խեղդող են. դե թող գտնի լե՛ թուրքի գլադին, — գոռում եր Մուսայել քոխվին:

«Չեկա Համբոն» մոտեցավ: Աղմուկն ու հուզմունքն ավելի շատացավ:

—Բերեք, բերեք, ինձ տվեք են թուրքի գլադին, մի աչքերն իմ ես ղնգներով (չեղունգ) հանեմ, բոլորի սիրտը հովանա, — գլխին տալով սուգ եր անում Գլոգալ պառավը, վոր «չեկա Համբոն» տեսնելով, մոտեցավ ու լալահառաչ ձայնով թե՛—Համբո ջան, քու մոքրին (մորաքույր. աչխնքն՝ իրեն) տար սաղ-սաղ

Թաղի, ել վճիռ որվա համար ես, վոր գալիս ա մի Թուրք գլադա, մոքրիդ Թոռանը, քու քվորը փախցնում...

«Ջեկա Համբոն» չորս կողմը լավ դիտելուց հետո, կանչեց բլի՛նի քարտուղար Կարոյին ու պատվիրեց, վոր բլի՛նի բոլոր անդամներն իսկույն զինված գան իր մոտ:

Գլուղը ցնծաց, իսկ կուլակներն ավելի վոգեկորվեցին.

— Ա՛յ, արդար ու կտրուկ դատաստան անողը. մեր ձեռքին թվանք (հրացան) չկա, Թո՛ղ չաչեկի տղեքը հասնեն անորենի լեռնից...—ձայն տվեց զոռբա Սարգիսը.—յես իմ ձեռովը կկտրեմ իմ գլադի գլուխը, Թեկուդ ինձ կախ ել տան, մենակ թե ես պառավին տենամ վոչ ըսենց երվելիս, փոթոթվելիս:

Մի քանի ըոպե անց, կոմբլի՛նի անդամները, մոտ 10—12 հոգի, զինված կանգնած ելին գլուղամիջում:

— Խալիսը Թո՛ղ մոտ գա,—հրամայեց «Ջեկա Համբոն»:

Ամենքը խռնվեցին ու հավաքվեցին գլուղամիջի հրապարակը:

— Դե, ընկերներ, —դարձավ «Ջեկա Համբոն» կոմբլի՛նի զինված անդամներին.—շրջապատեցեք ամենքին և վոչ վոքի ողակից բաց չԹողնեք դեպի դուրս:

Խալիսը մի ըոպե լուռ քարացավ այս անսպասելի կարգադրուԹյունից, չհասկանալով, թե ինչու՞նի ե բանը:

«Ջեկա Համբոն» դարձավ կոմբլի՛նի քարտուղար Կարոյին.

— Կարո, մի ընկեր ել հետդ վերցրու, գնացեք, բերեք. ապա մոտենալով զոռբա Սարգիսին ու տեր-Լապատիին, ասաց.—ես ըոպելիս բատրակ Հեյդարին կբերեն. նրան տալու լեմ ձեր ձեռքը, վոր դատաստանն անեք եսքան խալիսի միջին:

Ու մինչդեռ զոռբա Սարգիսը մերթ կարմրում եր, մերթ դեղնում, Կարոն ու ընկերը Սերգոյին ու Բազրատին առաջ առած՝ բերին խալիսի մեջը:

— Կարո, գնացեք Հեյդարին ել բերեք, հրեն մեր տանը պառկած,—ասաց Համբոն:

Կարոն ու մի յերկու տղա գնացին ու Հեյդարի թևերն ընկած՝ բերին խալիսի մեջը: Համբոն հանեց Հեյդարի արխալուխը, մեջքը բաց արավ, վորի վրա խանչալի մի խոր վերք կար:

Խալիսը շժամած այս տեսարանից, զարմանքով նայում եր և սպասում, թե ինչ և լինելու վերջը: Ամենքը շուռչներն իրենց քաշած քար ելին կտրել, չերբ Համբոն դարձավ զոռբա Սարգիս և վրդովված ձայնով ասաց.

— Զոռբան Սարգիս, ես համ խանչալն ա ես վերքը բաց ա-
րել... Տեղոր ես կաղմակերպում, համ... Թնչ ես խոստացել Բագ-
րատին ու Սերգուին, վոր սպանեն... Նս արծաթե խանչալը վո-
րի բաժինն ա... Կովերիցդ վո՞րն ես տալու սրանց, թե՞ տեր-Նա-
պատկի որհնությամբ մատաղ ելիր անելու, վոր թուրքիցն ա-
ղատվեցիր... Մեղ քնած գիտելի՞ր, թե մեռած։ Դե, հիմի գողա-
ձենդ գլուխդ դցած, վոր ես խալխն իմանա, թե համ դատաս-
տանը պտի անենք...

1927 թ.

ՆԱԶԱՆԻ ԴԱՏԸ

— Բա չես ասիլ, Նազանի մարդուն ել իրան տանիցը դուստրին, — շարունակեց իր զրուցը Կարապետ բիձեն, վորը գլուղից նորոթթուկներ եր պատմում, զոռ տալով իր չիբխին, վոր ծուխը վարարի:

— Ի՞նչ Նազան, — հարց տվի լես:

— Նազանն ելի, մեր Նազին, թոփալ Բաղդոյի աղջիկը, վոր մեծ կովիցն ել առաջ պսակեցին քոխվա Սահակի տղա, են վոչ ու փուչ Վառլամի հետ:

Նազանին կարող ա ճնաչես վոչ, համա Վառլամին պետք ա, վոր լավ գիտենաս, նա ես քաղաքներումը շատ ա ապրել, տվարա-սավարա թրե չեկել:

Գլխավա Սահակն ուզում եր իրան տղին անպատճառ չինով-նիկ շինի: Հալոց ուսումնարանին հավան չկացավ ու ես Վառլամին տվուց ռուսաց գաւացկոյի¹: Շատ սովորեց ես քու Վառլամը, թե քիչ, մի որ ել են իմացանք, թե գաւացկոյիցը դուս են արել: Սրա պատմութիւնը շատ ա յերկար, համա լես կարճ կապեմ:

Ես Վառլամն ես դավթարխանումը պիսիր² դառավ, են պրիստավի կանցիլարը մտավ, մի տեղ գողութիւն արավ, բռնվեց, մի ուրիշ տեղ կաշառք կերավ, գործից դուս արին, մի խոսքով՝ մարդ չդառավ: Որերի մի որն ել վեր կացավ ու չեկավ գեղը:

Գլխավա Սահակը դես-դեն ընկավ, ես ու են հարուստի դուռը թակեց, թե մի ունեոր տանից աղջիկ ուզի իր տղին, պսակի, համա Վառլամի խաբարը վաղուց եր գեղը հասել, ոչով աղջիկ չտվեց: Գլխավա Սահակը ճարը կտրած մասն եկավ ման ու կպավ ես խեղճ ու կրակ թոփալ Բաղդոյի յախիցը, թե՛ «տոյես

¹ Городское училище (ռուսական միապետութեան որով զոյութեան ունեցող քաղաքային դպրոց):

² Գրադիր:

ուղում եմ տանու անեմ, վոր ել քաղաք չգնա, արի աղջիկդ տուր»:

Թողիւր Բաղդոն ել մի քիչ չեմ ու չում արավ, Թե «աղջիկս պուճուր ա, հալա աշխարհից բան չի հասկանում», համա դեսից-դենից դուտ ու դուշման վրա դառան, համոզեցին, վոր Թոփալ Բաղդոն իր Բրախսին քացի չսա ու քոխվա Սահակի պես հարուստ ու գոռով խնամուն ձեռից բաց չթողնի: Մի խոսքով՝ մի կողմ փողով, մի կողմ փեշքեշներով, մի կողմ ել համարլա գոռով, գործը գլուխ բերեց քոխվա Սահակն ու տղին պսակեց:

Նազանը եւ վախտը 13—14 տարեկան թրվաւն, սիրուն, կարմրաթուշ երեխա լեր: Քոխվա Սահակը պարծենում եր սրանրա մոտ ու ասում. «Չհանդամը գնան թող հարուստների աղջկերքը, հարսս Թեկուզ աղքատ ա, համա շատ սիրուն ու դուշադ ա...»:

II

Տարին տարու վրա անց եր կենում, համա ես Նազանն երեխա չեր բերում: Ոոսք ու զրիցն ընկավ գեղամեջ, Թե «Նազանը չոր ա, չբերք»: Թե քոխվա Սահակի տանը, Թե նրա բարեկամ-աղագականների մեջ ու Թե առհասարակ սաղ գեղում մի նախատինքնի ձեր բացվեց: Ով աշկարա, ով Թաքուն սկսեց նախատել, Թքել ու մրել խեղճ Նազանին, վորն ես ցավիցն որ-որի վրա սկսեց հալվել ու մաշվել. վերջն ել եւ տեղը հասավ, վոր քոխվա Սահակն իր տղին բաժանեց, տանիցը դուրս արավ իր չբերք ու «անպտուղ ծառ» հարսի հետ միասին:

Խեղճ Նազանը նամուսի գերի դառած՝ սկսեց իրան համար նոր տուն ու տեղ սարքիլ: Հալբաթ աշխարհիս բանն ենպես ա դարսած, վոր աննամուս ու անբան մարդու կնիկը նամուսով ու ղեկրաթով ըլի, վոնց վոր մեր Նազանը:

Վառլամը հոր տանը հու անբան եր անբան, բաժանվելուց հետո ել ըլողորովին փչացավ: Իրան տվուց գինուն ու արաղին: Սաղ որը լոթի-փոթիների հետ ընկած՝ հարբում տրաքվում եր ու տուն գալի խեղճ Նազանի ջանին կենում, թափում, ջարդում անպատիվ անում: Վոչ միանգամից դուրս եր անում կամ սպանում, վոր խեղճ աղջիկն աղատվի ետ հուր-կրակից, վոչ ել Նազանը կարում եր գանգատ անի նրանից, վորովհետեւ գիվանն ու դատաստանը նրան կծուեր, մեղավոր կհաներ: Նազանը հա-

րեն գցեց տերտերին, բայց սա ել ասեց, թե «հայոց լուսավորչի որենքը թուլլ չի տալիս բաժանվելը, վորովհետև մարդը նրան դուրս չի անում»:

Ջրի ու կրակի մեջ մնացած լեւոր (ստրուկ) Նազանը գիշեր-ցերեկ արցունքն աչքերին, գլուխը կախ՝ հա մանում եր ու գգում, հա խալիչիա ու կարպետ եր գործում ու մարդուց ծածուկ ծախում, վոր քար ու կիր անի, մի կերպ տուն շինի ու գոմիցն ազատվի:

Լավ ելավ Նազանի համար, վոր մեծ կռիվն ընկավ ու Վառլամին կռիվ տարան: Կռվի տարիներին Նազանն իր ձեռքի աշխատանքով, պտղունցը մաշելով ու աչքերը քոռացնելով մանեց ու գործեց, մի սիրուն տուն պատել տվեց, գոմիցը դուրս եկավ, տուն ու տեղը զուքեց, զարդարեց ու մի քիչ հանգիստ շունչ առավ: Սաղ գեղը լերանի լեր տալիս Վառլամին, վոր եղպես նամուսով կնիկ ունի ու շատ-շատ կեսուր իրան հարսին խրատելիս Նազանին եր որինակ բերում, նրա աշխատանքն ու դելրաթն եր գովում:

Հեղափոխութունն եկավ. կռիվը համարյա թե վերջացավ, ու գլուղից գնացած, վողջ-առողջ մնացած տղերքը վերադառնում եյին: Ամեն մեկն ուրախանում եր, վոր հեռավորը տուն եկավ, կորուստը գտնվեց: Նազանն ել եր սպասում իր մարդուն, վոր կռվիցն ազատված հրեա կգա, կտեսնա, վոր կնիկը կարգին տուն ու տեղ ա դրել, կուրախանա. հին խասլաթը թողած կըլի, փոխված, մարդ դառած, ու սիրով կապրեն: Կգովի իր Նազանին, գինին ու արաղը կթողնի, քոբա կանի, հալալ աշխատանքի կկենա ու լերկուսով գոնե մի քանի որ ել հանգիստ կապրեն:

Բայց խեղճ Նազանի ծնված որը հալրաթ արևը խավարել եր, վոր նրա որն ել խավար անց կենա, մինչև ես մեր խորհրդալին իշխանութւյան գալը:

Վառլամն եկավ, չեկավ, մի քանի որ անց՝ տանիցը խալիչա ու կարպետ դուրս քաշեց, ծախեց, ծախծախեց ու գինի-արաղի տալով սկսեց ելի իր հարեցողութունը:

— Ո՞վ պետք ա ուտի իմ կարողութւյնը,— ասում եր նա,— իմ համար եմ աշխատել, ում համար եմ պատել ես տունը. կնիկս չոր, անպտուղ ծառ ա, մի որ կսառելի, լեւ ել մի գլուխ եմ, մի կողմից կծախեմ, կուտեմ, մինչև կհատնի, մի գինու կաթասի մեջ կմտնեմ, շունչս կփչեմ...

Ել հարցնող չկար, թե՛ «իմ աշխատանքն ես լափում ու

ժախժխումն: Ո՞վ և գժվել մի բան ասի չաթու քլասան Վառլա-
մին, են ել են տեսակ ժամանակ, վոր մարդու գլուխը սոխի գըլ-
խին հավասար եր:

III

Յեկավ ես մեր խորհրդային իշխանութունը: Ամեն բան
խաղաղվեց: Թվանքը—խոփ շինեցինք, խանչալը—բահ, կպանք
մեր հալալ աշխատանքին: Տարին տաբու վրա լավանում եր:

Որերի մի որը մին ել են տեսանք մազերը խուզած, մի կաշ-
վի կուռտկա հագած, տղամարդու չեքմեքը հագին, հրես մի աղ-
ջիկ եկավ մեր գեղը: Ես աղջիկը հավաքեց մեր կնանոցն ու աղ-
ջկերանցը, ժողով գումարեց, խոսեց ու քարոզեց, վոր բերանը
կապած կնանիքը բաց անեն իրանց բերանը, գլուխները քան-
դեն ու աղատ ասեն, խոսան տղամարդկանց հետ, ընտրութուն-
ների ժամանակ մասնակցեն ու տղամարդկանց պես հավասար
իրավունք բանացնեն ամեն տեղ: Կանանցից մեկին նախագահ
ջոկեց, մեկին ել քարտուղար, կինբաժին ընտրեց ու գնաց:

Թե վոնց եր կազմակերպել մեր կնանոցն ու աղջկերանցը,
ինչ եր ասել նրանց են մազերը խուզած աղջիկը, գիտեմ վոչ,
համա նրա գնալուց հետո, ես մեր չխոսկան ու բերանները փակ
կնանիքը թամամ վոր հեղափոխվեցին, լեզու պուան ու մարդա-
մեջ ընկան: Իրանց համար ժողովներ ին անում, խոսում, տը-
նետուն ման գալով ամեն կնկա կինբաժին ին գրում. մինչև
անգամ խորհրդումն ել (գլուղխուրհուրդ) իրենցից մեկին ջոկեցին:

Եդ որերին եր, վոր Վառլամն ելի հարբած տուն ա գալի
ու իմանում, վոր Նազանը կինբաժին ա գրվել: Կատաղում ա,
փրփրում ու վրա ընկնում խեղճ կնկանը տուր թե կտաս: Թա-
կում ա, թաղում ու վրի շորերն ել հանելով՝ տանիցը դուրս ա-
նում: Նազանս ել, արլունլվա ելած, վազ ա տալի կինբաժնի
նախագահի մոտ ու խնդրում, վոր մի հնարով իրան ազատեն
իր զազան մարդու ձեռից:

Կինբաժինը զանգատ տվեց գործկոմին, գործկոմն ել կան-
չեց Վառլամին:

Վառլամը գործկոմում հալտնեց, թե ինքն ել չի ուզում ապ-
րի Նազանի հետ, վորովհետև Նազանը չո՞ւ ա, ուզում ա նոր կը-
նիկ առնի, վոր ժառանգ ունենա:

Գործն ընկավ դատարան:

Մեր կինբաժինը թուղթ գրեց գավառի կինբաժինին, պատմեց գործի ամեն մի հանգամանքը, ինչ վոր լես քեզ հիմի պատմեցի, ու խնդրեց, վոր Նազանի դատչ-պաշտպանի, նրա արչունքորտինք աշխատանքը, գոնե իրան ձեռով շինած տունն ու միջի ելած-չեկած ֆնացած փալատ-փուլուսը տա Նազանին:

Դատի որը Վառլամը հայտնեց, թե ինքը շատ վաղուց եր ուզում ազատվի իր չքերք կնկանից, բայց կռիվն ընկավ ու ետպես ել ֆնաց. հիմի ել սավետական որենքը թուլլ ա տալիս, վոր լեթե մի կողմը համաձայն չի, կտրող ա բաժանվի, ու խնդրեց, վոր դատարանը բաժանի ու չքերք Նազանին ազատի իրանից:

— Փռեք աստծու, ասեց Վառլամը, Նազանի վրտոն ու ձիւռ պինդ ա, ինքն իրան աշխատանքով կարող ա ապրի. եսքան տարի ել ինչ լես պահել-պահպանել եմ, իրան թող հալալ լլի: Ես սաղ խալիւր գիտի, վոր դա մի տկուր ու սոված մարդու աղջիկ ա ըլել, իրան հոր տանիցը վոչ փող ա բերել հետը, վոչ ապրանք, վոչ բաժինք...

— Իսկ տունն հիլ ե շինել, հարց տվեց դատավորը:

— Տիւնը... մենք ենք շինել,—պատասխանեց Վառլամը.—լես կռիվ եմ գնացել, դա լիլ իմ կնիկն ա ըլել, լողխար, կով եմ ունեցել իմ հորիցն ստացած, ծախել ա, տուն պատել. դա հո տունը չի շալակել ու իրա հորանց տանից հետը բերել:

Վառլամի սուտ վկաները հաստատեցին, վոր իսկապես Վառլամը իր հորիցը բաժանվելիս երկու կով ու տասը վոչխար ե ստացել:

— Իսկ ինչիւ մոտ քսան տարի ապրել եք խաղաղ, հիմի ուզում ես բաժանվես,—կրկին հարց տվեց դատավորը:—Ի՞նչ ե պատճառը...

— Ամեն տարի սպասել եմ, թե հրես մի երեխա կբերի, չի բերել, ու հիմի ես ա մեծանում եմ, պառաված վախտս ինձ հիլ պտի պահիլ, ուզում եմ ժառանգ ունենամ:

Գործի քննությունից չերևում եր, վոր դատը Վառլամին ա տանելու, բայց մին ել գավառից չեկած կինբաժինը, են մազերը կտրած աղջիկը դատավորից խնդրեց, վոր չերկուսին ել բժշկի քննությանը տան ու պարզեն, թե հիլ ա մեղավորը, ով ա չքերքը, մարդը, թե՞ կնիկը:

Դատավորը պահանջը հարգեց. դատը կիսատ թողեց, կանչեց բժշկին ու խնդրեց, վոր տանի երկուսին ել քննի:

Ես Վառլամը դալմադալ արավ, ըզըդաց, ճղճղաց, մատը մեկ-

Նեց սրտ-նրա վրա, վկա կանչեց, վոր հաստատեն, թե իրանց ցեղը մինչև ոխտը պորտը վոչ մի հիվանդութիւնն չի ունեցել, թե ինքն առողջ ա, կնիկն ա հիվանդը, թե ինքը Նազանից վոր բաժանվի, նորից կնիկ ա ուզելու, են վախտը կիմացվի: Գոռ-գոռաց, թե ես անապատութիւնն ինքը հետը գերեզման չի տա-նիլ, կնկանն ել կսպանի, բժշկին ել, դատավորին ել, բաց ո-գուտ չարավ: Դատավորը միլիցիա կանչեց ու Վառլամին ել, Նազանին ել ուղարկեց հիվանդանոց:

Դատարանը հո լիքն եր, լիքը, վոր Վառլամին ու Նազա-նին տարան հիվանդանոց, սաղ գեղը հարսանքավորի պես վա-զեց հիվանդանոց:

Սա տեսա՛կ բան իմ որումը վոչ տեսել եմ, վոչ լսել, ինձ պես ել մեկելները: Հենց ելինք գիտում, թե բժիշկը ձեռաց մեզ ասելու չա. բաց հիվանդանոցի ծառայողը հայտնեց, թե բժիշկը մի որից հետո կհայտնի դատարանում:

Դու բանն ենտեղ տես, վոր ես խաբարը հասավ մեկ ել գե-ղերը, ու եգսի որը մարդիկ բան ու գործը թողած՝ վազել ելին դատարան ու քիչ եր մնում դատարանի դռները կոտրատեն:

Դատը դառավ մի թամաշա:

Դատավորը բժշկի բերած վկայականը կարդաց բարձր ձե-նով, վորի մեջ գրած եր, թե Նազանը միանգամայն առողջ ա և ընդունակ դավակ բերելու, իսկ Վառլամը միանգամայն զուրկ ա տղամարդութիւնից, վոր նա, Վառլամը, ջահել ժամանակ քաղա-քում ինչ վոր հիվանդութիւնն ա ստացել և զրկվել երեսա ունե-նալու ընդունակութիւնից:

Վառլամը բղավեց, ծվաց, ծկլթաց, թե բժիշկը սուտ ա ա-սում, թե բժիշկը տգետ ա, կաշառված ա, բաց ել վճռտեղ... բա-նը բանից չանց եր կացել: Դատավորը Վառլամին լռացրեց ու խոսք տվեց կիրառման:

Սա քու կիրառմանն սկսեց, ի՞նչ սկսեց... հու խոսում չեր, կրակ եր թափում, կրակ... Սա Վառլամի անառակ կյանքը են-քան խալխի միջին պատմեց, խալտառակեց, ել բան չմնաց, վոր չասեր, ել թուք ու մուր չմնաց, վոր գլխին չածեր: Վառլամին թողեց ու հիմի ել սկսեց Նազանի կյանքը պատմել: Հենց եր խո-սում, կասես թե նրա ծնված որից մինչև դատի որը Նազանի հետ եր ապրել ու աշխատանք քաշել, չարչարվել, տանջվել են գաղան Վառլամի ձեռին: Թե վճռտեղից եր եղբանն իմացել,

հասկացանք վրէ: Խալիսը նստած տեղը հոնգուր-հոնգուր լաց ել-
ըլում:

Դատը վերջացավ: Դատարանը վորոշեց տունը և նրա միջի-
իրեղենները տալ Նազանին: Վառլամին ել իրավունք տվին չե-
ղած անպետեններից ու բաղից մաս վերցնել, բայց կնկանը թա-
կելու համար մի տալով ձայնազուրկ արին:

Եւ ես տեսակ խալտառակութունից հետո Վառլամը կմնար
գեղում: Գլուխն առավ ու թե ուր կորավ՝ ոչով չի իմանում:
Սակնք... Ժող տալով վերջացրեց իր պատմութունը Կարա-
պետ բրնձի: Ժող մարդն իր կնկանը տանից դուս ա արել, եդ
բանը շատ ենք տեսել ու լսել, համա վոր կնիկն իր մարդուն
դուս տնի, են ել եդպես խալտառակ ձևով, ետ իսկի չեղինք
իմացել...

1927 թ.



Պ Ա Պ Ը

I

Գլուղում ամենքից մեծն ե նա:

Նա, Պապը, վորի քանի տարեկան լենելը վոչ ուրիշները գիտեն, վոչ ել ինքը:

Անունը վաղուց մոռացվել ե: Ամբողջ գլուղը նրան աչնպես ել հիշում ե, ինչպես վոր նա կա այժմ: Գլուղի մեծերից սկսած մինչև փոքրը նրա տղաների, թոռների ու ծոռների չափ են:

Նա—գլուղի Պապն ե: Պապ-ը նրա համար դարձել ե հատուկ անուն, գերդաստանը—պապունց գերդաստան:

Փոել ե իր ճլուղները Պապը, փոել հաստարմատ կաղնի ծառի պես ու բռնել գրեթե գլուղի կեսը:

Ապրում ե Պապը միայնակ, ապրում ե իր իսկ ձեռքով շինած հին, կիսադետնափոր տան մեջ, վորի սլուները թեքվել են արդեն, իսկ ծխից սևացած գերաններից փոշի լե թափվում. մղմուղը փորում ե, ուտում, և նրանք հետզհետե նմանում են չերկար տարիներ գետնի տակ թաղված փտող վոսկորի, մանր ծակոտիներով:

Յերբ Պապի թոռները կամեցան քանդել հին տունը և տեղը նորը պատրաստել, քարով ու կրով, լուսավոր պատուհաններով ու դռներով, Պապը չհամաձայնվեց.

—Բալեքս,—ասաց նա,—դուք ձեզ համար նոր տուն շինեցեք ինչպես դուք կուզեք, թողեք իմ տունը մնա. Խհ, բալեք ջան, շնտ դժվար բան ա, վոր մարդ իր ձեռով շինած տունը ինքը քանդի:

Թոռները չկամեցան Պապի խաթրին կպչեն, իրենք հենց հին տան կից նորը շինեցին և առաջարկեցին Պապին անցնել

նոր տունը, ապրել իրենց հետ միասին ու դուրս գալ խոնավ ու պուճախները բորբոսնած տանից:

—Ձե, բալեքս,—կրկին մերժեց Պապը,—ես տանից Պապը վոր դուրս գա, մենակ գերեզման կմտնի, ուրիշի հետ չի ապրի, կգնա ձեր տատի մոտ: Սա ի՞նչ անբախտ ոջախ աս, վոր լես սրան թողնեմ. գեղի կեսն ես տանիցն աս դուրս եկել: Ապրեցեք ձեր նոր տանը, ձեր նոր կյանքով, ինձ ել պահեցեք, քանի սաղ եմ: Յես վոր տանիցն ուզեմ դուրս գամ, տան ամեն մի քարը, ամեն մի փետը լեզու կառնեն, գանգատ կգնան, փեշիցս կքաշեն, չեն թողնի հեռանամ:

Զիջեցին թոռները: Պապը մնաց իր տանը մեն-մենակ, բայց ավելի լավ խնամքի տակ:

Գրագետ ե Պապը, բայց միայն կարդալ գիտե, իսկ գրել, հագել իր անունն եր կարողանում նկարել թղթի վրա, մի քանի տարի առաջ իսկ այժմ ձեռքը դողում ե, չի կարողանում գրիչ բռնել:

Ամառը դեռ լույսը չբացված, նա նստում ե դուրսը, սրահի տակին, կորացած մեջքը հենում սլանը և կողը դեմ անում, վոր նոր ծագող արևը տաքացնի: Ձեռքին բռնած ունի մի փոքրիկ գիրք, վորի թերթերը ժանգի գույն են ստացել, իսկ լաթից կալած շապիկը տեղ-տեղ մաշվել ե. շապիկից խոնավության ու քրտինքի հոտ ե փչում: Յեմ վորքան գիրքը ժանգագույն ե, շապիկը սև, նույնքան սպիտակ ե Պապի մորուքը, իսկ դեմքը բաց վարդագույն, մաքուր, վորի վրա յերկու չալ հուլունք բարի փալլով պրպտում են ու կարդում սև գրքի մեջ գրած խրթին բառերը, վորոնց բերանացի գիտե Պապը, բայց և այնպիս կարդում և շարունակ, խորասուզված, յերբեմն դեմքի կնճիռներն ու խորշոմներն իրար հավաքելով, վոր բացատրի, մեկնաբանի լավ չհասկացած բառերն ու նրանց իմաստը:

Սկանա վանքի վարդապետներից մեկն ե նվիրել Պապին այդ գիրքը, դեռ ևս յերիտասարդ հասակում:

Պապը յեկեղեցի չի գնացել յերբեք, այժմ ել չի գնում: Զի սիրում «մեռելի յերգերը», ինչպես ինքն ե ասում, իսկ իր գրքի մեջ ել գրված ե, թե յեկեղեցին մարդուս իր տանն ե, իր մեջը:

Կարդում ե Պապն իր գիրքը, կարդում, ապա վեր ե կենում տեղից, մոտենում սրահի մի անկյունում դրված գերեզմանաքարին, ձեռքով սրբում վրայի փոշին: Դա—Պապի գերեզմանա-

քարն ե, վոր իր կենդանության որով շինել ե տվել: Վրան գըր-
ված ե լերկաթագրերով:

ՈՍՑ ՀԱՆԳՁԻ ՀՈՒՍՈՎ, ՓԱՌԱՑ ՎՈՐԴԻ ՀՈՎՍԵՓԻ ՄԱՃ-
ԿԱԼՅԱՆՑ ԱՆՈՒՆ ՍՈՐԱ ՊԱՊԻ ԽՆԴԻՆ ԱՍԵԼ ՈՂՈՐՄԻ:

Արձանի մյուս լերեսին վոչինչ չե գրված. այդտեղ գրվե-
վելու չե մահվան տարեթիվը և որը:

Հավիտենականության մասին մտածողները ծովն ե
ընկնում Պապը, մինչև վոր թռչունների լերամի պես ճովողելով
վազում են իր ծոռները և կռները, «բարի լույս» մաղթում Պա-
պին, ապա քաշում, քաշքշում նրան, տանում իր տեղը նստեց-
նում, բերած ուտելիքը դնում առաջը, նստում Պապի գոգին,
խաղում մորուքի հետ, համբուրում ու համբուրվում, չարաճճի
վստույուններ անում, գլուխկոծի տալիս, նորոթյուններ պատ-
մում, լերգում, թռչկոտում, հաճախ ստիպում, վոր Պապն ել ի-
րենց հետ պարի:

Վեր և կենում խեղճ ալևորը, գիրքը մի կողմ դնում և սկը-
սում ե իր կամքին միշտ չհպատակվող վրաժեռ ծովառետ, իբր
թե պարել:

Հրձվանք ու ցնցոթյուն, ծափ ու աղմուկ... Սրահը թըն-
դում ե, կենդանանում, սյուներն ել կարծես թեքված չեն, սրահն
ել մռալ չե թվում Պապին:

Քանի՜ այդպիսի չարաճճիների հետ ե պարել Պապը...

Հոգնում ե Պապը. նստում նորից իր տեղը: Յերեխաները
թափվում են գլխին:

— Հեքյաթ պատմի, Պապի ջան, հեքյաթ...

Պապն սկսում ե հեքյաթը:

Քանի-քանի անգամ միևնույն հեքյաթը պատմած կլինի
Պապը այդ նույն չարաճճիների հայրերին ու պապերին:

Ուրախ ե ամառը, ջերմ, լուսավոր, խաղով ու պարով, լեր-
գով ու ճովողությունով. ուրախ են անցնում և Պապի որերը: Իսկ
ձմեռը... Ձմեռը դժվար են անցնում Պապի որերը: Յերեկ-
ները լերեխաները չեն սիրում «Պապի տանը» լերկար մնալ.
այնտեղ խավար ե, խոնավ, իսկ գիշերն ել շատ ե լերկար, չի
լուսանում, Պապն ել չի կարող ուրիշ բանով զբաղվել, քունն ել
չի տանում: Պապը չի սիրում ձմեռը:

Պապը հետաքրքրվում է քաղաքական-հասարակական հարցերով, մինչև անգամ չափազանց է հետաքրքրվում: Միրում է ամեն մի նոր բառ, իրեն անծանոթ, սովորել ճիշտ արտասանել. պահանջում է, վոր ցույց տան տպածը. կարդում է և շարունակ անվերջ կրկնում, վոր ուղիղ արտասանի: Գլուղում կարելի չե միակ տարիքով մարդը համարել, վորը լերբեք չի աղավաղում «կոմունիստ», «բալլևիկ», «կոմյերիտ», «պիոներ», «սերգատ», «տրակտոր», «սերմադտիչ», «ելեկտրակայան» և այլ նորանոր բառեր:

Պապը ժամանակին լեղել է հասարակութւյան մեջ աչքի ընկնող, աչքաբաց, հիմիկվա լեզվով ասած—ակտիվ մարդ, բայց լերբեք իր կյանքում վորեւե պաշտոն (ինչպես տանուտեր, դատավոր) չի կատարել: Նա մի հիմնական սկզբունք է ունեցել միայն, աշխատանքի, հալալ աշխատանքի սկզբունքը, վորը ժառանգների մեջ խիստ արմատացել է:

«Ով վոր գեղումն ապրում ա, ու հողագործութւոնից գլուման¹ ուրիշ բանով ա պարապում, նրա աշխատանքի մեջ հարամ կա խառը», ասել է և այժմ ել նույնն է կրկնում Պապը: Արհեստավորների նկատմամբ նույն տեսակետը չունի, նրանց ևս համարում է «իրանց կռան ուժով ապրող մարդիկ», իսկ մնացածներին—տանուտեր, դատավոր, չարչի, մինչև անգամ տերտեր—համարում է «խալխի արինը քաշող», ժողովրդի հաշվով ապրողներ, վորոնք ընդունակ են և գողութւան, և խաբէբաշութւան, և ստախոսութւան և այլ նման բաների: Իր կյանքում չի ծխել. թութունը, թամբաքուն, բռնոթին, չիբուխ քաշելը նա համարում է «պարապ մարդու բան», վորին կցում է այդ առթիվ յուրահատուկ պապական դարձվածքը, թե «չիբուխ ու պապիրոս քաշող մարդն ենքան անմիտ է, վոր իր կարողութւոնն իր աչքի առաջ, իր իսկ ձեռով վառում է, փչացնում, վորից վոչ մի ոգուտ չունի»:

Սրանով պետք է բացատրել ահա այն հանգամանքը, վոր Պապի ոջախից չկած մարդկանցից վոչ վոք չի ծխում:

Թեև Պապի մշտական զրուցակիցները լերխաւներն են, բայց շատ հաճախ նա իր մոտ է կանչում տղաներից կամ թոռներից

1 Գլուման—դատ:

մեկին, և հարց ու փորձ անում նոր կյանքից, նոր կառավարութունից, գլուղում կատարվող նոր անց ու դարձերից:

Պապին վռնչելով չի կարելի զարմացնել: Նա իր կյանքում շատ բան է տեսել, իր կյանքում, ինչպես ինքն է ասում, «չորս ուս թագավոր է թաղել», հիշում է նրանց անունները, հերթով կրկնում, պատմում նրանց անորեն արարքներից, պատերազմներից, խեղճ գլուղացոց վրա կատարած ճշշումներից: Յերկաթուղին անց կացնելիս մասնակից է լսել աշխատանքներին, վոտով ու ձիով շրջել է զանազան քաղաքներ, աշխարհ տեսել, ամեն լավ ու վատի հանդիպել:

II

Յերբ առաջին անգամ խորհրդային իշխանութիւնն որով գլուղը բերին սերգատ, սերմազտիչ և ալլ գլուղատնտեսական մեքենաներ ու մանավանդ տրակտոր, և վողջ գլուղը և՛ ցնծում եր և՛ զարմանում, Պապի վրա դա՛ անքան ել մեծ տպավորութունն չգործեց.

— Իմ տեսած մաշին¹ հնարողը եղ բաներն ել կհնարի,— ասաց նա առանց զարմանք արտահայտելու:— Լավ բաներ են, մեզ ոգուտավոր, թող պայծառ մնա մեր նոր, խորհրդային իշխանութունը. չերևում ա, վոր իսկական քլասիք գեղացու կառավարութունն ա...

— Ա՛յ, Պապ, հենց ինչ նոր բան ենք բերում, իսկի քեզ համար կտեսն վնչինչ, ի՞նչ բան քեզ կզարմացնի, ասա, անհնք,— կես լուրջ, կես կատակով հայտնեց գլուղխորհրդի նախագահը, վորը սերգատի կոթից բռնած պտուղտ եր տալիս:

— Ա՛յ, բալա, չերբ վոր ասեցին, թե խորհրդային իշխանութունն ա լինելու, վոր քաղաքի տերը բանվորն ա լինելու, գեղինը՝ քեզ պես տնանկ աղքատը, վոր հարուստներին վերջ են տալու, առուտուրականի դուքանը փակեն, սաղ գեղում ինչքան շատ-քիչ ունեոր մարդ կար, խելքը գլխին, գրագետ ու կառավարող, մի խոսքով մինչև խորհրդային իշխանութիւնն գալը ես խալխի ու գեղի տեր ու տիրական ամենի, են ելին ասում, թե աշխարհն կքանդվի, թե՛ դարի ու կորեկ հաց կերած մարդու խելքով չի կարելի չերկիր կառավարել, ու եսպես բաներ, Պապը իր խավար տանը նստած հակառակ բան եր ասում իր տղանե-

¹ Մաշին—գլուղելում գործ և ածվում յերկաթուղու գնացքի, մանավանդ շոգեշարժի իմաստով:

բին ու թողնեցին, թե՛ զարմանալու բան չկա, գարին ինքը շատ ղվաթ¹ տվող բան ա, և ետ ղվաթը հենց սաղ գեղի գործը շալակած տանող մշակի, հիմիկվա ձեր ասած—բատրակի մեջքումն ա, թե՛ գեղը պահողը հենց դրանք են, վոր կան, են մեծամեծները—փթռակ են, փըթռակ... Վճր մեկն ասեմ: Հիմի դու համոզվեցիր, վոր լես դրուստ եմ ասել ժամանակին ու չեմ զարմացել...

«Ի՞նչ արմանալու բան կար վոր... Յես մենակ մի բան ելի ուզում փորձեմ: Իշխանութլուն ասած բանդ՝ դըմբուղա, ամեն մի թագավոր, վոր մեռել ա, նրանից հետո չեկողը մանիֆեստ եր գրում, թե ժողովուրդին լավ պետք ա պահի, համա սա իր հորից դհա փխսն եր ըլում: Քեզ որինակ Ալեքսանդր վտարոյին: Սա—ճորտերին միթամ ազատեց: Են վախտը... լես... հա, դե վոնց ասեմ... խելքս գլխիս տղա ելի... հա. սա մեռալ, թե չե սրա տղեն, Ալեքսանդր տրետին, ինչեւր արալ, ինչեւր... մանիֆեստով մի քանի գող ավազակ ազատեց, համա ի՞նչքան լավ—լավ, ժողովուրդի համար ցավող մարդկանց Միքիլ քնեց, կոտորեց ու դալում փթացրեց: Եսպես ել գլուխդգլու, քու տեսած Նիկալայ վտարոյին: Յես ուզում ելի մի բան մենակ փորձեմ, թե քլասիքի խիղճը դեպի ժողովուրդը վոնց ա. ես խորհուրդային իշխանութլունն ել սուտ-սուտ մանիֆեստ—դեկրետ ա գրում, թե՛ գրածը կատարում ա...

— Հը, Պապ, դե ասա, կատարում ամ, թե չե. խղճով ամ, թե չե... Եսա են աշխարհն ես գնալու, ի՞նչ խաբար ես տանելու Նիկալայ վտարոյին, թե վճրն եր լավը, նրանը, թե՛ մեքը...—մեջ մտան այս ու այն կողմից սերգատի գլխին հավաքված գլուղացիք:

— Մինչև հիմի արածներդ լավ են, խիղճներդ ել կասես մտքուր ա չերևում, բայց ինձ վոր հարցնեք, դեռ ենպես բան չեք շինել, վոր Պապը զարմանա: Ա՛յ, թե վոր հենց բան կանեք, վոր լես համոզվեմ, թե իսկապես աշխարհս շուռ ա չեկել, են վախտը թող հենց զարմանքից մեռնեմ, թե չե մի սերզատ բերելով, մի տրակտոր գոգոացնելով, դրանք ի՞նչ են, ի՞նչ բան են, մաշինի կրնկի փողին ել չեն... Ասում եք աշխարհը շուռ եք տվել, ես ա ձեր շուռ տամը...

Ծիծաղացին ամենքը՝ ծիծաղեցին Պապի վրա, վոր ամեն բան չափում—ձևում եր մաթիմի վրա, և չեւր հավանում այնքան զարմանալի նորութլուններին:

¹ Ղվաթ—ուժ:

— Ա՛յ Պապ, աշխարհի շուռ գալն ել վճնց ես ուզում ըլի՝ գեղի տերտերը մեռել ա, մի քանի հոգի ուզում են թագա տերտեր ջոկեն, ոչով չի համաձայնվում տերտեր դառնա, մեծ մարդ ես, վոր ետոր-եզուց մեռնես, պատարագդ հիլ պտի անիլ, ժամե ել հրեն կոմսոմոլը թատրոն ա շինել,—հարց տվեց նույն նախագահը:

— Ժամը Պապի ինչի՞ն ա պետք, ա՛յ վորդի. լես իմ կյանքում լերկու անգամ եմ ժամ մտել, մին վոր մկրտել են, մին վոր պսակել են. մեռնելուցս լետով թեկուզ պատարագ, թեկուզ շան կլանչոց, անշունչ փետին թնչ ոգուտ...

— Պապ, ասա կոմունիստ ես, ելի, լաչեկա մտի...

— Չե, չե, կոմսոմոլ դառ, կոմսոմոլ...

— Ա՛րի պիոներ շինենք, պիոներ...

Ամեն կողմից ծիծաղելով վրա տվին Պապին, կես լուրջ, կես կատակով, կես ծաղրով: Գիտեիին, վոր Պապը նման բաներից չի նեղանում:

— Ե՛հ, բալեք ջան, Պապի «հայ-հայը գնացել, վայ-վայն ա մնացել», դուք դառեք, դճւք. դիվդ ել անաստված եք դառել, ձեզ հետ ել խոսալ չի լի, համա աստծու ստեղծած բաների մի մասալն ել չեք կարալ ստեղծեք:

— Որինակ, թնչ ա ստեղծել եդ քու աստված ասածդ,—վրա բերեց նախագահը:

— Հրեն ե՛... մի վերև մտիկ, հրեն են հրեղեն արեն ա ստեղծել, վոր սաղ աշխարհիս առատ ու պսիծառ լիս ա տալիս, կարմը մի են տեսակ բան ստեղծե՞ք:

— Ե՛ն հո աստված չի՞ ստեղծել, բնության գործ ա:

— Թող քու ասածն ըլի, դու բնություն ասա, լես աստված ասեմ, մենակ թե են արևի լիսի պես մի կտոր իմ խավար տունը բեր, աշխարհը քեզ ըլի, մենակ ես գեղին լիս արա, ա՛յ, են վախտը Պապը կհավատա, վոր աշխարհի շուռ գալն ել ա հաստատ, Խորհրդային իշխանության ասածներն ու արածներն ել ա ճշմարիտ, ինքն ել հավիտենական:

— Ուրեմն արևը վոր տունդ բերենք, են վախտը կղարմանամ, թե՛ ելի կասես, դա մաշինի կշտին մի դագ չի:

— Դուք բերեք, են վախտը Պապն իր ասելիքը կասի:—Ա՛սաց Պապն ու քալլերն ուղղեց դեպի տուն:

Ձմեռ եր, բայց խաղաղ ձմեռ. որերը տաք, լեղանակը պալ-
ծառ: Պապը հաճախ դուրս եր գալիս սրահի տակը, արևկող ա-
նում, գիրք կարդում, լերը մի որ նկատեց, թե ինչպես վողջ
գլուղը զուռնա-դհոլն առաջ գցած, լերգ ու պարով, խաղ ու խին-
դով մեծ ճամբովը գնում ե դեպի մոտակա գետը:

Ամենից առաջ գնում ելին պիոններները, կարմիր փողկապ-
ները կապած, շարքով, զուգ-զուգ, տղա ու աղջիկ խառը,
նրանց լետեից մի կարմիր դրոշ պարզած, նույնպիսի շարքով
գնում ելին կոմյերիտականները, հեղափոխական լերգեր լերգելով,
ախուհետև՝ գլուղի խուռն բազմութունը, կին, աղջիկ, մեծ ու
փոքր տղամարդիկ: Ահա՛և դիմացից դուրս լեկան դպրոցի աշա-
կերտները և ուսուցիչ-ուսուցչուհիների առաջնորդութամբ ճամ-
բա ընկան նույն ուղղությամբ, վոր հասնեն հասարակութանը:

Պապը չեր հասկանում, թե ինչումիս ե բանը: Ինչ տոնա-
կատարութունն ե: Վեր կացավ տեղից, ուզեց գնալ հանդեսի լե-
տեից, բայց վրտները դավաճանեցին: Նա կանգ առավ տան առ-
ջևի թթենի ծառի մոտ, հենվեց նրան, և լերկար ժամանակ դի-
տեց հեռացողներին: Պապի աչքերը ջրակալեցին, նա ալկա վո-
չինչ չեր տեսնում:

— Հե՛յ գրգի հա... ինչ ա մնացել կխտարի¹ լետեից վազող
տղից...— հոգոց արավ Պապը, հիշելով անցած որերը...

Մին ել Պապը նկատեց, թե ինչպես գործկոմի նախագահը
ձին հեծած քշում ե: Պապն ինչ ուժ ունեւ հավաքեց ու ձայն
տվեց.

— Ակոփ, ա՛յ Ակոփ, Ակոփ ջան, մի ձիդ դեսը քշի, բան եմ
ասում:

Գործկոմի նախագահը ձիու գլուխը թեքեց դեպի Պապը ու
կանգ առավ:

— Ի՞նչ ա, ա՛ Պապ ջան, ի՞նչ ես ասում, առանց եմ ել
ուշացել եմ, վռազ եմ, ասա:

— Ակոփ ջան, եդ ինչ խաբար ա, ռւր եք գնում մերով—
մանուկով, սաղ գեղականով:

— Գնում եմք արևի համար տուն շինենք, արևի համար...
— ասաց Հակոբն ու ծիծաղելով ձին մտրակեց:

«Արևի համար տո՞ւն» — մտմտաց Պապը, ի՞նչ արև, ի՞նչ
տուն... մասխարա գցեց եդ ջահելը...

¹ Կխտար — յեղնիկ

«Ե՛... հիմի լես ո՞ւմ եմ պետք, կամ ինչի՞ լես պետք, վոր վոտս բռնում չի, թե մի գնամ, հասկանամ ինչ բան ա՞...—վըշտաբեկ հառաչեց Պապը և դարձավ լետ, նստեց սրահի տակին, գիրքը բաց արավ Թե կարդա, չկարողացավ։ Մտքերը գնում ելին հեռու-հեռու... Մեկ ջահելանում եր, վազում, գործում, աշխարհը վոտի տակ տալի, մեկ իջնում սև հողը, մտնում գերեզման, մտածում գետնի տակի անքննելի, անիմանալի աշխարհը, վորտեղից և վոչ մի գնացող լետ չի վերադարձել...

Այդ որը գլուղը հիմք եր դցում ելեքորոկայանի։ Կայանը շինվելու չեր մեծ գետի ափին, սպասավորելու չեր շրջանի հինգ գլուղերին, դրա համար ել վողջ շրջանն եր հավաքվել հիմնարկներն մասնակցելու։

Կենտրոնից մարդ եր չեկել։ Ժողովուրդը լսում եր նրան լարված ուշադրությամբ։

— Մայիսի 1-ին պետք ե կայանը պատրաստ լինի,—ասաց կենտրոնից չեկողը,—ամենքդ պետք ե գործի լծվեք, ամեն մեկը ձեզնից մի քար պետք ե դնի պատի մեջ...

— Պատրաստ ենք,—գոչեցին պիոներները։

Ողբ թնդաց կեցցենների և ուռանների աղմուկից։

Պապը չերկու խուլ վորոտ լսեց միայն։

Դա—կեքորոկայանի հիմքի տեղը բաց անելու համար ժալոերը քանդող վորոտն եր։

*
* *

Պապը շատ եր հետաքրքրվում կեքորոկայանով, բայց ինչքան հարց ու փորձ եր անում, վոչ վոք չեր կարողանում ենպես բացատրի, վոր մի լավ հասկանա։

— Կգարունքանա, կտանեմ կտենաս,—ասաց Պապի թոռը,—հիմի հալա դեռ պատերն ենք շարում, քաղաքից մաշինեք ենք բերելու, վոր սարքը գցեն։

— Ի՞նչ բանի համար ա, թնչ, վար ա անելու, տախտակ ա քաշելու, տուն ա պատելու, մի հունարն ասա, հո՛ւնարը։

— Ասում են նոթի ճրագին ու լամփին վերջ ա տալու, ելեկտրական լիս ա տալու, ինքս ել չեմ լավ գլխի հրես կշինենք, կտենանք։

Ու գլուղը տենդով բռնված աշխատում եր կեկտրոկայանի վրա։

Գարնանը Պապին սալի վրա դրած տարան, ցուց տվին
եկեկտրոկայանը: Նա շատ դեմ-դեմ նայեց, լսեց ինժեների բա-
ցատրուկությունները, իր մտքում վորոշեց, վոր ջաղացի որինակով
մի բան են շինում, բայց թե ետ նոր տեսակի ջաղացն ինչպես
եր լույս տալու հինգ գլուղի, չեք կարողանում բացատրի, ըմբռնի:
Պապն անհամբեր սպասում եր:

«Չմեռնեմ, ես ել տենամ»,—շարունակ կրկնում եր ինքն
իրեն:

Մալխի 1-ին ելեկտրոկայանը համարյա պատրաստ եր,
բայց ելեկտրականութան թելերը դեռ լրիվ չեին անց կացրել
քոլոր գլուղերը, ուստի կայարանի բացումը վորոշվեց հետաձգել
մինչև Հոկտեմբերյան տոնակատարութունները:

*
* *

Վողջ գլուղը թնդում եր:

Ելեկտրոկայանի բացման որն եր:

Ել ձվ ասես, վոր ներկա չեք բացման հանդեսին:

Կենտրոնից չեկել ելին պատասխանատու ընկերներ, վորոնք
հերթով բացատրում ելին իրենց ճառերի մեջ ելեկտրականացման
նշանակութունը:

Բաց արին ջրարգելակները:

Ջուրը հորդաց, անիմիներն սկսեցին հոսողալ:

Կայանը լուսավորվեց:

Մարդիկ ցնծութունից չգիտեին ինչ անեն: Վրմանք մեր-
կացան և նետվեցին ջուրը: Ողբ լցվել եր ուրախութան աղա-
ղակներով:

Հանդեսը վերջացավ, ամեն մեկն շտապեց իր տուն, վոր
ստուգի, թե իրձե ելեկտրական լույսը վառվում ե:

Այն, ամեն տեղ: Գլուղացու խրճիթը լուսավորվել և արևի
լույսի պես: Մարդիկ գրկախառնվում են, համբուրվում, իրար
աչքալույս տալիս:

Մութն ե:

Պապը նստած և իր խավար տանը, ուր մրտտ ճրագն աղոտ
լույս և արձակում, հաղիվ լուսավորելով իր չորս կողմը: Նրա
մրի քուլան ապակիանում և առանց այն ել հնամյա տան գողջ
ողջ: Ներս և վաղում Պապի ծոռը, կոմյերիտ Հրաչիկը:

— Պապի ջան, չեկ գնանք մեր տուն, ենպես լույս և, են-
պես լույս, կարծես արև լինի...

— Հո՞նք, Աչիկ ջան, ելեկտրոկայանը վերջացած...

— Հո՞նք, Պապի ջան, հո՞նք, ի՞նչ գնանք քո աչքով տես, ես որ ենպես մեծ հանդես ե՛ր...

Պապը վեր ե կենում տեղից, գավազանը ձեռքն առնում: Հրաչիկն ոգնում ե նրան ե ճամտալով պատմում հանդեսի մասնաւորամասնութիւնները:

Պապը սանդուխքներով վեր ե բարձրանում իր թոռան լերկհարկանի տունը: Դրսից, պատուհանի միջով լերեւում ե արեւի պես ժպտացող ելեկտրական վառ լույսը: Պապը զարմանքից կանգ ե առնում պատշգամբում:

— Ա՛րբ, Պապի ջան, ներս Իրի, կմըսես, արի տես ինչ բան արեց ես մեր Խորհրդային իշխանութիւնը, սաղ գեղը լիսաւորեց,— ուրախ-ուրախ թեւից բռնած ներս ե տանում Պապին իր թոռը:

Պապին առաջարկում ե նստել: Ձի նստում Պապը, նա կանգնել ե սենյակի մեջ տեղը, շմել, շվարել, իրեն կորցրել:

Սենյակի առաստաղից մի թել ե կախված, վորի ծալիին ամրացրած ե սագի ձվի չափ մի ելեկտրո-լամպ, վորպիսին Պապն առաջին անգամն ե տեսնում: Ուժեղ լույսը ցավեցնում ե Պապի աչքերը: Նա ձեռքով պաշտպանվում ե: Ամենքը լուռ են, խորհրդաւոր լուռ, սպասում են, թե ինչ ե ասելու Պապը:

— Ես լիսը հանգչում Եմ, թե հենց գիշեր-ցերեկ վառ ա մնալու,— մտահոգած հարցնում ե Պապը:

— Փչի, ո՞ն Պապ ջան, փչի, տես հանգչում Եմ, թե չե,— կատակում ե թոռը:

Պապը չի փչում, վա՛յ թե ծաղրեն իրեն:

— Թե փչելով հանգչում ե, դու փչի, առաջարկում ե Պապը: Թոռը մոտենում ե կոճակին, ձեռքը դնում վրան, ապա մի կողմից ուժեղ փչում, իսկ մյուս կողմից պտույտ տալիս կոճակը: Լամպն որորվում ե խավարի մեջ: Ամենքը ծիծաղում են:

— Դե, վառի նորից:

«Ձը՛րթ»: Երիկում ե կոճակը, լամպը նորից վառ ե:

Պապը չի կարողանում հասկանալ, թե ինչպես ե վառվում կամ հանգչում: Ամենքը ծիծաղելով շրջապատում են Պապին, մոտեցնում կոճակին ե առաջարկում պտույտ տալ:

«Ձը՛րթ»— հանգչում ե:

— Ե՛լի պտույտ տուր, Պապի ջան, ելի:

Պապը շրջում ե:

«Չը՛րթ» — վառվում ե՛:

Պապը մի քանի անգամ իր ձեռքով փորձում ե: Միշտ միև-
նույն հետևանքը:

— Մեղա, մեղա քեզ, տե՛ր... — փնթփնթում ե Պապը, ես
ինչ զարմացք բան ա...

— Պապի ջան, սրան խորհրդային իշխանութիւնն կասեն,
արևից մի կտոր կտրել ա ու եսպես մաս-մաս արել, ամեն տան
վրա բաժին արել, — ծիծաղում ե թոռը, ապա խանդաղատանքով
գրկելով Պապին, նստեցնում և կարգադրում ե, վոր հոււրասի-
րեն Պապին:

— Կուշտ եմ, բալա ջան, առանց են ել կուշտ ելի, ես քու
լիսն ել պակասը թամամ արավ, տարեք, տարեք ինձ իմ տուն:

— Ես գիշեր ել մեզ մոտ կաց ելի, ինչ ա, ճրագիդ հոտին
կարոտել ես...

— Չե, չե, տարեք ինձ, տարեք, ես ել ինձ հերիք ա, ինչ
տեսա, — պնդեց Պապը:

Զկարողացան Պապի համառութիւնը կտրեն: Ուղեկցեցին:
Պապը բաժանվելիս միայն մի բան հարցրեց.

— Ետ լիսը գիշերն ել ա վառվում, ցերեկն ե՛լ:

— Հա, բայ, Պապի ջան, առավոտը լեկ տես Վոնց ա վառ-
վում: Յերեկը չի կարելի վառել, բաց լեկ, փորձիր, — բացատրեց
Հրաչիկն ու բարի գիշեր մաղթեց Պապին:

Ամկողջ գիշեր Պապը չկարողացավ քնել. նրա ուղեղն զբաղ-
ված եր ելեկտրոլամպի հրաճով:

Միշտ առավոտ Պապը դուրս լեկավ սրահը, մոտեցավ իր
գերեզմանաքարին, վրայի փոշին սրբեց ու տխուր-տրտում նըս-
տեց վրան:

Վոչ վոք չգիտեր, թե ինչ ե մտածում Պապը, ինչ ե խոո-
վում նրա ծեր սիրտը, լերբ մոտեցավ նրան Հրաչիկը և հայտ-
նեց, վոր գործկոմի նախագահին հրավիրել են իրենց տուն, և
հայրիկը խնդրում ե, վոր Պապն ել գնա:

Պապը տեղից չշարժվեց:

— Գալ չեմ: Գնա ասա, թող Ակոփն ինքը գա:

Յերբ Հակոբը, Պապի թոռները, ծոռները, կոները լեկան
թե Պապին տանեն, նա նույն դրութեամբ, անշարժ նստած եր
տապանաքարի վրա:

— Բարի լույս, Պապի ջան, — վողջունեց Հակոբը, ինչե՛ւ լեւ
եդպես տխուր, չլինի՞ մեր ելեկտրական լուսից նեղացել ես. հի-
մի ել զարմանում ես, թե՞...

— Հն, Ակոփ ջան, հիմի վոր զարմանում եմ, հիմի վոր ելած խելքս ել կորցի։ Մաղ գիշերս չեմ քնել։ հիմի վոր աշխարհս շուռ եք տվել։ հալալ ըլի ձեզ ետ տեսակ շուռ տալը։ Մեր պապերն տսել են—«ճրագն իր տակին լիս չի տալ», համա հիմի չես տեսա, վոր ձեր շինած ճրագն ու լամպը իր տակին ել ա լիս տալի։ Ճրագն ու լամպը ներքեից դեպի վերև են վառվում, համա դուք շուռ եք տվել, գլխի վրա կախ արել։ Ով վոր ասի, թե ես Խորհրդային իշխանութունը հավիտենական չի, ետ ձեր շինած լամպն աչքը կոխեցեք...

— Դե, գնանք, գնանք, Պապի ջան, գնանք ետ լիսի համար մի քիչ ուրախութուն անենք,—առաջարկեց Հակոբը։

— Չե, բալա ջան, գալ չեմ, գնացեք դուք ձեր ուրախութունն արեք, ինձ սաղիլ չի։

— Դե, լավ, արի, միտքդ ի՞նչ ա, ետ սառը քարիցը չե՞ս կպչելու հո,—պնդեց Պապի թոռը։

— Ե՛... Սարգիս ջան, իմ մտքերը դու ի՞նչ կիմանաս, բալա ջան... Առավոտից դեսը ես քարին նստած միտք եմ անում, թե ինչքան ապրել եմ, հարամ ա, չերանի չե՞ր նոր ծնվելի... Դամ ի՞նչ անեմ, բալա ջան, գնացեք, լավ ապրեցեք, ետ լիսը բերողի փեշը պինդ բռնեցեք, որ ուկյանք քաշեցեք...

— Պապի ջան, ուղում եմ, քո տունն ել բերենք ելեկտրական լուսիցը,—Պապի ծնկները գրկելով ասաց Հրաչիկը։

Պապն ալկա վռչինչ չխոսեց, նա լուռ հեկեկում եր։

1928 թ.

ԱՆԻԾՎԱԾ ՆՈՂԸ

Խոսպան եր հողը:

Հեռվից նման եր շուռ տված շաջի, մոխրի աչքված շաղախով ծեփված: Կավճափոշին հանգցրած կրի պես փորթ-փորթ չեղած, փոշու նման սպիտակին եր տալիս տեղ-տեղ: Գետնից կըպած սակավաթիվ ցաքի փշի թփերը չմրուլի պես, խանձված կուչ ելին լեկել լեղնաքարի կողքին, վորոնց տակ կրկանների բուռն եր միայն, իսկ հարթավայրում դաշտային մկների, լորտուկների և ոճերի ծակերը:

Գառնան սկզբին ինչ-վոր կանաչ, լպրծուն, խոտանման բան եր բռնսնում մամռի պես, կպչում գետնին, վորից ժամանակավորապես փոխվում եր ընդարձակ սարալանջի գուլչնը. ապա կանաչը թխվում եր, չորանում, մճրվում անցվոր մարդու կամ անասունի վոտների տակ, դառնում փոշի:

Բերքառատ տարին, չերբ խոտն որան-որան լկլկում եր և բռնում արահետներն ու ժայռերի խութերը, մրկած սարալանջի վրա, ճաղատ մարդու գլխին ֆնացած հատ ու կենտ մազերի պես, չերբեմն չերկում ելին կառան փշակծիկներ ու տատասկի արմատներ, վորոնք ծռված հանգուցներով փռվում ելին գետնի չերեսով ու փշի մավթուլների պես արգելում մանրապճեղ կենդանիների անց ու դարձը:

Հողը նախկին բեգի կավվածքի մի մասն եր:

Ավանդություն կար գյուղում այդ հողի մասին: Ծերունիները պատմում ելին, թե իրենց չերխա ժամանակ ջուր են խմել սառի մոտ ընկած մեծ քարի տակից բլթացող սառն աղբյուրից, թե սարալանջը թեև սեհրակ, բայց զովաշունչ շեռտ և չեղել, թե իրենք շատ թռչունների բներ են քանդել, այս կամ այն թփին թառած, կաքավի ձվեր հավաքել, մոշ քաղել, մորի կերել, կով ու չեղ են արածացրել այնտեղ, ճիպոտ են կտրել, դալար կարմրաստի ճյուղերից կողովներ գործել...

«Են որից,—կոտորվեր նրանց վոտն են որը, եստեղ չեղե-
վալին,—հենց վոր չեկան չինոքնիկները, չափեցին, չափչփեցին
մեր հողը, ես ու են սարի ծերին կուրգաններ արին, սահմանա-
դլխին ածուխ թաղեցին ու մեզ տնով-տեղով աղի ճորտը շինեցին,
մեր սաւերն ու դաշտերը, ալգիներն ու անտառները տվին նրան,
են որից ել՝ եղ հողը չորացավ, խանձվեց, երվեց, աղբլուրը ցա-
մաքեց ու վոնց վոր հիմի տեսնում եք, ետպես ել մնաց: Յերկնքի
անեծքը բեգի գլխի տեղակ թափվեց դրա գլխին ու դարձավ
արգանդը չորացած չեքք կնիկ»:

Անիծված հողն ալգպես ել մնում եր ամալի, խոպան, տա-
տաւկոտ...

*
* *

«ԳՈՐԾԱՐԱՆԸ ԲԱՆՎՈՐԻՆ, ՀՈՂՆ ԱՇԽԱՏԱՎՈՐ ԳՅՈՒՂԱՑՈՒՆ»

Հողոր արևի ճառագայթներից ել ավելի արագությամբ տա-
րածվեց բալշիկկան ալս լոգունդը չերկրի ամեն ծալրում: Մտավ
ամեն մի չքավորի բորբոսնած հյուղ, ջերմություն տվեց, թա-
փանցեց ու հրահրեց աշխատավոր գլուղացու միտքը:

Գլուղը փոթորկվեց:

Դրավեցին բեգի հողերը, բաժանեցին կալվածքը, նախկին
տերերի թոռները տիրացան իրենց պապական ունեցվածքին,
բայց անկանոն. դեռևս կալին զրկվածներ ու դժգոհներ, դեռևս մի
քանի ուժեղ ձեռներ կարողացան ավելին զավթել ու տիրապե-
տել: Տարիները խառն ելին, անհանգիստ, խոսողն ավելի շատ
հրացանն եր, քան մարդու ձայնը, լեզուն:

Գլուղամիջում մի տուն կա չերկհարկանի, քար ու կրա-
պատ, թիթեղյա տանիքով, կապույտ ներկած մուհաջարներով,
պատշգամբի կարմիր սլուների գլուխները կամարածև նախշերով
իրար միացած: Պատի ճակատին քանդկաված ե մի մարդու պատ-
կեր, հաստ բեխերով, խիստ հայացքով, վորից գլուղի չերեխա-
ներն անցնելիս դարզանդում են: Աղեղնաձև շարված տառերը
հալտնում են, վոր ալգ մարդը գլուղի տերն ե՝ «Մանաս-բեգ Մե-
լիքով»: Պատկերի աջ ու ձախ կողմում քանդակված են վեց թեա-
նի հրեշտակներ, դեղին ներկված, կարծես խեցգետիններ լինեն:
Ասում են, թե բեգը գլուղի տերտերի խորհրդով իր պատկերը
շրջապատել ե «վեցթեան Սերոբե և Քերոբե» պահապան հրեշ-

տակներով: Կրօնի և բեգի ուլժը դաշն են կնքել իրար հետ, վոր ճնշուան ավելի զորավոր լինի և ահեղ:

Մանաս-բեգը «վատ հոտ» և առել, ժամանակին ծլկել և գլուղից, տան դռների վրա ծանր կողպեք և կախել, իր անձնական կնիքով կնքել, վոր վոչ-վոք չհամարձակվի իր բացակայութան միջոցին կոտրի «գմուռի փեշատը»: Բայց համարձակների մի խումբ կեռ ու մեռ սանդուխքներով բարձրացել և վեր, շոշափել կնիքը, վորի վրա լերկգլխանի արծիվ կար ու թագ: Մեկը հեզնորեն ժպտացել և, պոկել կնիքը, ջարդել, վոտնատակ տվել, կոտրել փականքը, ուժեղ բռունցքով հրել, դուռը բացել, ներս մտել ու կանչել մյուսներին:

— Ընկերներ, որես դենը սա կոմբլիջի սենյակն և լինելու, իսկ կողքինը՝ հեղկոմի:

Ասում են. թե Մանաս-բեգը լսել և այս մասին, զայրացել, կատաղել, փրփրել ու սպառնացել ասելով. «Եդ արարքը ձեզ չի մնալ, կգա մի որ, քթածակներիցդ կհաննա»:

Մանաս-բեգը դեռ ետոր ել սպասում և «են որին», են որը չի գալիս: Կոմբլիջը պինդ նստել և իր տեղը, իսկ կողքի սենյակում ալժմ գլուղխորհուրդն և իր նախագահով, վորը Մանաս-բեգի նախկին բատրակներից և:

Կատակ են անում հաճախ գլուղխորհուրդի և կոմբլիջի անդամները, նայելով Մանաս-բեգի պատկերին:

— Յեկեք ես իշի հրեշտակի պատկերը քանդենք, ինչ ասնացել ես պատիցը կպած, աշունքվա սատկած ճանճի նման:

— Ձե, թող մնա, թող մնա ու մեր արարքներիցն ել ավելի կատաղի, չիս տեսնում, վոնց աս փրփրել ու աչքերը չոկ...

— Տնաշեն, ես սաղ գեղիցն ու մուլքիցն եդ մարդուն եդքան տեղ ել չի հասնիլ, վոր եդ պատիցը քաղ դառած, կսլած մնա...

— Հլա բեղերին, բեղերին, կասես բուղի պոզեր ըլեն. հարու կտա հա...

— Ասում են Մանաս-բեգը բեղերը խուզել աս, հալբաթ ինքն ել աս տեսնում, վոր ել կարալ չի հարու տա...

*
* *

Գլուղը խոր քնի մեջ և: Անթափանց լապարի մեջ լուսատուկի նման մի լույս և շողում միայն: Կոմբլիջի սենյակի լուսամուտից և ցուում փոքրիկ լամպի շողքը, վորի չորս բոլորը նրս-

տաժ մոտ 10—15 հոգի, լուրջ ու մտախոհ դեմքերով լսում են ինչ-վոր թղթերի ընթերցում: Ուղեղի ծալրահեղ լարումից շատերի նակատի վրայի մեծ լերակն ուռել է, արյունով լցվել, քիչ է մնում պալթի: Թղթերի մեջ անհասկանալի տեղեր ու բառեր կան: Ա՛խ, ետ տպողները, ա՛խ, ետ գրողները, վոր չեն կարողանում պարզ լեզվով, հասարակ ու հասկանալի գրեն...

— Ընկերներ,— ընթերցումը վերջացնելով խոսում է կոմ-
բլիշի քարտուղարը,— Վոնց վոր լսեցիք, լերկու բանի մասի կարգացինք. մեկը — հուլաշինարարութիւն, մյուսը — կոլեկտիվ տըն-
տեսութիւն: Հարցը պարզ ա. մեր հողերն անկանոն ենք բաժա-
նել մեզ ու մեզ. հիմի կենտրոնից հողաչափ կգա, մարդավարի
կչափի, հողը շնչի կանենք ու ամեն մինը զակոնով իր բաժինը
կունենա, թե ավելանա, են ել ֆոնդի մեջ կգցենք: Ես ուրեմը՝
շատ պարզ ա. սրա մասի ել ինչ խոսք: Մենք պետք ա ամեն
միջոց ձեռք առնենք, վոր ես հողաշինարարութիւն գործը լավ
դնա. աջակցենք հողաչափին, ցույց տանք մինչև որս դավթար
չընկած հողերի տեղը...

— Մի ցուցակ ել կազմենք են տնվորների, վոր հողաբա-
ժին են վերցրել քաղբուժն տպրող իրանց տղի, հարսի կամ փե-
սի համար,— ընդհատեց մեկ ուրիշը:

— Ետ պարզ ա. եստեղ ել շատ պարզ գրած ա ետ մասի,
թե ով վոր իրան ձեռով հող չի մշակում, այսինքը՝ ով ինքը չի
վարում ու ցանում, նա հող ստանալու իրավունք չունի, թե չե
ինքը քաղբուժն իրան աշխատանքին, գեղուժն ել հող ունենա,
ետ ել հո նոր դալդի Մանաս-բեդ կդառնա գլխներէս:

— Պարզ ա, պարզ ա, մեկել բանի մասին խոսա,— ձայնե-
ցին այս ու այն կողմից:

— Մեկել բանն ել դուտ կուսակցական գծով ա. սա նոր
բան ա, համա մտքիցը վոնց վոր լերւում ա, լավ բան ա ուղում:
Հարցը պարզ ա, կոլեկտիվի մասի լա...

— Կոլեկտիվ չե, ընկեր, կոլեկտիվ,— ուղղեց կոմլերիտական
Բախշոն:

— Հաշիվը մին ա, լեզուս չի պտտում, վոր դուզ ասեմ,
համա խելքս լավ ա պտտում: Հարցը պարզ ա, ընդհանուր գործ
ա ուղում. միանանք, միասին աշխատենք, միասին ուտենք, հո-
ղը — միատեղ, վար ու ցանը — հավասար. թե ուզենք, ապրանքներս
ել կխառնենք իրար, մի գոմ, մի մարագ, մի թեջան, մի խնոցի...

— Հո, հո, հո, հո... կամաց քշի, թնչ ես կարկտաթակ ա-

նում, կաց մի ասածդ գլխիս բուրջումը տեղավորեմ, ե... յանի-
ետ վճնց թե հողը միատեղ, Շեկ լալիցն իմ հողը հո շալակելու
չեմ, բերեմ քու Տանձուտի տակի հողին կացնեմ:

— Հարցը պարզ ա, ընկեր ջան, Շեկ լալն ու Տանձուտը
մտիցդ գցի. հողաշինարարության վախտը ետ ամենը փոխվելու
յա, հենց գիդաս քու հողը քեզ վրա լեն չափելով, թվ գիդա վոր-
տեղ գցեն...

— Ետ վճնց կըլի...—տարակուսեցին մի քանի հոգի:

— Պարզ ա, վոր ըսենց կըլի, վոնց վոր հրես ես հրահան-
գի մեջ գրած ա. այսինքն՝ կոլեկտիբի անդամները միատեղ հող-
կատանան հանդի մի մասիցը, համաձայն իրանց ունեցած շնչի...

— Իա, ես ասենք, իմ շունչը շատ, քու շունչը քիչ, լեն
վեց-ոխտը ջան, դու լերկու հոգի, դրա բանը վոնց կըլի, լեն
շատ հող ստանամ, շատ ել աշխատեմ, դու ինձ հետ հավասար
բաժին առնես քիչ հողով ու քիչ աշխատանքով...

— Ետ ել պարզ ա, ընկեր ջան, շատ շունչը շատ հող կըս-
տանա, շատ ել բաժին. դու. վեց-ոխտը ջանի բաժին կատանաս,
լեն ել՝ լերկու. կոլեկտիբը հո նրա համար չի, վոր քու աշխա-
տանքն ու հողը զավթի, ինքն ուտի, քեզ սոված թողա. ուրեմը՝
քու կարծիքով, լեն ել ասեմ, թե մենք լերկու ջան ենք, վոնց
ըլի կապրենք, ել ինչով լենք ձեր վեց-ոխտը ջանի համար իշի
մշակութունն անում... եդ վճնց կըլի. բա ել վճի որովա կոմու-
նիստն ենք, վճի որովա կոլեկտիբը...

— Ասենք հողի մասի ասածդ լավ ա, համա ապրանքիցը
խելքս մի քիչ լավ չի վարում...

— Կվարի, կվարի, խելքիդ խովը վոր լավ սրես, եդ ել կվա-
րի. հարցը շատ պարզ ա:

— Ընկերներ, — ընդհատեց Փոկ-ի նախագահը, — ես գործի
մեջ շատ խորը մտքե կա, լեն առաջարկում եմ հիմի հաստատ
վորողում չկայացնենք, գավառից մարդ ուզենք, թող գա մի լավ
բացատրի, ամեն բան տեղին ասի, վոր մենք ել համ ինքներս
սրտով կպչենք, համ ել ուրիշներին մեդ հետ տանենք:

— Հարցը պարզ ա, ընկեր Փոկ, ինչ վոր գրած ա, կար-
դացինք ու հասկացանք, ենա դիմս ել գրվենք կոլեկտիբի մեջ,
պրծավ, գնաց...

— Ձե, — առարկեց մեկ ուրիշը: — Ընկերը լավ ա ասում,
եսոր-եսոր իսկի վոչ լեն, վոչ ել դու, ետ դադի անումը դրուստ
չենք կարում ասենք, մեջը վոնց հասկանանք. լավն են ա մարդ

կանշենք, վոր մեզ բացահայտ ասի կոլեկտիբի նշանակութիւնը:

Ժողովականների մեծամասնութիւնը համաձայնվեց այս առաջարկին և արձանագրութեան վորոշեցին մասում գրվեց՝ 1. Աջակցել հողաշինարարութեան գործին: 2. Գովառից խնդրել մի ընկեր, վոր դա բացատրի կոլեկտիվի նշանակութիւնը:

Աքլորի առաջին կանչն եր, յերբ ժողովը ցրվեց: Տաք վիճարանութիւն եր սկսվել փողոցում կոլեկտիվի շուրջը, խոսում էին, հարցեր տալիս միմյանց, հակաճառում:

Կոլեկտիվի գաղափարը հանգիստ չեր տալիս կոմբլիշի անդամներին: Ամեն մեկը վորոճում եր ալդ միտքը, ինքն իրեն հետ կռւում ու հաշտվում, մերժում կամ համաձայնվում. մինչև անդամ չերազում տեսնում էին ապագա կոլեկտիվին իր գրավիչ կամ բացասական կողմերով: Իսկ վոմանք չերազում տեսածը պատմում ու հրամցնում էին վորպես իրական փաստ, վոր տեղի չե ունեցել ալսինչ կամ աչինչ կոլեկտիվ տնտեսութեան մեջ, հետո տեղում, ինչ վոր յերեակալական գլուղում:

Հարցն ալնքան ալրոդ եր, վոր կոմբլիշի սահմաններից դուրս չեկավ, ընկավ բերնե-բերան.— ծամեցին, ծամծմեցին, գլեցին ու մանեցին և, բնականորեն, չարակալները հրեշափոր առասպելներ հորինեցին, հողի կոլեկտիվացմանը կցելով նաև կանանց կոլեկտիվացումը:

Կոլեկտիվը չվանի դրին:



Գլուղն իրար ե անցել: Յերկու բանակ դեմ առ դեմ կանգնած ազմկում են. յերկուսն ել լավ գիտեն իրենց անելիքը: Հողարաժանման կռիվ ե: Շատ հող ունեցողները չեն ուզում զիջեն իրենց դիրքերը. ամենից շատ նրանք են գոռգոռում: Կան մի խումբ մարդիկ ել, վորոնք չեն խառնվում պալքարին. սպասում են, տեսնեն նժարի վճիր կողմն ե ծանրանում, վոր կողմն ե ուժեղանում, վոր անցնեն աչն կողմը: Ինչ վոր թուղթ ե մեջ տեղ չեկել. հողաչափը շուռ ու մուռ ե տալիս թուղթը, ազգանուններ կարդում. ամեն մի անվան հետ հեղնական բացականչութիւն ե լսվում կոմբլիշի և նրա կողմնակիցների շարքից:

— Բաղդումն առուտուր ա անում:

— Ամառները կնկանը դաչա չա դարկում, վոր կոռպերատիվի սիպտակ կտորն ու ձուռն առնի, դարկի քաղաք:

— Քաղքումը դասաբուժուհի ասանում:

— Նախգը չի տվել, հրեն իշի բաղնիսումը նստած:

— Մանաս-բեգի աղվակատն ա:

— Քաղքումը մասնավոր պարտնոյ ա:

— Դաշնակների ժամանակ ափիցներ եր, հիմի հրեն քաղքումը վարժապետութիւն ասանում, լալաղ ել չի անում թե գեղը գա:

— Ասա վախենում ա, լալաղ չի անում...

Հակառակ խումբն ավելի լե կատաղում.

— Հրետ ըտենց բաներ եք խոսում, վոր ես որին ենք, եւ, մի որինավոր մարդ ելա գեղը չի մտնում:

— Են մարդիկը վոր եգուց գան, ի՞նչ ջուղաբ եք տալու, ես գեղումը տուն ու տեղ ունեն, հերն ու մեր, ազգականներ ունեն...

— Խլեցեք, խլեցեք խեղճերի փալը, վոր կոլեկտիվի բաժինը շատ ըլի...

— Յաչեկեն աշկարա խեղդում ա մեզ, աս խալիս, ի՞նչ եք ձեններդ փորներդ գցել, տաղ արել...

— Կոլեկտիվը հողի ամենալավ տեղերն ուղում ա զավթի, մեզ քոլերն ու քուերը գցի, ի՞նչ եք պապանձվել...

Ես ու են կողմից բորբոքվող կրակի վրա նավթ են լցնում. խոսք ու զրիցը խառնվում ե, չես իմանում ով վորի կողմնակիցն ե, ուղածն ինչ ե. ամեն մեկն ուղում ե ավելի բարձր ծվա, վոր մյուսների ձայնը չլսվի:

— Յաչեկի տղերքը թող զրաղ քաշվեն, գեղականն իր մասնալաթով կվերջացնի:

— Սուտ ոչին են սարքել, վոր հողի շահմար տեղը խլեն, մի նոր Մանաս-բեգ դառնան մեր գլխին. առաջ թե մի բեգ եր, հիմի տասնումինն ա ըլելու:

— Հրեն եւ, հրեն... առաջուց ձայնազուրկ են արել, վոր եսոր ել ունեցած-չունեցածը ձեռիցն առնեն. նա չեւ շունչ-արաբած ա, թե չե, ես գեղիցն ա, թե չե, մի կտոր հող ել ա կտմք, վոր երեխանցը պահի...

— Մեզ հետ զավի չունեք, մեր բաժին հողը տված ա հրեն... գերեզմանատանը, մարդս իրեք արշին հող, դուք ձեր ցավը քաշեցեք, վոր սար ու դաշտը ձեռներիցդ խլելու չեն, մի ծառ ել չեք գտնելու, վոր տակին նստեք, շոգի ձեռիցն ազատվեք, — հեռվից ձայնում ե մի ձայնազուրկ:

— Քոյը դադադա լին անելու, վոր ճիպոտ ել չկարենաս կտրես լեզդ քշելու համար,—վրա լե բերում մեկ ուրիշ ձայնադուրկ։

— Ձմեռը տես մի կտոր փետ ելա կտմն, վոր աչքդ կոխես, ոջախիդ ծուխը չկտրի...

— Ինչ կա չկա կոլեկտիվին, դու սոված զկուտա, ապրանքդ ել սատելի առանց խոտ ու դարման։

— Կոլեկտիվի անուամբ մեջ տեղից հանեցեք, թող դրանք ել մեզ ախա հողարածին ստանան հավասար, սարիցն ել, դաշտիցն ել։

— Ձե... միասին, միատեղ են ուզում։ Ուզում են հողի դմակը կտրեն, վոսկոռն ու պողերը մեզ թողնեն...

— Թե դոչադ են, թող գնան, հրեն... են անիծած հողն ավադ անեն, շինացնեն, են վախտը կասեմ, աֆֆերիմ յաչելկա, քարիցը կանաչ հանեց...

— Հո, հա... լավ ա ասում, անիծած հողն իրենց փեշքեշ, ինչ են կպել ես խալխի բողաղիցը։

— Ով վոր հենց գիդի, թե կոլեկտիվն ուզում ա հողի լավ մասը խլի, թող ինքն ել մտնի կոլեկտիվ...

— Սուտ են ասում, դրանք ուրիշին կոլեկտիվի մեջ չեն ընդունի, լես մտնում եմ, դե ինձ ձեր մեջ առեք, հրես ամեն բան ել ունեմ, ինքս ել, սաղ դեղը կվկալի, վոր ամենալավ հողադործն եմ, կընդունե՞ք, գալիս եմ.—գոչեց ձայնազուրկ Ղահրամանը, տեղիցը վեր կացավ ու շորերը թափ տալով մտավ ամբոխի մեջ։

— Կոլեկտիվը ձայնազուրկների տեղը չի։

— Բա մի տեղն ա, գեղի լավ հողը զավթողները...

— Վոր ասում եմ սարքովի բան ա...

— Սարքովին են կըլի, վոր ձեզ նմանները կոլեկտիվ մտնեն, շինեն կուլակի կոլեկտիվ ու բատրակների հոգին հանեն։

— Դուք ել բան եք գտել, ելի. կմւլակա վորն ա, է, վճրը, մի հալա իմ ձեռներին ել մտիկ ե, կասես կուրլի (կրլալի) մեջքը լի. լես եմ շատ բանում, թե դու...

— Մին բանում ես, տասը բանացնում։

— Ղոչադ ես, դու լելարա։

— Ա՛յ, հրես անում ենք, ելի, բա աչքդ չի տենում. հրես կոլեկտիվ ենք կադմում, վոր բատրակը քեզ համար աշխատելու տեղ, իրան համար աշխատի, վոչ թե քեզ ու քեզ նմանների համար տնքա...

— Ընկերներ, հարցը պարզ ա. ընկեր Լենինն ասել ա, թե վոր տեսնես դուշմանդ հակառակ ա գնում քու արարքին, դու տեղդ դհա պինդ կաց, կնշանակի լավ բան ես անում: Ուրեմը՝ մենք լավ բան հնք անում, վոր կոլեկտիւր ենք կազմում, ով մեր կողմն ա, թող դեսը կենա, ով հակառակ ա, թող գնա ձայնազուրկներէ շաղացի ջուրը կապի:

— Դէ, խախալվեցեք, հրես խախալը կջոկի:

Խախալը ջոկեց:

Մի մասը մոռութենքը կախ, բնից դուրս գցած արջի պես փնթփնթալով քաշվեց, իսկ ֆնացածը կատակով ու գնացողների հասցելին ծաղրական բացականչութիւններով ու ծիծաղով մոտեցավ կոմբլիջի խմբին:

Հողաշինարարութիւնն սկսվեց:

Կոլեկտիվի հիմքը դրվեց: Կոմբլիջի անդամներից զատ, կոլեկտիվ մտան նաև մի քանի չքավոր ընտանիք, վորոնց համար գլուղվարկային ընկերութիւնը համապատասխան վարկ բաց թողեց:

Հողաբաժանման ժամանակ կոլեկտիվը վերցրեց նաև անիծված հողը, վորպեսզի հակառակորդների բերանը փակի:

— Ետ հողիցը թե դրանք մի բեռը խոտ ել ա տուն բերեն, թող չես սաղ տնով-տեղով խոտ դառնամ,—ասում եր գլուղի «անատամ գելերից» մեկը:

— Մանաս-բագի մերը չմեռնի, նա վոր ետ հողիցն ոգուտ չքաղեց, ենքան գիտնական մարդը, գրանց թնչ ըոխի բանն ա...

— Ետ ել գեղականի աչքին մոխիր փչել ա, լանի թե տեսեք, տեսեք, մենք անպետք հողն ել վեր կալանք:

— Համա շատ անխիղճ բան արին, վոր քաղքումն ապրողների բաժին հողը ֆոնդի մեջ գցեցին, պարապ-սարապ վեր ընկած կմա գուր տեղը:

— Ասում են կոլեկտիվը վարելու չա ֆոնդի հողերը, ինչ ել ոգուտ ստանա, տալու չա ֆոնդին:

— Չէ... ոգուտը տրակտորի չեն տալու:

— Յաչեկեն կուտի:

— Իրանց ձեռին չի, վոր ուտեն նրանց բերանը փակողն հիւ ա...

— Թող տորգ անեն, ով շատ տա, նա չեւ վարի:

— Մեր տղա, միտքդ ենա, վոր թե դմակը ձեռդ չընկավ, մարթոցն ել ա մի քիչ ըռխես, հմ...

— Ղոչաղ տղի տեղ ա. թե կարենամ, ետ կոլեկտիվ ասածդ տես վոնց եմ գլխի վրա ցից անում, վոր մենակ վոտները բալդի-բալդի անի...

— Ումուդով կաց, ումուդն ա կերել աշխարհքը...

*
**

Կոլեկտիվի մասին շատ խեր ու շառ խոսեցին, բամբասեցին, բայց կոլեկտիվի անդամներն ասե-կոսեցին չեին լենթարկվում։ Միահամուռ աշխատանքով հողերը վարեցին. գարնանացանն ա-ջող եր. Կոլեկտիվի հողերը վարելուց զատ, վարձով վարեցին ուրիշների հողերն ել. Կթի անասունները սար տարան, կազմեցին կաթնարտել. Սերդատը, վոր նորությունն եր գլուղի համար, կաթնարտելի շուրջն եր համախմբում նաև մասնավորներին։

Աշնանը բերքն աչքան եր, վոր կոլեկտիվը վորոշեց ավելորդ հացահատիկը հատկացնել տրակտորի ֆոնդին։

Կոլեկտիվի հմալքը հետզհետե բարձրանում եր և գրավում շատերի ուշադրութունը։

Անիծված հողը դեռևս մնում եր նույն վիճակում, վորն առիթ եր տալիս խոսակցութունների։ Պետք եր նրան ևս գործի դնել, տեղից շարժել։ Խնդրեցին գլուղատնտեսին, վոր քննի ու իմանա, մի բան դուրս կգա՞ն ետ հողից, թե անհուսալի չե։ Գլուղատնտեսն առաջարկեց գոմաղբով պարարտացնել, բայց դժվար եր աչքան տարածութունը ծածկել գոմաղբով։ Կոլեկտիվը քննեց հարցը և վորոշեց անիծված հողի վերի մասում գոմեր շինել, վոր ապրանքը ձմեռն աչնտեղ ապրի։

— Հարցը պարզ ա, ընկերներ, գոմը վոր շինենք, ապրանքը կգնա, կգա, համ փեյինը կցրվի հողի մեջ, համ ել տեղն առնու ա, մեր ապրանքը չի մրսիլ։

— Բա ջո՞ւրը...

— Ջուրը հեռու չա, մի քիչ նեղութուն կքաշենք, բայց վոչինչ, կմտածենք, մինչև գարունը գուցե կարողանանք մի արխանց կացնենք են վերի առվիցը։

— Վա՛յ թե չարչարանքներս անտեղի կորչի...

— Հարցը պարզ ա, ընկերներ, ջուրը վոր գա, ապառաժքարն ել կկանաչի, դուք գոմերի մասի մտածեցեք։

— Ել թե՛նչ գոմեր, ենա մի մեծ գոմ շինենք։

— Համաձայն ենք։

— Եզուցվանից սկսենք. առաջներս ձուռն-ձմեռ ա գալիս, չուշանանք:

— Գեղուհին ել պարապ մարդ շատ կա, մշակ կըռնենք, վոր շուտ վերջանա:

Արձանագրության մեջ գրվեց.

Վարդեցիքն անիծած հողի վերի մասում կոլեկտիվի համար մի մեծ գոմ շինենք, աթառամեքենքն սկսենք եզուցվանից:

Քրունգն ու լերկաթե նիզը գործի ելին: Սկզբում աշխատանքը կարծես դանդաղ եր ընթանում, բայց հետզհետե շուտ բազուկները պրկվեցին, մշակները հանեցին շորերը, ֆնացին մետակ շապկով. հողախառն փխրուն քարը չեւ դիմանում ալլևս ուժեղ հարվածներին. հիմքը գցելու փոսը լերկար ու մեկ ձգվում եր: Սազ ածող ու լերգ կապող Արթինն սկսեց տեղն ու տեղը լերգեր հորինել ու լերգել, վորին ձայնակցեցին և մյուսները:

Դե, քանդեցեք, մի գոմ շինենք մեծ ու լեց,
քոզ վոր մեռնի Մանաս-բեգի մեծ բալեն.
Մանաս-բեգին ես գումի մեջ կկապենք,
քե վոր սասկի, լենքն ու լերկանք կչափենք:

Կոլեկտիվը ես հանդերում վար կանի,
ես մեր գեղի կուլակներին քար կանի,
աղբաք, բասրակ ու խեղճերին հավաքած՝
նրանց ցավին, նրանց դարդին հար կանի:

Յերգն այնուհետե դառնում է բամբառակ, հայհոյախառն, ուղղված Մանաս-բեգի, դուռղի կուլակներին, ձայնազուլակներին, տերտերի ու սրբերի հասցեյին: Տղերքն ալելի լեն աշխուժանում, ծափ ու ծիծաղն ընկնում ե. մեկը մինչև անգամ խուռնջիկ-մուռնջիկ և անում, կոտորաւովում, ինչ վոր հարստի կնկա պարի ալեւ լ և անում քրքրվելով, տնազ և տալիս:

— Դե, ձեզ մատաղ, խաղն ու պարն իրան կարգին, հուպ տվեք, դուս անենք:

— Պահ, հալա ես ցորենի ամբարին... անիծածներն ենքան ցորեն ու դարի լեն հավաքել, վոր մի տուն լեթիմ կպահի... — Քրունգի ծալքով մեկը բաց և անում գետնի տակ ամբարած մըր-ջյունի ձմեռվա պահեստը:

Աշնան արեւը դուրեկան ջերմություն և փոել, Գյուղամիջում, պատերի տակ նստած մի քանի նախկին աղաներ, արեւելյան ծուլության սիմվոլ համրիչը ձեռներին չրխկացնում են, հո-

բանջում։ Կողերը դեմ արած արևին, զրույցը թեքել են կռիվ-տիվի ու բջիջի վրա։

— Ինչ վոր աշխատել են, հրեն, անիծած հողումն են թաղելու։ Իրենց աշխատանքի համար գերեզման են քանդում։

— Հայտնի բան ա, են հողը պտուղ չի տալ։

— Զորին թե քուռակ կծնի, անիծած հողն ել խոտ ու արտ կտա։

— Տենաս խելքներին ինչ քամի լա փչել։ Գոմ են շինում, վոր հավանի թրքիցը հաց հանեն։

— Իրենք շաշ են, ետ քիչ ա, են խեղճ ու կրակ քյասիբներին ել են շաշացրել։

— Եշը դադի, ձին ուտիւ, Հրես կքամեն, կմզեն, ել լես աղքատը մեր դուռը կգա։

Հավաքվում են այս ու այն կողմից բոշ-բողազները, հավանություն տալիս նրանց ասածներին։

— Գետին ալիք են մաղում։

— Լավ խմոր կհունցեն։

— Ասում են վերի առուն տանելու լեն, վոր խլեզներին ու մկներին ջուր տան։

— Զե, չե, ոձերի ու լորտուկների համար բաղնիս են շինելու։

— Բտնն են ա, վոր կառավարությունն ել փող ա բաց թողել, վոր գոմ շինեն։

— Կառավարությունը գոմ կշինի, բա հո վանք չի շինի։

— Վալ, մեր հալին։ մեր ջանը դուս գա, անհատական տուրքի տակ դնեն մեզ, փողը հավաքեն, տանեն նրանց տան, վոր դեն ածեն։

— Ել ասում ես... փողդ տանեն, քեզ ել ձայնագուրկ տանեն, վոր չկարենաս, թե ետ դալդի սարսաղ բանի առաջն ելա առնես։

— Ես գեղի չափ մհնակ տուրք տամ ու մարդամիջում ել մարդ չըլեմ, բա սա որենք մ...

— Ծախելու լեմ, դիփ ծախելու լեմ, հոտը կտրեմ, լես ել դառնամ մի աղքատ դադո, տենամ կռիվատի՞ն ինձ հաց կտա, կպահի՞...

— Կտա, վիճց չե, լվացած ցորենից թխած հաց կտա, վոր փափուկ-փափուկ ուտես։

— Շաշ խելքիդ ինչ ասեմ, նրանց ուզածն ել հենց ես ա,

վոր որեն հացի կարոտ մնանք, սոված կոտորվենք, գեղն իրանց
մնա:

— Ես աշխարհը սուղթան Սուլեյմանին ել չի մնացել, դրանց
ել չի մնալ:

— Սուս կաց, քամին խաբար կտանի:

— Տանում ա, տանի, մի անգամ մեռնել պըծնելն ես դայդի
ապրելուց լավ ա:

— Կըռնեն են գոմի հիմքում կթաղեն, վրեժ ել մի մեծ քար
կդնեն. մի դենը մտիկ եմ, դէնը. հենց են քանդում, կասես կրակ
ըլի վեր կացած, ալաֆն աշխարհ ուտելիս:

— Ղոչաղ են, ախպեր, ղոչաղ. քանդելումը, խոսք չունեմ,
շատ ղոչաղ են, համա վերջն ա գովելի:

— Գանդում ենք, վոր շինենք, բիձա ..

Վորտեղից-վորտեղ լույս ընկավ մի կոմիերիտական, վոր
բեռը շալակած, մշակներին հաց եր տանում:

— Ախ, ես լակոտնին, ես լակոտնին, վոր վոչ մեծի պա-
տիվ են պահում, վոչ պուճուրի խաթր...

— Դու սրանցից բեթարիցը վախեցիր, հրեն եմ, են վոր
մըջլունից շատ են, են պիոն են, ինչ են, նրանք իսկի հեր ու
մեր ել չեն հարցնում. լաչեկեն ինչ ասի, նրա խոսքով են ժաժ
գալի:

Պաթլուն:

Փոշու նման ծուխ բարձրացավ. քարե անձրև տեղաց:

Գոմի հիմքը փորելու ընթացքը խանգարող սալը փուլ չե-
կավ վառողի ուժից: Մշակները միահամուռ գոռացին:

Ու... Ու... Ու...ռռա...

Հեռվում, բարձրաբերձ լեռնաշղթայի սրածայր գագաթնե-
րից մեկն ուզեց խրվի արևի կողը, բայց հրե գունդը խուսափեց:

— Տղերք, արևը թոյ ելավ, չետ դառեք:

Մշակները չետ դառան գործից, շորերը գցեցին վրաները,
վոր չմրսեն: Մի քանիսը դեռ կանգնած են փուլ չեկած սալի
կողքին:

— Տեղը պինդ նստել ա, թե ժաժ չեմ գալի. ա՛յ, թե ժաժ
չես գալի, դե հիմի գնա ու վորտեղ քոնն ասես, ենտեղ ել մերը
պատմի...

— Սաղ չերկրի թագավոր ենք շուռ տվել, սա չեկել ա մեզ
հետ բաս մտել...

— Տղերք, ասում եմ իսկի ել տուն չգնանք, կրակ-ճրագ
անենք, հատեղ ել քնենք:

— Կմրսենք:

— Յուրա չի:

Այդ լերեկո, ով գիտէ, գուցե մի քանի հարյուր տարի անց, կամ թերեւ հենց առաջին անգամ, անիծված հողի վրա վառվեց կոյեկտիվի կրակը:

* * *

Գոմը գլուղի սովորական գոմերից չէր: Յերկար ու մեկ ձգվել էր կղմինդրի տանիքով, փոքրիկ աղբաձակերով: Ներսը կտեղավորվեր մոտ հարյուր գլուխ լեղջուրավոր մեծ անասուն: Զիւրի համար հատուկ տեղ էր առանձնացրած, փայտե պատով բաժանած: «Գոմ հո չի, պալատ ա, պալատ»,—ասում էին գլուղացիք ու թամաշայի գալիս:

Կոյեկտիվը խոտը կրեց գոմի մոտ, դիզեց, իսկ դարձանի համար ժամանակավոր, ծղոտով ծածկած մի մարագ շինեց: Գոմի վերին մասում մի փոքրիկ սենյակ իր փայլուն լուսամուտներով ժպտում է անցյուրականին: Դա—նախրապանի տնակն է իր պարզ կահավորութեամբ: Մարդ ու կին լերկու լերեխայով, գլուղում թողել են իրենց գետնափոր ու բորբոսնած խարխուլ հյուղը, բատրակութեան լուծը դեն շարտել ու դարձել կոյեկտիվի հավասար անդամ: Անասուններին խնամելու գործը մեկ կամ լերկու հոգու բան չէր. այդ պատճառով ել ամեն որ գլուղից հերթով գալիս ելին կոյեկտիվի անդամներից և ոգնում նախրապանին: Զուրը հեռու չէր: Զրի հարցը բավական դժվար էր: Կոյեկտիվն իր հերթական, անմիջական հարցը դարձրեց առվի ջուրն անցկացնելը:

Ձմեռն սկսվել էր, բայց կոյեկտիվի բախտից խստաշունչ չէր. չոր էր ու արեկոտ:

Կենտրոնից ինչ-վոր ընկեր լեկավ կոյեկտիվի պահանջով: Դյուղը գլխին է թափվել: Ինչ վոր գործիքներ ունի ընկերը, չափ ու ձև է անում, գրում, հաշվում, նայում է ջրին, մոտը ցցված ապառաժներին, վորոնք հեգնական ժպիտը շուրթերին քարացած՝ գոմի հիմքում ընկած սալի նման, կարծես ասելիս լինեն, թե տեղներիցը չեն շարժվելու, ջրին ճամբա չեն տա, վոր անցնի դեպի անիծված հողը:

— Հարցը պարզ ա, ընկերներ, — խոսում է կոմբիջի քարտուղարը, վոր միաժամանակ նախագահն է: — Դուք կամաց-կամաց քանդեցեք ես հեշտ տեղերը, լես գնամ քաղաք: Կգնամ ըն-

կերներին կասեմ, վոր մեզ բարութ ու ֆիթիլ ա պետքը, վոր մեզ մի մասնագետ ա պետքը. թող տան: Կասեմ, հարցը պարզ ա, մինչև գարունը ես առուն պետք ա մեր գոմի կողքովը քնքշալով գնա, թե չե հիւ... են վոնց են ասում, հա, սոցիալիզմի գործը խարաբ ա...

Մի քանի հոգի ծիծաղում են.

— Սոցիալիզմը ես առվի ջուրը փոխելու մեջ ամ...

— Հա, բան, հարցը պարզ ա, ես ջուրը վոր տանենք, հողն ալադ անենք, սոցիալիզմից ինչքան մեր գեղին, մեր կոլեկտիվին բաժին ա ընկնում, ետ բաժնից մի քանի մսխալ կատարած կլենք. բա վոնց գիդաք...

— Ետ ջուրը մեր բաղ ու բոստանին ել պետք ամ, թե չե,— մեջ ե ընկնում կուլակներից մեկը:— Ետ վոր տանեք, բա ես խալխի բաղն ու բոստանը չորանա ելի... Քանց տանում եք մկների բները ջրեք, թե ինչ ա, ով գիդի, լերբ եք մի դարադի (դգում) լերեա տենալու, հազիր ենա շեն ու լեն բաղչեքը կան, ելի... Սարքին-կարգին ծառն ու վազը չորացնում եք, թե ինչ ա կոլեկտիվը ժեռն ու քարը ծաղկացնելու լամ...

Առարկությունն առաջին տպավորությունը գործեց. խալխի մեջ դռբոց ընկավ.

— Մի մատը ջուր ա, ամառն իսկի գորտի մեջքն ել չի ծածկում, ուզում եք ես խալխի տան լոբին ու խիարն ել կտրիք...

— Հարցը պարզ ա, ընկերներ, սրանք ուզում են մեզ խանգարեն. բաղ ու բաղչեն մենակ դրանցը հո չի, մենք ել ունենք. ջրի կեսը կտանենք, կամ հերթով կբանացնենք. մենք հո խալխի դուշմանը չենք:

— Ետ վոնց կըլի... Ավելի լավ ա մինը կուշտ ըլի, քան թե լերկուսն ել սոված մնան. ջուրը վոր կես անեք, մեր բաղերին հերիք չի անիլ, ձեզ ել պետք չի գալ, կես ճամբին կցամաքի տեղ չի հասնիլ:

— Դրա համար հեշտ միջոց կա,— խոսում ե մասնագետ ընկերը:— Նախ՝ կարծում եմ, վոր ջուրը լերկսիդ ել կբավարարի, լերկորդ՝ կարելի չե լերկու խոշոր ջրամբար շինել, վոր մինչև անգամ լերաշտի ժամանակ ել ջուրը բավականանա:

— Լավ ա ասում, լավ ա ասում, խելոք գրից ա...

Կուլակները գլուխները պտտացնելով՝ դրադ են քաշվում, նստում քարերի վրա, փնթփնթում, կամ վեզը խիլ տված լերեա խաների նման անգոր սպառնալիքներ կարդում:

Քյուլնդը, նիդը, դադման ու թին գործի լեն անցնում։ Մասնագետը ցուցմունքներ ե անում։ Ապագա ջրանցքը դեռ թղթի վրա չի։ Նախագահը մեկնում ե կենտրոն։

Պահեստում ունեցած վառոդն ու պատրուկն իրենց զորությունն են ցույց տալիս։ Համառ ժալոերը խոնարհվում են, փուլ են դալիս։ Պալթյուն պալթյունի լետևից։ Իդրդում են քարալրերը։ Համբերությունը հատած մի քանի հոգի, մաքրած տեղի վրա լեն անում ջուրը, վորը հոսում ե ու դեմ առնում քարախուժերին։ Բահի կոթով չափում են դժվար տարածությունը։

— Եսքան տեղը վոր քանդենք, նրանից դենը ջուրն իրան-իրան հաղ կանչելով ա վազելու...

— Բանիդ կայ, սոցիալիզմի ճամբեն թամզի,— կատակում ե ընկերներից մեկը, հիշելով նախագահի խոսքը։

Ծիծաղում են։

“ *
”

Գարնան դեմ աղբակույտերի չորս բոլորը կանաչ լերեաց— լեղինջ, փիփերթ, հատ ու կենտ գետնասունկեր։

Ձյունը նոր ե վեր կացել. գետնից գոլորշի լե բարձրանում, կարծես հողը թափահարում ե իր փոշոտ մուշտակը։ Անիծված հողի վրա շարժում կա։ Մարդիկ, անասուններ, Ծոերը քուջուջ են անում փելինում, իսկ ծիծեռնակը մկրատ-պոչը բացած՝ պտուկտ-պտուկտ ե անում գոմի չորս բոլորը, բնի տեղ ե վորոնում։ Առվից բերած արխը կեռ ու մեռ հոսում ե, խոխոջում, հեռվից թվում ե, թե արծաթե գոտի լե շարժվում հողի իրանով։

«Հողը պետք ե շուռ տալ», ասում են կոլեկտիվի անդամները, բայց հերկելը դժվար ե, մանավանդ, վոր դաշտային աշխատանքներն սկսվելու վրա լեն։ Կոլեկտիվը հազիվ թե կարողանա իսկական վարելահողերը հերկի։ Տրակտորն ուշանում ե։ Կոլեկտիվի անդամներից մեկը մի առաջարկություն ե անում։

— Ընկերներ, լիկեք մի բան ասեմ, վրես ծիծաղեք վոչ։ Ասում եմ, չեկեք մի հինգ փութ կարտոփից ձեռ քաշենք, ես փելինը շաղ տանք հողի լերեսով ու եդ փելնի տակին տեղ-տեղ մի-մի հատ կարտոփ դնենք ու խոզերը մեջն անենք։ Խոզերը հողը կքանդեն, եստեղ-ենտեղ կարտոփ կգտնեն, համին կընկնեն, հենց կիմանան, թե սաղ հողը կարտոփով լիքն ա, կքանդեն ու կքանդեն, հողը մի քիչ տակն ու վրա կանեն, ինչ եք ասում։

Խեղբի մոտիկ բան ա։

Քննում են, համաձայնվում:

Մեկ ուրիշն առաջարկում է «քարը ճողող, նյութ քաղող» ծառեր տնկել—խնչպես՝ փռշնի, ակացի:

— Փռշնին բանի պետք չի, համա լավ կլի աքացի ու լորի տնկենք:

— Յեկեք թթնի լել դնենք, բալքի բռնում ա, տերևը շերամին պետք կգա:

Խոզերը հերկում են հողը: Հերկում են և բահն ու քլունգը: Ծառատունկ է:

Մեծ ու փոքր բերում են ու բերում զանազան ճյուղեր, շարքով տնկում, փոսերի մեջ շալակով բերած սև հող լցնում: Յերեխաները, մըլյունների պես, պարարտացնող հող են կրում փոքրիկ կողոպեբերով. ամենից շատ նրանք են փորփրում, տնկում ու խնամքով ծփծփում հողը: Չորս բոլորը ակացի չեն շարված, մի մասը թթնի, մի մասն էլ լորենի: Տեղ են թողել նաև ապագայում մրգատու ծառեր տնկելու համար, լեթե առաջին փորձն աջող լանցնի:

Անիծած հողի վրա ճիպոտներ են միայն լերևում: Ծառեր են դառնալու, թե վոչ...

«Կոլեկտիվի քուլը» ծաղրի առարկա չե դարձել: Ծաղրում են հակառակորդները, թուզն են թափում «բաղերի ու բոստանների ջուրը կտրողների» վրա:

— Ասում են, կոլեկտիվի քուլումն արջ ա լերևացել, վոնց ա ըլելու ես գեղի բանը...

— Դու արջն ես ասում. բա վոր հրեն են ջրի վրա տախտակ քաշելու զավոդ են բաց անում...

— Մեկել որը մի ծառ են կտրել, տասնհինգ արշին հաստ, քաղքիցը վագոն են ուղել, վոր դարկեն զագրանիցա:

— Ասում են, կոլեկտիվը պայման ա կապել Թիֆլիսի հետ, վոր սաղ քաղքի ձմեռվա վառելիքն ետ քոլիցը տա...

* *

«Կոլեկտիվի քուլումն» իհարկե արջ չերևաց, բայց նրա փոխարեն մեղու լերևաց, շերամի վորթ լերևաց:

Յերեք տարվա պատմությունն ունի մեր կոլեկտիվի անասունը: Գարնանը ծաղկում են լորենիներն ու ակացիաները մատուղաշ, վայրի թթնին բաց և անում իր աչքերը, փռում նուրբ կանաչ տերևները. առվակը ջուր է տալիս նոր բանջարանցին:

Հեռվից, շարքով շարված ծառերի տակ, լերեռւմ են գուլնըգ-
գուլն փեթակներ. լերկար նայելուց թվում ե, թե շարժվում են
ներանք, կարծում ես, թե կոլեկտիվի հորթերն են. բաց... Այժմ
այնտեղ այլևս դոմ չկա: Դոմը կատարեց իր գործը. նա այժմ վե-
րափոխված ե չոր ու ցամաք լուսավոր մեծ սրահի, լերկար ու
մեկ ձգված մաքուր տախտակներով: Նախկին գոմի ճակատին մի
ցուցանակ կա—վրան իրար գրկած մուրճ մանգաղով ու կարմիր
տառերով՝ «Շերամապահական արտել—Մուրճ-Մանգաղ»:

Գլուղի բոլոր կանայք շերամարտելի անդամ են: Տարեցտա-
րի ավելացնում են թթենիների թիվը, վոր բավարարի պահան-
ջին: Կոլեկտիվը ձեռք ե բերել հիսուսից ավելի փեթակ: Կոլեկ-
տիվի անդամներից մեկն արդեն մասնադետե մեղվաբուծության:

Անիծված հողը կանաչել ե, ծաղկել, կյանք առել...

Կյանք ե առել նաև կոլեկտիվը: Գլուղում գրեթե այլևս մի-
ջակ տնտեսության տեր մարդ չկա, վոր կոլեկտիվի անդամ չլի-
նի. ել չենք խոսում չքավորի մասին, վոր կոլեկտիվի հիմքն ու
շունչն ե:

Տրակտորն յեկել ե արդեն. նա շուռ ե տալիս, խոր աղոսե-
լով, վոչ միայն հողը, այլև մարդկանց ուղեղը:

Տրակտորը նոր յերգեր ե բերել իր հետ: Յերգում են պա-
տանիներն ես ու են թմբի գլխին, ձորում, անտառում, վարն ա-
նելիս, կով արածացնելիս:

Կոլեկտիվ տրս եմք արել,
կուլակին դարդ եմք վարել,
կոլեկտիվ փող հավաքել,
Ֆորձոն տրակտոր եմք առել:

Կուլակի ուսին կտանք,
տրեքերի կուզին կտանք,
վաթխառուն թե մոտեմա,
կբռնեմք վզին կտանք:

Դարձանացան մեմք կանեմք,
կուլակ, աչդ կհանեմք,
ինչ վոր աղքատ, բատակ կա,
մեմք կոլեկտիվ կտանեմք:

Գլուղամիջում, մամռակալած յեկեղեցու բակում գերեզմա-
նաքարեր կան շիկավուն, փորագրված յերկաթագրերի փոսերը

լցվել են քարախեթով, սևացել, դժվար է կարդացվում, բայց հայտնի լե, վոր «ազնվական տոհմի» դամբարանն է: Տապանաքարերն այժմ նստարանների տեղ են ծառայում պարապ մարդկանց ու ծերերի համար: Ահա այդ քարերի վրա լե, վոր նստոտել են մի քանի հոգի, ջլակալած աչքերը տրորում են, նայում դեպի անիծված հողը, վորի վրա կանաչ ծառերն ու ծաղիկները խաղ ու պար են բռնել արևի, մեղվի, ջրի փայլի ու թռչունների հետ:

— Ախպեր, արին, ելի, իրանց ասածն արին...

— Բա չե՞իր հավատում...

— Յես թնչ գիտելի, թե դրանք Մանաս-բեգիցն ել ավելի հունարով են:

— Կոլեկտիվ ասածդ վոր կամ, հին առակի նման ա—«գեղ կանգնի, գերան կկոտորի»:

— Հը՛. միտքդ հո չի՞ ծռվել. չըլթ դու յեկ ես ուզում կոլեկտիվ մտնես:

— Միթամ դու չես ուզո՞ւմ...

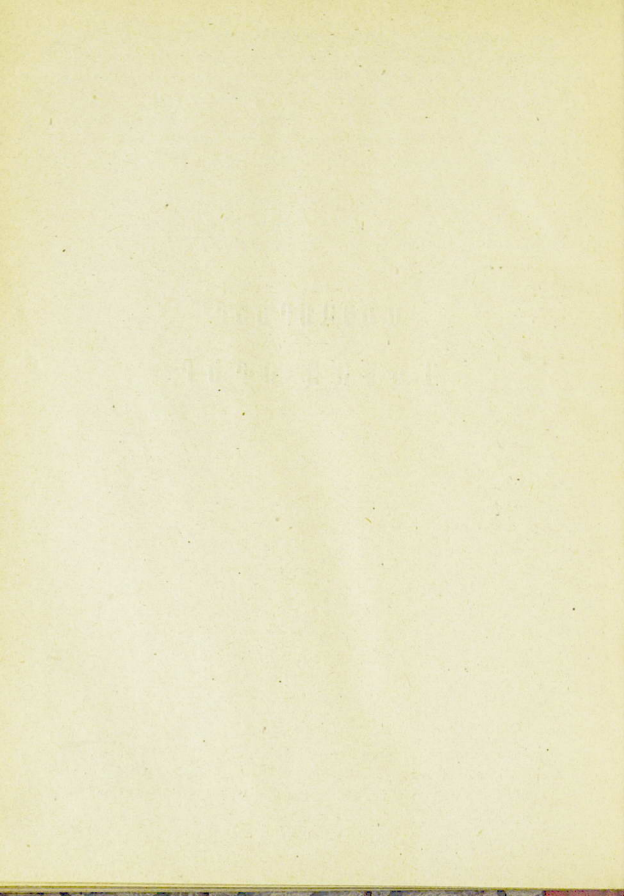
— Մեղքս ինչ ծածկեմ, ախպեր, թե ընդունեն, վաղ տալով կգնամ. ես բանը տենողը քոս պետք ա ըլի, վոր չուզենա:

— Բա վախում չես կոլեկտիվի քոլի արջերը քեզ ուտեն...

1930 թ.:

ԱՆՅԿՈՐՆԵՐ

ԱՆՑԱԺ ՈՐԵՐ



Ս Ո Ւ Ռ Թ Ը

I

Անունն Ովագիմ եր, բայց թե ինչու Սոլոթ ելին ասում, ետ մասին վոչ չես կարող եմ բացատրութլուն տալ, վոչ ել իրենք, ասողները:

—Ախր ինչո՞ւ Սոլոթ եք ասում. ինչո՞ւ ավելորդ անունը Սոլոթ եք դրել, հարցրել եմ շատ անգամ գլուղացիներին, մինչև անգամ Սոլոթին հասակակից մարդկանց:

—Դե ե՞նա Սոլոթ ա, Սոլոթ ել ասըմ ենք, բա թ՛նչ ասենք. տենըմ չե՞ս սոլոթի պես ա...

—Սոլոթն թ՛նչ բան ա...

—Սոլոթը—սոլոթ ա ելի, ե՞նա հրեն, տենըմ չե՞ս՝ սոլոթի նման ա...

Յեկ ում ել հարցնելի, ինչ ձևով ել հարցնելի, միշտ միևնույն անբացատրելի պատասխանը կստանալիր:

Թե չե՞րբ, վճիռ ժամանակից ելին Ովագիմը Սոլոթ շինել, կամ ինչո՞ւ անպայման Սոլոթ, և վոչ թե մի նույնպիսի անիմաստ ու անբացատրելի բառ կամ անուն, վոչ վո՞ք չգիտեր. հայտնի չեր մի բան միայն, վոր նրանց ամբողջ ընտանիքին Սոլոթանք ելին ասում, կնկանն ու չերեխաներին, ինչպես և ապրանքին ու իրերին, նրա անունով կոչում: Կարծես եդ մարդը Սոլոթ ծնված ու Սոլոթ ել մկրտված լիներ:

II

Միջհասակ, մեջքից կորացած ու փորն ուռած մարդ եր. գլխին—սուր ու ծալրը ծակված, մեծ վոչխարի մորթուց առանց առտառի կարած մի մոթալ փափախ, վորը հանում եր չեկեղե-

ցում ու մեռելատանը։ Այդ միջոցին միայն կարելի չե՛ր տեսնել Սոլովի ճաղատ ու տափակ գլուխը։ Մնացած ժամանակը փափախը միշտ գլխին եր, մինչև ականջակոթերը խրած, վոր քնելիս անգամ չե՛ր հանում։

Փափախի տակից հազիվ նկատելի ելին լերկար ու կոշտ հոնքերի տակ թագնված փոքր ու շարժուն, պլպլացող սուր աչքերը, վորոնք դեռ-դեռ նայելիս, պրպտալով կարծես ուտելու բան ելին վորոնում։ Դիթը լերկար ու ծայրը տափակ, այսուկրճեքը դուրսֆցցված ու մազապատ։ Բեխերը բրնձնոտ, բերանը թափված ու քթի տակի մասը մուգ հինալի գույնով ներկված—չիբուխի ծխից։ Միտուքը ցանցառ ու կեղտոտ, վորը պսակվելուց հետո մկրատի լերես չե՛ր տեսել։ Վիզը բարակ ու սև ծալքերով, վորի շարժվելու միջոցին լերևում եր, թե ինչպես սև կեղտը հավիտենապես բուռն եր դրել այնտեղ։ Շապիկի ոձիքը սև, վորը քրտինքի սև լուղից արևի տակ փայլում եր և, վորը լերը առաջին որը կարում ու հագցնում ելին, այն ել առանց լվանալու, այդպես ել մնում եր հագին, մինչև վոր քրտինքից ու կեղտից փտում եր արխալուղի տակ ու թելահան լինում։ Սոլով բողոքում եր, լերը լվացք եր տեսնում, «Չուրը ատամ ունի, շորը մաշում ա, քիչ լվացեք», ասում եր նա թե իր տանեցոց և թե հարևաններին։

Ակաջները—լերկար ու թղենու տերևի նման լայն, կոշտ, դեպի առաջ թեքված, կախ ընկած, մեջը բրդոտ, սևացած մազերով ու կեխտով պատած։ Արխալուղն այնքան դանազանագույն լաթերով կարկատած, վոր իսկական գույնը չե՛ր լերևում։ Արխալուղի վերի մասը առջևից քիչ բացված, վորտեղից լերևում ելին դուրս ցցված անբակների ծայրերը յեվ կրճի մազերից մի փուլը։ Չուխան կարճ ու ալյուրի փոշով պատած։ Շալվարը հին, կարկատած, նույնպես փոշոտ ու ցեխոտ, տնային գործած շալից, կապույտ ներկած, վոր հագած ուներ մերկ մարմնի վրա, և վորը քնելիս չե՛ր հանում։

Յեթև պատահմամբ, լերբեմն բացվում եր գուլպայի ծուպը և շալվարի տոտն տրձակվում, պտրդ կերպով նկատվում եր շալվարի գույնից լեղակված, կապտագույն կաշին, վոր պատած եր ամբողջ վտոր։ Գուլպաներն սպիտակ լրդից, կեղտից ու ցեխից սևացած։ Տրեխների տակը մաշված, իսկ լերեսը մազով պատած, վորովհետև գործելու ժամանակ մազը չե՛ր մաքրում, մի քանի որ ավելի ուշ մաշելու համար։

Մեջքին կապած բարակ կաշե գոտուց միշտ կախված եր
թամբաքուրի քիսան, վորի մեջ կալծհանը, քարն ու արեթը, սա-
կալն առանց թամբաքուրի Գալլում եր արագ ու որորվելով, վո-
րի միջոցին քարն ու կալծհանը շրխկում ելին, նախորոք ազ-
դարարելով Սոլոթի չերթի մասին: Ձախ ձեռին միշտ բռնած
ունեւր չիբուխը, վորի փոքրիկ կավե գլուխը ամուր սեղմած բռի
մեջ, բութ մատը բերանին, վոր կրակը հհանգչի, կամ թամբա-
քուն չթափվի: Շարունակ փստացնում եր, ու ամեն անգամ ծուխը
կուլ տալիս, անճոռնի խոխոռոցով կոկորդը մաքրում: Բայց այս
մշտնջենական ծխողի քիսայում չերբք թամբաքուրի փոշի անգամ
չեր լինում: Միշտ սրան-նրան եր դեմ անում իր չիբուխը և թամ-
բաքու խնդրում: Իսկ չեթե պատահում եր, վոր մենակ ե, մոտը
մարդ չկա, նա չորս կողմը լավ դիտելուց հետո՝ կամաց չիբուխը
ջերն եր կոխում և իր ունեցածից «գողանում»: Իսկ աջ ձեռին
բռնած ունեւր իր անբաժան ընկեր ծուռ չալիկը (զավազան):

Լողանում եր տարին մի անգամ միայն, Ջորոհնեքի գիշերը,
և այդ անում եր, կամ ավելի ճիշտ՝ անել ելին տալիս—հարգած
լինելու համար հնավանդ ծիսակատարութիւնը:

III

Սոլոթը, վորպես հասակն առած մարդ, ազատ եր տնային
ու դաշտային աշխատանքներից. նրա գործն եր ջաղաց գնալը
միայն: Մնացած ժամանակը ժամ-պատարագի, մեռելատանն ու
մատաղի վրա չեր անցկացնում իր որերը: Նա «իր հոգու վարձքի»
համար, տերտերի հետ տնորհնեք, կալորհնեք ու փերեզմանորհ-
նեք ել եր ման դալի, թեև վոչ միայն չեկեղեցական արարո-
ղութիւնից բան չեր հասկանում, այլ և չերեսը խաչակնքելն ու
«հանուն հորն» ել չգիտեր:

Վոչ մի ննջեցալ առանց Սոլոթի չեր թաղվում: Միշտ ներ-
կա չեր ու միշտ ել քիւխի դիւխիցն անպակաս: Նստում եր սուփրի
ծերին ու անհամբեր սպասում տերտերի հացն որհնելուն: Հենց
վոր տաք-տաք լավաշները չերկնային մանանալի պես թափվում
ելին, Սոլոթն իր փոքը, արագաշարժ ու ազահ աչքերը կկոցելով՝
կատվի ազահութեամբ վրա չեր ընկնում, և իր առաջինը թողած՝
հարկանի լավաշները թուցնում, սոխն ու պանիրը փաթաթում ու
խոշոր թիքաներ անելով կլանում:

Ատամներն առողջ ելին, իրենց տեղերում ամուր, թեև Սո-
լոթն այնքան ել չեր անհոնգստանալ, չեթե նրանք չլինելին ել:

քանի վոր նա շատ անգամ առանց ծամելու, թիքեն մի քիչ լրմ-
լամուժ եր, բերանում շուռ ու մուռ տալիս ու լալն վորկորով, սի-
մինդ կուլ տվող հավի ճուտի նման, վիզը լերկարացնելով-ձգե-
լով, ճանապարհում դեպի անլեցանելի պարկը: Կերակրի ամանը
մի 4—5 անգամ դատարկելուց ու նորից լցնելուց հետո, մաշուրը
առանց հաց բրդելու, կսկսեր հոգնած ձիու նման ծծել: Քահա-
նան միշտ ստիպված եր լինում վերջին աղոթքն ընդհատելու,
վորովհետև «Սուրթ ապերը դեռ շարունակում եր անուշ անել»:

Սուսերի վրալից վեր կենալիս, իր առջևի լավաշները պան-
րով ու սոխով փաթաթում եր, դնում գրպանը ու փորն ուռած,
աջ ու ձախ հակվելով՝ ուզում եր տեղից վեր կենալ, բայց անի-
ծած փորը դավաճանում եր նրան, զանազան բխլբխկոցներ ար-
ձակելով, մինչև վոր կմոտենալին լերկու հոգի ու ալևորի թեկ-
րից բռնած կբարձրացնելին: Սովորական «Աստոծ ողորի հոգուն»
ասելուց հետո, չիբուխը լցնել կտար ու փստացնելով, հակնատար
բեռան նման աջ ու ձախ հակու-հակու անելով, վրտները հագլիվ
քաշ տալով կզնար գլուղամեջ՝ իմանալու, թե ինչ լուր կա հա-
րևան գլուղներից. նոր մարդ հո չի մեռել...

Սուրթը զարմանում եր, չերբ կշտանալու մասին խոսում
եյին. նրա համար դա արտառոց հասկացողութուն եր, քանի վոր
ինքը դադարում եր ուտելուց միայն ալն ժամանակ, չերբ կող-
քերի ու թոքերի վերին մասերում ծակոցներ եր զգում ու շնչա-
ռութունն արգելվում եր:

Պատախում եր, վոր Սուրթն որերով կորչում եր: Պարզ եր,
վոր հարևան գլուղներից մեկն ու մեկում նոր մարդ է մեռել. իսկ
յերբ վերադառնում եր, և գլուղացիք հարց ու փորձ եյին անում
իմանալու, թե հարևան գլուղերում ինչ նորութուններ կան,
Սուրթի պատասխանը միշտ դառնում եր մեռածների ու նամա-
նավանդ նրանց քեյլիների շուրջը, թե վորքան առատ ու փա-
ռավոր, կամ աղքատիկ ու անշուք է լիկել:

Յեթե Սուրթը գլուղումն է, դա նշան է, վոր նոր մեռնող է
լիկել, իսկ չեթե վոչ՝ կամ հարևան գլուղերումն է, կամ ջրաղաց-
ներում: Դեպքեր են լիկել, վոր Սուրթը լերկացել է հարևան
գլուղի ծալրին: Հարևաններն իսկուկն հետաքրքրվել են, թե ո՞վ
է մեռել, ու հարց ու փորձ են սկսել:—

— Արա, Ալեք, ո՞վ է մեռել:

— Ոչով:

— Բա Սուրթն ետ ո՞ւր ա լիկել:

— Խի, չեկէ՛լ ա, վճր...

— Հա, մի քիչ առաջ ըստիով անց կացավ:

— Պա, դրա Գաբրիէ-հրեշտակ տունն աստված քանդէ, դեհնա մի ոքմին նաղդ մեռած կըլի, վոր դա ըստիեք ըրեացել աւելի:

Յեւ գլուղացիք, իհարկե, չեյին սխալվում...

IV

Քանի-քանի անգամ Սոլովիին ջրաղացից սալլի վրա դրած, մահվան վերջին շնչումը—տուն են բերել կիսամեռ, կիսակենդան: Ես բանն առաջանում եր նրանից, վոր Սոլովի ջրաղացում շատ հում կրկենի¹ լեր կերած լինում:

— Սոլովի ել լետ կոլինջ ա ըլել, — ասում եյին գլուղացիք, — տինաս ես անգամ ելա կմեռնի, կպրծնէ՛ք...

— Շատ պինդ վեսկուռ ունի, մեռնիլ չի, չվել ես գեղի գըլուխն ուտի վոչ:

Յեւ իրոք, Սոլովի միշտ հաղթում եր մահվան ու շատերի գլուխն ուտում:

Մի կիրակի որ գլուղում պատարագ կար, և զարմանալին աչն եր, վոր պատարագն առանց ննջեցյալ եր: Սոլովի, վոր ջրաղացում պատարագի անուն եր լսել, լենթադրելով, թե անպատճառ մեռնող ե լեղել, արջից փախածի նման, շնչակտուր, հեիհե գլուղ եր հասել, ու զարմացած ու մտահոգ կանգնած լեկեղեցում, միտք եր անում, թե քելեխի բանը վճնց ե լինելու:

Պատարագի վերջում քահանան մի լերկար քարոզ կարդաց, վորը շատ քիչ եր պատահում, ու շատ մեծ ափսոսանքով հայտնեց, թե Հայոց Հայրիկը մեռել ե: Նա քարոզի վերջում ավելացրեց, թե հալ ազգը պետք ե մեծ սուգ պահի, վորովհետեւ նրա «պահապան հրեշտակն այլևս չկա»:

Ժողովուրդն զգացվեց, պառավներն առանց հասկանալու, թե ինչու՞ն ե բանը, լաց լեղան, և դուրս գալով լեկեղեցուց, իրենց ապավորութիւնները բաժանելով, ցրվեցին տները: Մենակ Սոլովի եր, վոր դռան մոտ սպասեց մինչև քահանայի դուրս գալը, վորին մոտենալով աջը համբուրեց ու խորը հոգոց անելով ասաց.

¹ Կրկենին—բազարը հացն ե, վոր գլուղացիք ջրաղացում թխում են առանց աղի ու թթիմորի—ոջախի կրակի մեջ:

—Տերտեր ջան, կարգիդ մատաղ, փառոց կենաս, բա ըտհենց մեծ մարդը, ասում ես Հայոց Հայրիկը, վոր մեռել ա, բա ես հասարակը (հասարակութուն) մի հոգեհաց ելա տալ չի պտի, նրա հոգու լիս արքայութենի հմար...

Քահանան թեև շատ տեղին գտավ Սուրթի դիտողությունը, բայց ափսոս, արդեն ուշ եր, ինքը գլխի չեր ընկել։ Սուրթն իր դիտողությունից վոգեորոված, տերտերի հետ այդ մասին զրույց անելով գնաց նրա տուն, ու «Հայրիկի քելխն» ենտեղ կերավ։

V

Անցավ բավական ժամանակ։ Սուրթը շատերի քելխը կերավ, շատ մատաղներ անուշ արեց, շատերից գերեզմանորհներ, կալ ու տնորհներ բաժին ստացավ, շատ կիսաթուխ կրկնիններ վոչնչացրեց զանազան ջրաղացներում, շատերից թամբաքու խընդրեց, շատ ու շատ անգամներ մեռավ ու յետ յեկավ, ու մի որ ել լուր տարածվեց, թե Սուրթը շատ ծանր հիվանդ է, հոգևարքի մեջ։

Սուրթին սալի վրա դրած հագիվ ելին տուն հասցրել հաբեան գյուղից, ուր հայտնի հարուստ Չոբանանց Գիքինի քելխին եր գնացել ու ենքան կերել, վոր կողքերի ու թոքերի ծակոցներից աշաթավվել եր։

Տանեցիք այս անգամ կասկածելով, թե կարող է մեռնել, քահանային կանչել ելին, վոր Սուրթին հաղորդի։ Որը կիրակի չեր, գյուղամեջը մարդկանցով լիքը, վորոնք իմանալով այս շատ անգամ կրկնված նորությունը, մի աշխույժ վեճ ելին սկսել, թե Սուրթն ես անգամ կմեռնի, թե վոչ։

— Կմեռնի—ասում եր մեկը։

— Մեռնիլ չի,—պնդում եր մյուսը.—վեակուռը քելխով ա պնդած։

— Արա, ասում են դավթարը կորել ա, կորել, անրմը կարմ չեն գլխեն, վոր դան հոգին տանեն.—ծաղրում եր քոսակ Սեփոն։

—Ասում են քաղքիցը դոխտուր պտեն բերիլ, վոր սաղացնեն ու տանեն քաղքի քելխների ուստարաշի շինեն։

—Ասում են են դուռնը մեծ կռիվ կա դրախտի ու դժոխքի մեջ, իրար ձեռից խլում են նրա հոգին ու կարմ չեն բարիշեն, թե վորի բաժին պտի դառնալ։

—Ձե, չե, գործը շատ դժար ա, չունքի են դուռնեն գնա-

ցողը ել մեռնում չի, քելեխ ել կա վոչ, գիդըմ չեն, թե վոնց դեն պահիլ:

— Վոնց դեն պահիլը վո՞րն ա... ենա ջաղաց կղարգեն, ընդի կրկենի կանի կուտի, կապրի:

— Ա՛ շաշ, բա են դունըմը ջաղաց կա...

— Կա վոչ, նրա հըմար կշինեն:

— Լմի՛, ասենք թե ջաղացը շինեցին, բա վոր ընդի չիբուխ քաշող չի կա, Սոլոթն իմնից պտի թըմբաքու ուզիլ...

— Ե հե՛յ, ա ջահելնի, ըտենց խոսալ չեն մեռնողի վրա, ամոթ ա, ինչքան չըլի մեծ, պտռավ մարդ ա, շատ ել թե Սոլոթ ա, չե՞ վոր նա չեյ աստծու ստեղծած ջանլու ա. համ ել հլա մի կացեք, տենանք մեռնըմ ան, թե չե.— ընդհատեց նրանց ուստա Արթինը, վոր հեռու նստած լսում եր այս ամենը:

Մի քանի րոպե ընդհատվեց խոսակցութունը: Զահեկներն ուստա Արթինից ամաչելով լռեցին, բայց քիչ հետո մի անկյուն քաշված՝ շարունակեցին, այս անգամ ավելի տաքացած.—

— Արի մարջ (գրապ) գանք, վոր մեռնիլ չի,—ասում եր Մեքանի տղա Մուքին:

— Կմեռնի,—պնդում եր բիդտիկ Մուսին:

— Ին մարջ արի ելի, մարջ արի, թե վախըմ չես:

— Ա՛րա, շաշվես վե՛չ մարջ գաս, հինգ հետի մարջ եմ լեկել, թե կմեռնի, ու տանիլ տվելի Սոլոթի նանը մեռնի վոչ, նա պընդել ա, պնդել, նա հլա մեր քելեխն ել կուտի. նա հու իսան չի, մի ուրիշ ջանավար ա,—զգուշացնում եր Քաչալանց Ղասին:

Մինչդեռ սրանք վիճում ելին, քահանան արդեն հասել եր Սոլոթենց տուն:

VI

Սոլոթը համարյա մեռած, խոնավ գետնին մի չոր կարպետի վրա պառկած եր իր հագի շորերով, վրան ծածկած մի հին վերմակի մթել: Նա հոգևարքի մեջ գտնվող հիվանդի պես խռխուլով, տնքում եր: Տաքությունից աչքերը կարմրել ելին ու կիսաբաց հառել մի կեաի. փորը սովորականից ավելի լեր ուռած:

— Ովագիմ ապեր, ըհե՛ Ովագիմ ապեր.— ձախեց տերտերը,— մի վրա նստի, հաղորդութուն ան, վոր Հիսուս-Քրիստոսի ոգնությամբ ցավից ազատվես, լավանաս:

Հարսները Սոլոթին մի կերպ վրա նստացրին. մեջքի տակ մի բարձ դրին, վոր նստած մնա:

— Տերտեր ջան, վոտիդ մատաղ,—հազիվ շնչաց Սոլոթը տընքմեքալով,—ես ա մեռնլմ եմ, համա սրտումս մեծ դարդ կա, ուզլմ եմ քեզ ասեմ:

Քանանան նշան արավ, վոր տանեցիք հեռանան:

—Ասա, Ովագիմ ապեր, սաս, քաշվիլ մի, մենակ չես ու դու չենք:

— Ել ինչ ասեմ, տերտեր ջան, ես աշխաքըմը մի մարդու ելա մի վաղութին չեմ արել, թե արել ել եմ, թողուլթին տուր, համա ես իմ վերջի որվա մի խնդիրքս ել կադարի, վոր նրանից չեդով սխտս դինջ մեռնեմ:

Սոլոթը մի քիչ առաջ թեքվելով, մոտացավ տերտերի ապկանջին ու փսփսաց. — Ես մեր տանըցոնց ասա, վոր իմ քեկեխը վռազ հազիր անեն, պադրաստեն, իմ քեկեխիցն ել ուտեմ ու հողիս դյուզ աստծուն տամ: Դու ել ըստի կաց, վոր քու ձեռովը խաչակնքես, որհնես, վոր հալալ ըլի՜ Վալ թե մեռնեմ, ես դարդըս հետս գերեզմանըմս դինջանալ չեմ:

Քանանան իսկուչն իր մոտ կանչելով Սոլոթի մեծ ազին, հայտնեց նրան իր հոր վերջին կամքը:

Հարսնեը Սոլոթին պառկացրին ու անմիջապես սկսեցին յեփել ու թխել:

Տաք-տաք լավաշները, մսի կտորները, սոխն ու պանիրը մի խոնչի (փայտե մատուցարան) վրա դրած բերին: Տերտերն որհնեց, հարսներին կանչեց, վոր Սոլոթին պառկած տեղից վրա նստացնեն, վոր իր քեկեխն ուտի, բայց ավանդ ... արդեն ուշ եր: Սոլոթը «մուրազը փորումը» մեռավ, վոնց վոր ասում եր նրա կնիկն ու գլխին վալ տալիս:

1918 թ.:

Դ Ր Ա Ս Տ Ի

Կոլլեժսկի ռեզիստրատոր Գերասիմ Նիկիտիչ Մարմարովը Ծաղկուտ գյուղի բեզն էր:

Նրա հայրը—տեր-Ղամբեսուր իր մինուճար տղին քաղաք տարավ, տվեց քաղաքային դպրոցը, վոր չինովնիկ դառնա:

Բթամիտ ու ծուլլ Կարապետը—հագիվ հասավ մինչև 2-րդ դասարանը, վորտեղից նրան դուրս արին, ու նա մի տարի պա-րապ-սարապ թրև գալուց հետո, գրագիր դառավ, առաջ նոտարիոս-սի մոտ, հետո դատարանում, ուր «ստատիաներ» անգիր անելով՝ դարձավ ադվոկատ, կամ ինչպես ասում են—բալկոնի աբլակաս: Ահա այդ ժամանակ էր, վոր Կարապետ Ղամբեսովիչը շինեց Գերասիմ Նիկիտիչ ու մտածեց իրենց գյուղի բեզը դառնա: Նա զեսից-դենից կեղծ թղթեր ու վկայականներ հավաքեց, շատն ինքը մոգոնեց, հաստատեց, վոր խոզարած Ղամբեսուր, վորը կա-շառքով տեր-Ղամբեսու էր դարձել, պատմությանս ղուխովնի (ժա-ռանգական հոգևորական) չե, ու խնդիր տվեց, վոր գյուղն իրենց տան, հետն ել բեզուլթյուն:

Ամառվա բանուգործի են ղըլղլան վախտը Գերասիմ Նիկի-տիչը մի քանի մարկանց հետ գյուղն չեկավ: Սա առաջին ան-գամն էր, վոր 12 տարուց հետո նա իրենց գյուղն էր գալի:

Սուդի ծառայողի սև տուժուրկեն հագին դեղին կոճակնե-րով, գլխին—մախմուր պատ տված ու ջուխտակ կոկարդ կպը-րած կարտուզ, պլպլան կաղիրոկով, վզին մի չերկար, մինչև ա-կանջների տակը հասնող կրախմալած վորոտնիկ, ենպես կպած, վոր նեղ խամուտ կապած ձիու նման չեր կարում վիզը թեքի, կապուչո գեղազանալից նեղ շալվար հագած, պըլպըլան, զուլթուտ քթի չափ չերկար վորտնամանները հագին, պրպտան աչքերով մի չերիտասարդ էր նա:

Նրա լեզուն օտս կարդալուց «զիրք օտել եր», ու ես դատա-
բանի կորրեկտորում վեր ընկած, սրա-նրա ձեռին մտիկ անող
«աղվակատը», վոր ոսերենը հավանգ-դաստով ջարդում եր, Ծաղ-
կուտում մոռացել եր հայերենը և գլուղացիներին հետ ոսերեն եր
խոսում: Նա չեր ճանաչում իր մոտիկներին անգամ ու թեև շատ
լավ ել հասկանում եր նրանց ասածները, բայց չհասկանալն եր
դնում իրեն և ուսերը վեր քաշելով ասում.—

— Գլուխ փոխվից, ուսս դառավ. գլբաստի, պաժալուստա,
պարուսկի գավարիտ... Գերասիմ Նիկիտիչ...

Իսկ գլուղացիներին պատահելիս միմիայն «գլբաստի» չեր
ասում ու անցնում:

Մյուս որն ամբողջ գլուղը նրան Դրասի չեր կանչում:

Իսկ պառավ կնանիքը փառք ելին տալիս ասածուն, վոր
չմեռան, իրենց գլուղումն ել մի ուսումնական մարդ տեսան:

Դրաստու հետ յեկած մարդիկ հետներն ինչ վոր դեղին տը-
րուբա ելին բերել, վորն ես ու են թմբի ծերին ելին դնում, գեղի
հանդին թամաշա անում ու տեղ-տեղ ել ածուխ թաղում, կուր-
գան անում ու գրում:

Ովքեր ելին նրանք, ինչ մարդիկ ելին, վոչ վոք չեր հաս-
կանում. իսկ տեր-Ղամբեոսը գլուղացիներին աչքալիս եր տալի,
թե տղեն եդ մարդեկերանցը բերել ե, վոր գլուղի պլանը քաշեն,
ուղարկեն թագավորին, վոր նա չել իրենց մարդատեղ դնի, լիս
աշխարհ գցի, ուսումնարան բաց անի, վագալիցը շոսելի ճամ-
բա բաց անի, վոր քոլի միջին կորած ետ 50 տուն ունեցող գեղն
ել գեղ դառնա:

— Որհնվի դրանց եկած ճամբեն, որհնվի տղիդ ծնունդը,—
ուրախացած ասում ելին գլուղացիք, վորոնց մեջ վոչ մի գրագետ
մարդ չկար, բացի տեր-Ղամբեոսից, վոր իր անունը հաղիվ եր
ստորագրում, թղթի վրա տառերի փոխարեն հավի ճանկեր նկա-
րելով:

Մի տարուց հետո, չերթ թագավորական հարկի փոխարեն,
ստրաժնիկներն եկան ու բերքի տասանորդները հավաքեցին,
տվին տեր-Ղամբեոսին, լցնելով նրա ամբարները, ծաղկուտեցիք
նոր հասկացան, վոր իրենք դարձել են խոզարած տեր-Ղամբեոսի
ու իր տղա Դրաստու ճորտը: Բայց թնչ կարող ելին անել... Մի
կողմը պրիստավի դամշին եր, մյուս կողմը տեր-Ղամբեոսի ա-
նեծքը:

— Տունդ քանդվի, Դրաստի ... Վոտդ կոտրեր, վոչ քաղաք
դնալիք, վոչ ել յետ գալիք...— հառաչում ելին գլուղացիք:

Դրաստի-աղեն շատ անխղճմտանք եր. վոչ սով եր հարցնում, վոչ կարկուտ ու մորեխ. նա իր բաժինը մեկին-լերկու հավաքել եր տալիս: Ինքը քաղաքում նստած, սաղ գեղի արլունն եր ծըծում: Յերկու տուն եր առել քաղաքում, պսակվել, բայց աստված նրա աչքը հանել եր, լերեխա չեր ունենում:

—Ն՛սա հա, կ՛սա, ես քալթառը կսատկի, են շունն ել ժառանգ չունի, մի որ ել նա հոգին պահ կտա սատանին, կպըրծեննք ես ջնջվելիք շան ցեղիցը,—ասում էին գլուղացիք ու սպասում ետ որին: Դյուղի ջահելներից շատերը տան ապրուստը հոգալու համար, մեկ ել չուզենալով տեր-Ղամբոսին ու իր տղա Դրաստուն ճորտ մնալ, փախան քաղաքները:

—Մի բան վոր մեր աշխատանքը մերը չի, են շունը իրան համար քաղաքըմը դինջ ապրում ա, մենք ըստի հոգեհան ենք ըլում նրա համար, լավն են չի՞ գնանք մի զավոդում ղուլլուղ անենք... Հլե խաղելիննիս ելա մարդ կըլի—խոզարածի տղա չի ըլի,—ասում էին նրանք:

Փարնան վարի համար սարգ ու կարգ էին անում ծաղկուտեցիք, չերը մի որ մին ել են տեսան Դրաստին չեկավ:

—Դրաստին եկել ա, Դրաստին եկել ա...—ահաբեկված իրար լուր տվին գլուղացիք:

—Ո՛հեր բանի համար եկած կըլի մյ... դրա տունը քանդվի, ինչ մեր տունը քանդվից դրա ձեռից...

Մյուս որը Դրաստին բոլոր գլուղացիներին հավաքեց, նա ֆասոնը փոխել եր, ել առաջվանը չեր: Ֆասոնը—վոչինչ, նա լեզուն ել եր փոխել. հայերեն եր խոսում ու ռսերեն մի բառ ել չեր խառնում: Դրաստին հայտնեց, թե ինքը վորոշել եայտուհեռ գլուղում ապրել, նրանց հետ միասին, թե նա մտադիր ե գալոց բաց անել իր հաշվին, թե մի տարվա խաբջը բաշխում ե, թե գլուղի համար աղբուր ե բերել տալու... ու եսպես շատ բաներ:

—Տղեք, Դրաստու սիրտը ողորմութիւն ա ընգել...

—Թե ես բանումը մի «ե» չըլի հա, գլուխս կտրիլ կտամ...

—Ի՛նչ պետք ա ըլի վոր...

—Յեա իմ, աշխարհ չի... հալբաթ մի բան կըլի ելի...

Ամբողջ գլուղի խոսակցության նյութը Դրաստու բարեգործությանն եր վերաբերում. ու եսպես կասկածելով ու չհաս-

կանալով, ամեն մի՛նը իր գլուխը կախ՝ իր գործին եր: Նրանք հավատալով, վոր Դրաստին մի տարվա խարժը բաշխելու չե, ել ավելի լեռանդով գործի կպան:

Աշունքվա կալ ու կուտը հավաքված, վերջացրած վախտը կուրվ պնացած սաղաթններից մի հինգ հոգի լեկան ու... հենց լեկած իրիկունը Դրաստու տունը շրջապատեցին, թե բռնեն:

Դրաստին փախել եր:

—Ախրը թնչ եք ուզում են մարդիցը. ես տարի մեր խար-
ջը բաշխում ա, մեզ համար շկու ա բաց անում...—Ըողոքեցին մի քանի հոգի:

—Թագավորին թախտիցը վեր են գցել... հմի չել հերթը
դրանց պես բեգերինն ա... ինչ խարջ, ինչ դագ... հողն ել չետ
մերն ա, մերը...

—Ե՛հ, բա վոր ասում ի, ըսաի մի «և» կա...

—Ել ասեցիր ու պրծամար... «և», են ել ինչ դադի «և»,
թագավորի դագար...

Ցնծում էին ծաղկուտեցիք: Զուռնա-դհուրով պար էին գա-
լի և ուրախանում—աշունքվա են բոլ վախտը, վալելելով իրենց
բարիքները, որհնելով Սովետական իշխանութունը...

Յերկու տարի չե անցել են որից: Ծաղկուտի քաղաք փա-
խած ջահելներն արդեն մեծ ու հասուն մարդիկ դառած՝ գլուղ
էին լեկել ու գործկոմուսն ու յաշեկայում աշխատում էին: Տեր-
Ղամբեոսը մեռել եր, վորից հետո գլուղի կոմսոմոլը լեկեղեցին
խրճիթ-ընթերցարան եր շինել: Գլուղացիք Դրաստուն տալիք
խարջի կեսը ամեն տարի հատկացնում էին դպրոցին: Աղբյուրը
բերել էին գեղամեջ ու հիմի չել առու էին անցկացնում ալգի-
ների ու արտերի համար...

Բայց ես ընդհանուր աշխատանքի ժամանակ մի հոգի միայն
ղբազված եր մի տարորինակ աշխատանքով:

Ամեն առավոտ գործկոմի գրասենյակն ե մտնում մի կուչ
լեկած մարդ, վորի գլուխը ծնկներին ե հասնում, վրան գցած
մի սև, ծակեկված ու ցեցը կերած պլաշչ, կեղտից սևացած
ակնոցների տակից լերևում են նրա ճպոռտած ու կարմրած, սա-
ռը, նաշխուն հուլունքի պես աչքերը, կարտուղի կիզիրոկի մի
կողմը ջարդված, փայլը կորցրած, ճաքճաքտած, կարահան ելած,
մախմուրը քրտինքից սևացած, գլխի գագաթին կպած տեղը կեղ-
տից ու ճարպից չուղոտած, փայլելիս, կոկարդի տեղը ծակ ու

կլոր փեշատի պես, շալվարը կարկատորած, վոտնամանները քանդված, քայլերն անհամարձակ... Նա ներս մտնելուն պես զոլզոլալով հանում է ծոցից քրտինքից դեղնած մի թուղթ ու մոտենում գործկոմի նախագահին:

— Կա... կա... կարելի՞ է գրել...

— Կարելի է:

Նա խնամքով քայքայ և անում թուղթը, առնում մատիտը և քայքայ անելով լեկից ու մտից մատյանը՝ համարներն արտագրում իրեն համար ու դուրս դալիս գործկոմից, նախելով համարներին¹:

Դա կոլլեժակի ռեդիստրատոր Գերասիմ Նիկիտիչ Մարմարովն է, վորին պատահող ամեն մի գլուղացի, փափախը հանում է ու հեղնանքով խոր գլուխ տալիս:—

— Դրանտի:

1922 թ.:

¹ Սովորություն էր Առանց համարները գրելու չեր կարողանում ապրի:

ԿԵՍ ԽԱՆ ԿՈՐԵԿԸ

Քսանութ տարի սրանից առաջ վորբեւայրի Թազագլուլը գլուղամիջոււմ գտնվող, դպրոցին կից իր տնատեղը ծախեց տեր-Բադամին կես խան կորեկի, վորբերին սովից ազատելու համար: Դէ, աղքատի որը սե ըլի. Թազագլուլն ուղեց փոխարինաբար վերցնել, բայց տեր-Բադամը չհամաձայնվեց, ասելով՝ «քեզ տամ, հետեից առնեմ. անի տնատեղդ ծախի ինձ»:

Այդպես ել յեղավ:

Հենց ետ տնատեղն եր, վորի չորս կողմը ածուխ եր թաղել տվել, կուրգան արել տեր-Բադամը և որենքի միջոցով շինել իր սեփականութունը:

Ո՞վ կհամարձակվեր կուրգաններին ձեռք տալ... Ետ տեսակ համարձակի տեղը Սիրբին եր: Իսկ յերբ գլուղացիք կամեցան գնել տեր-Բադամից, նա իր կես խան կորեկն ուղեց, հաշվելով, վոր յեթե ետ կորեկը ցաներ և քսանութ տարի շարունակ ստացված բերքը կրկնեւ, կես խանը կուրս գար են քիչը-քիչը ամբողջ գլուղի մի տարվա բերքը:

— Բնլքի կարկուտն եր տանում, մուկն եր քաղում, կամ սելամն եր սկում. ետքան կորեկ վորդիան կդառնար, ան, տերտեր. դէ, հենց բան ասա, վոր միքիչ ել հոգուց մտտիկ ըլի չե՛...:

— Հոգի-մոգի չեմ ճանաչում. հրեւ, տեղը սաղլամ կենում ե, վոչ կարկուտն ե տարել, վոչ մուկն ե քաղել, վոչ ել սելամն ե սկել. հալա չորս կողմի կուրգաններին մտիկ արե՛ք... Թազավորի թախաը հաստատ կենա, նրա ձեռքն ա թազած ետ կուրգանի ածուխը:

Յեւ ամեն տարի աղմուկ եր բարձրանում ետ հարցի շուրջը, բայց բան չեր դուրս գալի. սեփականութունն անձեռնմխելի յեր: Յերբ թազավորին գահընկեց արին, ամենքն ել ասում եին, թե սեփականութունը վերանալու չե, թե հողերը բեգերից, տեր-

տերներէից ու լեկեղեցիներէից առնելու չեն տան գլուղացիներին: Հինց են ե, քիչ եր մնում, թե տեր-Բաղամի տեղն առնեն ու դըպրոցը մեծացնեն, իբր լիազօրն ասեց, թե նոր կառավարութիւնից հրաման կա, վոր հողատերերի քեֆին չդիպչեն, վորովհետեւ կարող ե խառնակութիւն առաջ գալ, ու թուրքերը կարող են հանդամանքից ոգտվեն ու հարձակվեն հայերի նոր, դաշնակցական կառավարութիւն վրա:

Ելի մնաց են հին ջուրն ու հին ջրաղացը: Մարդիկ ելին փոխվել, որենքը ելի հինն եր:

— Կես խան կորեկը տվեք, ու հողը ձեզ փեշքեշ,—նորից կրկնեց տեր-Բաղամը:

— Հրես հալթաթ կզան մեր ընկեր բալլեկները, քու ջանի համար, տեր-Բաղամ,—կատաղած գոռաց Բագվից լեկած տղերանցից մեկը, վորին ետ խոսքի համար իսկուչն ձերբակալեցին:

Մի որ ել, իբր խմբապետները գլուղը թափվեցին, վոր գլուղացիներին Ադրբեջանի դեմ կռիվ ուղարկեն, զինված տղաների մեջ մի քչփչոց ընկավ, թե իրենք չեն գնա Ադրբեջանից լեկող բալլեկների դեմ կռիվելու, և հենց վոր հասան դիրքերը, փոխանակ «թշնամու» դեմ գնդակ արձակելու, հրացաններ ծալքը չետ թեքեցին ու քշեցին խմբապետներին ել, նրանց թե ու թիկունք բեգերին ու տերտերներին ել:

«Մօռի վորդը վոր իր միջիցը չըլի, ծառը չի փտիլ»,—ասաց տեր-Բաղամը և տան պուճախը քաշված, սպասում եր, թե ինչ ե լինելու վերջը:

Տղերքն իսկուչն ռեկոմ կազմեցին, նրանցից մեկը տեր-Բաղամի հողի կուրգանները քանդեց ու ածուխը հանելով՝ տվեց դարբին Կարուին:

— Տմր, մի հատ քլունգ շինի, վոր հիմքի տեղը քանդենք ու տունը շինենք:

— Արս, Սարգիս, տեր-Բաղամը մեղք ա, հլե կես խան կորեկի տեղ ետ ածուխն ել ա նրան տու, սամավար գցի:

— Սե ցավ տամ, սե ցավ...

Քար ու կիրը պատրաստ պատ ելին շարում, իբր տեր-Բաղամը թաղստոցից դուրս լեկավ, տեսավ, բաց ծպտուն չհանեց: Նա տուն դարձավ, ժանգոտած դալամը ձեռը կալավ ու մի խնդրի դրեց կառավարութիւնը ետ ապօրինութիւն դեմ: Վոչ վոք չգիտեր ետ խնդրի մասին, իբր լեռք տարի հետո գլուղգործկոմը մի թուղթ ստացավ հետեյալ բովանդակութիւնով:

«ԳԱՆԳԱՏ վասն կես խան կորեկի, ի տեր-Բադամի Գարհանյան, ի Սխտորաշեն գեղջի, առ հոտս նորին իշխանութիւն, վոր ապորինաբար քանդլալ կուրգանսն զավթլալ յեղեն զտեղն իմ, գնլալ ի Թազագլուլի ալրիկե—կես խան կորեկիվ, 28 տարի անտիւ Ընդամին գոլով՝ հարուցանեմ զբողոքն իմ, զի լուարուք և դարձուցանեք հետս իմ զկես խան կորեկս—հանդերձ տոկոսլուք վասն հապահովութլուն ընտանյաց իմոց ի տերն ամեն»:

(Ստորագրութլուն)

Ըստ յերևութին կենտրոնում վոչինչ չեյին հասկացել, թե բանն ինչու՞ն ե և ուղարկել եյին գլուղգործկոմին ի տնորինութլուն:

Մլուս որը գործկոմի նախագահը կանչեց տեր-Բադամին և ալրի Թազագլուլին, կես խանի տեղ մի խան ցորեն չափեց ու տվեց Թազագլուլին, տերտերին ասելով, թե՝

Կառավարութլունը լսելով խնդիրը, վորոշել կես խան կորեկի հետ մի խան ել տալ Թազագլուլին, վորովհետև տեր-Բադամը շատ եժան ե գնած չեղել հողամասը:

— Ա՛յ քեզ որե՛նք...—մըթմըթաց տեր-Բադամը ու փեշերը հավաքելով՝ տուն գնաց:

1923 թ.

ԹՇՆԱՄԻՆԵՐԸ

Ձմեռնամուտ եր:

Սալար գիշեր:

Մառախուղն իր սառը ճանկերը պինդ թաղել եր հողի մեջ:

Յուրաքանչյուր վոսկորներ եր ծակում:

Քաջալ-Դաղի գլխին, են՝ վոր մեծ ճամբան թուրքի ու հայի սահմանը բաժանում և իրարից, մի քարի բռն լալ արած, լա-
փունջու մեջ փաթաթված, հրաքանը խոտած նստել եր Կարոն:
Նա վոտները ծալել, տակին եր դրել, վոր ցուրտը չտանի, և պահ-
պանում եր դիրքը, վոր թշնամին գիշերով ներս մտնելիս—հրա-
քանի պալթյունով իմաց տա գյուղին:

— Պոռոտն իմացել ելինք ու չեյինք տեսել,—մտածում և
Կարոն,—ես ել տեսանք: Ախր ես մեր վայրենի սարերը վորտեղ,
թոփն ու պուլիմյուտը վորտեղ... Ախր մեր հալալ վար ու ցանը,
մեր խոտն ու մանգաղը վորտեղ, ես դիրքերը, թուր ու թվանքը
վորտեղ... Կոխիլ ել ըլի—հեռու տեղ, մեծ-մեծ թաղավորություն-
ների մեջ: Գեղի միջին, տանդ դռանը, արտդ տրորելով կոխ
կըլի... Ո՞վ ա տեսել, վոր հունձ անող մշակի ձեռին մանգաղ
ըլի, ուսին ել թվանք, կամ մաճկալը մի ձեռով մաճը բռնի, մե-
կելով թվանքի լուխն: Ասեցին—Նիկալային թախտից վեր են
գցել, սպանել: աշխարհս խաղաղվելու լա, հայ ու թուրքը ախ-
պոր պես ապրելու չեն, ճամբեքը բաց ու աղատ են ըլելու: Ու-
րախացանք, թե որես դենը մի կտոր հալալ հաց կուտենք, լավ
որ կտեսնանք: Դե սա. հրես ալ, հալալ ապրուստն ու կյանքը...

Կարոն մտքի տունն ընկած՝ քիչ եր մնում քներ, ու վոր-
պեսզի քունը իրեն չհաղթի, նա սկսեց ինքն իրեն հետ բարձր
ձայնով խոսել...

— Տունդ քանդվի, դաշնակ, ինչ ճամբեքը կապեցիր, մեզ
վար ու ցանից հանեցիր, սար ու ձոր դեցեցիր, տանս մի կտոր

հաց չկա, լերեխանցս վրա—շոր: Չեմ ել կարում, թե հլե իմ քերվա Հասանին ելա տենամ, նրա տունն գնամ, մի քիչ ցորենն ելա բերեմ: Մեզ դուշման են շինել, իրար լերես չենք տեսնում: Ախր մի հարցնող ըլի, թե յես ու Հասանն ի՞նչ դուշմանության բան ունենք: Իրարով լուր լենք գնացել: Թե յես հաց չեմ ունեցել, նրանից եմ բերել, թա նա լեզը չի ունեցել, իմոնքը տարել ա, բանացրել: Դե, ձեր տունը քանդվի, մեր տունը խի՞ չեք քանդում, թող արեք ելի, թող արեք մեր ցավին կենանք: Ա՛խ, Հասան, Հասան, լարաբ դժւ վորդի յես, դժւ հմի ի՞նչ բանի յես. երեսակ մի տեղդ գիդենամ, գամ մի դարդս պատեմ... Հասան, հե՛ Հասան, լանի դու ինձ կսպանես. խի՞, մեր աղ ու հացը բա վտտի տակ կտամ... Հասան, արի ելի, արի. թե դու վախում ես, լերեխանցդ ելա դարկի, տենամ, կարոտել եմ. վիճեց ա քու պուճուճը Մուսան, քու Խալիլը... Հասան, իմ ձեռը կչորանա, յես նրանց ձեռ չեմ տալ: Սուտ ա, մենք դուշման չենք... Արի, արի ե, Հասան, բա քեզ խիղճ չունես... Երեխեքս սոված են. արի մի կով տամ, մի քիչ ցորեն տու, ձմեռահաճան ըլենք...

Կարոյի աչքերից լերկու խոշոր արցունքի կաթիլ կախվեցին:

Լուռ եր ամեն ինչ. ցուրտ, խավար...

Քամին եր մենակ սուլում, ու հեռվից լսվում եր մի սոված գալլի վռնոց...

— Ասում են—հիմի յես դաշնակ եմ, լանի թե՛ թուրքի դուշման. Հասանն ել—մուսավաթ ա, լանի թե՛ հալի դուշման: ու մենք վոր իրար պատահենք, պետք ա անպատճառ մեկ-մեկու կոտորենք,—մտածում եր Կարոն:

— Ախր ո՞վ ա հնարել ետ բանն ե, ո՞վ... Ինձ հարցրել են, վոր դաշնակ են շինել... Յես եմ ու թուրք չեմ սպանում, ու հալա նրա հետ ել մի լավ պոռտի յեմ անըմ, ի՞նչ պտես անիլ... Չե՛... խմբապետը գլուխդ կկտրի—ասում են: Դու հա՛ չես... Թե սոված ես, գնա թուրքին թալանի, նրա հողն ու տունը խի՞ ձեռիցը... Ախր յես իմ Հասանին վիճեց ձեռք տամ, յես նրա տունը վիճեց խլեմ, վիճեց քանդեմ. բա խղճմտամքիս ինչ ասեմ... Նրա տունն ու իմը ո՞վ ա ջոկել մինչև որս... Բա մարդ ել իրան տունը իր ձեռովը կքանդի...

— Կարո, Կարո, ա՛յ քերվա Կարո...—Հանկարծ մեկը՝ կամաց ձայն տվեց նրան:

Կարոն ոձի կծածի նման վերթում ու լերազից սթափվածի

նման հրացանն ուղղեց դեպի ասն կողմը, վրտեղից նրան թվաց,
թե ձայն լսեց:

— Դժմ սլան¹. տեղիցդ չշարժվես, թե չես կապանեմ,—գոչեց
Կարոն ու հրացանը պատրաստեց կրակելու:

Ձայն չկար:

Կարոն դողում էր:

— Դնով ելա, լերադ տեսմ, թե՛ ինքս իմ ձենն իմացա ու
վեր թռա, թե ելի դորթ, վոր ինձ կանչեցին... հը...—Միտք եր
անում Կարոն, տեղը կանգնած, փետացած:—Բա վոր մարդ անց-
կացած ըլի դեսը... Ձե, թուրքի դիրքերում ձեն-ձուն չկա,
մարդ չի լերեում...

— Կարո քիրվա, Կարո, աս քիրվա Կարո...

Նույն ձայնն եր խավարի միջից, բայց շատ մոտիկ:

— Ո՛վ ես, աս թուրք, թնչ ես ուղում:

— Հասանն հմ, Հասանը. ձենդ իմացա, լեկա, թնչ ես կան-
չում:

— Ձե, արի, արի, մոտիկ արի, Հասան ջան, վախիլ մի:

— Դե, դո՛ւ արի, դո՛ւ. դու մի վախիլ, լես Հասանն եմ:

Կարոն արձանի պես տեղը մեխվել էր: Գնամբ, թե չե. վա
թե Հասանը չըլի. կխաբեն ետ թուրքերը, կտանեն, կապանեն
Ասենք ձենը նման ե, բայց մի գիտե...

— Կարո, քիրվա Կարո...

Ձայնը բոլորովին մոտ էր:

— Հասան...

— Կարո...

— Հասան, մենակ ես...

— Հա... Բա դո՛ւ...

— Յես ել եմ մենակ:

— Դե մոտիկ արի, մոտիկ:

Կարոն առաջ շարժվեց:

Խավարի մեջ լերկու մարդկային ստվեր պինդ գրկեցին
իրար:

Նրանք հրացանները մի կողմ ելին շարտել ու իրար խըտ-
տած հեկեկում ելին:

Յուրաքանչյուր զնում սաստկանում էր, բայց նրանք կար-
ձես չեյին ել դղում, թե քամի կամ թիփի գոյություն ունի:

Յերկար չխոսեցին նրանք. վախենում ելին մարդ վրա հասնի

¹ Ո՛վ ես.

— Ձեռնդ վոր քամին ինձ հասցրեց, Կարո ջան, ճանաչեցի ու սիրտս կտոր-կտորեւալ։ Իմ դարավուլ վախտը շատ եմ ականջ դրել, թե տեսամ բալքի դու լել ես դարավուլ, կանչեմ, խոսամ. մի լերկու անգամ ել վախենալով, թաքուն լեկել եմ ձեր դիրքի մոտ. տեսել եմ ուրիշ մարդ ե...—Վհնց են, վհնց լերեխեքդ. Մարիամ բաջին վհնց ա...—հեծկտում եր Հասանը...

Մառախոլը հետզհետե լետ եր քաշվում. լույսը բացվելու մոտ եր։

— Դե, Կարո ջան, ամեն ուրբաթ գիշեր թաքուն կգաս են մեծ կաղնի ծառի մոտ, մեծ թփի տակին ցորեն դրած կըլեմ, ցորենը կածես ամանիդ մեջն ու իմ տոպրակը կդնես թփի տակին. հը... զգուշ... հենց արա, վոր տեսնող չլի, թե չե լերկուսիս ել—վալն ա...

Բաժանվեցին։

Մի լերկու որից կռիվն սկսվեց։ Գրգռված ամբոխը խելագարի նման կոտորում եր իրար ու վողնչացնում ճամբին ընկած ամեն բան։ Վառում ելին անտեր ֆնացած ալգիններն ու ավերում գոմերն ու ջրաղացները։

Դեմ առ դեմ ընկած դիրքերում արյուն եր հոսում...

Ուրբաթ իրիկուն, մուլն ընկնելուն պես, Կարոն թևի տակ դրեց ցորենի պարկը, վորի մեջ նրա կին Մարիամը Հասան քերվալի ու լերեխաների համար գուլպաներ, չոր միրգ ու մի մորթած հավ եր դրել, ու ճամբա ընկավ դեպի պայմանավորված տեղը։

Գիշեր եր։

Դիրքերում կռիվը դադարել եր, և տղաները հերթով հանգըստանում ելին ու խոսում վաղվան հարձակման ծրագրի մասին։

Կարոն շատ զգուշ, կատվի քայլերով մոտեցավ թփին։ Նրա սիրտը վանդակ դցած թռչունի պես թպրտում եր։ Ահա ցորենի պարկը, մի տղամարդու լավ շալակ, մոտ լերկու փուլթ։

Դատարկեց, բերած իրերը փաթաթեց պարկի մեջ ու դրեց պայմանավորված տեղը։

— Ա՛խ, Հասան ջան, չարաբ հիմի վճրդի լես...—դրեց Կարոն ու պարկն ուսած ճամբա ընկավ դեպի տուն, շարունակ դեպի լետ ու լետ նայելով, վոր մարդ չտեսնի։

Կռիվը քանի գնում, սաստկանում եր և ալն միջոցին, լերք կողմերն իրար կոտորում ելին գաղազած, Կարոն ամեն ուրբաթ գնում եր գիշերով ցորեն բերելու...

1923 թ.

ԾԱՆՈԹ.—Այս պատմվածքը թարգմանված և վրացերեն լեզվով և տպագրված «Մնաթորի» ամսագրում (Տես «Մնաթորի» № 7, 1927 թ.)

ՊՐԱՇԵՆՆԻ

— Բա ես տեսակ ել զակոն կըլի... Ղալամիս ծերոմի ապրող մարդ եմ, ու սովետական իշխանութունը հացս կտրեց... Իմ գրած պրաշենյան մինչև պալատ ու սենատ ա հասել ու գործեր շարժել տեղիցը, հիմի ինչ վոր գրում եմ, ժողովրդական դատարանը բրակ ա անում... Ձի ընդունում ելի, չի ընդունում... Բանն են հնարել—նացիոնալիզացիա:

Հին դատարանի շինովնիկի կարտուղը մինչև ականջակոթերը խրած, մաշված ու ցեցը կերած մոենդիրն ուսերին գցած, միկիտան Սերգոյի դուքանի առաջը «ն» տառի պես քարին պըպղած, դանդաղում եր իր վիճակից քաջալ Մարկոսը: Նրա աչքերը փոս ելին ընկել, ներքևի կոպերի տակերը դատարկ պարկերի նման կախվել ելին, ու ծալրն ուռած ու կապած քիթը, վոր մի ժամանակ կարմիր եր, տխուր ու տրտում, իշի ներքևի պոռոչի պես կախվել եր ու կարծես իրեն մխիթարելիս լիներ մի բանով միայն, վոր սպիրտի հոտը կպչում ե իրեն: Սպիրտ, ողի, վորին նա շատ վաղուց եր կարոտել:

Քաջալ Մարկոսը, վոր մի ժամանակ Մարկոս-բեգ եր և գավառապետի դրասնյակի գրագիր, կամ ինչպես ասում ելին՝ «ուլիզգնի նաչալնիկի գավթարխանի պիսը, կամ սեկլետար», իր ժամանակին անուն հանած «պրաշեննի» գրող եր: Քավառի բոլոր դոզլերից, ով ինչ գործ վոր ունենար, հենց վոր իջներ գավառական փոքրիկ քաղաքը, անպատճառ պետք և Մարկոս-բեգին դիմեր, վոր նա մի խելը սովորեցներ, մի ճամբա ցույց տար: Դե, իհարկե, սրա հետ միասին Մարկոս-բեգի համար միշտ հետները բերում ելին հավ, ձու, գաթա, մեղր, ողի. իսկ թե գործը «մեծ» եր—գառն ու թոխլին կար ու կար:

Հիմի Մարկոս-բեգին տեղակ անող չկա: Նրան մոռացել են, դեն են պցել, աղբահորն են շարտել: Նոր-նոր մարդիկ են դուրս

եկել, վորոնք հիմարի պես գլուղացոց խնդիրները կատարում են առանց փողի, նրանց բան են սովորեցնում, ամեն գործ հեշտացնում են, փոխանակ դժվարացնելու, վոր միջիցը մի քանի գոռոշ դուրս գա, կամ գոնե մի յերկու քեֆ ել ե անեն նրանց հաշվին: Ա՛խ, ա՛խ, փոռչ աշխարհ...

Նա ամենը—վո՛րչինչ. դատարանը, գործկոմն ու ֆնացած բոլոր հիմնարկները, բոլոր խնդիրներն ու դիմումները հայերեն լեզվով են ընդունում. իսկ քաջալ-Մարկոսը հայերենը փալասով ե բռնում:

— Նիկոլայի ժամանակը հո յերանելի յեր ու յերանելի, բայց ելի ես բալլշկիկների վրա—դաշնակները լավ եյին.— փրնթփնթում եր քաջալ Մարկոսը:— Մարդիկ կարգին ռուսերեն խոսում, գրում եյին. հալա պրիստով Խուրշուդ-բեգն ել ինձ պիտար շինեց: Ազգասեր մարդիկ եյին, բայց սիրտները լեն եր... Ափսոս չե՛յին... Մարդիկ Հայաստան ելին ստեղծում ու ես Թուրքերին մաքրում եյին, վոր յերկիրը խավարից ազատվի: Թե չե, սրանք ե՛ն... Թուրքից ու ռուսից խնդիրները ռուսերեն են ընդունում, հետներն ել իրենց լեզվով խոսում, ու հենց վոր բանը գալիս ե հային, են ել ինձ պես հային, վոր հին մարդ եմ ու հայերեն գրել-կարդալ չգիտեմ, չեն Թողնում Թե ռուսերեն գրեմ, կամ խոսեմ:

Ձե, չե... Մի մարդ իմանա, Թե հայերեն ել խնդիր կգրվի՞, մի հալա ասա տեսնեմ, Թե վոնց ես գրում—«Յեվո վիստոկոլագարոդիյուս գոսպոդինուս»..., հը՛հ...— քմծիծաղ տվեց՝ քաջալ Մարկոսն ու ձեռին բռնած ճիպոտով սկսեց չանգութորել հողը, աշխատելով տառերը կանոնավոր դուրս բերել:

Նա այնքան եր հափշտակվել իր գրով, վոր չնկատեց, Թե ինչպես նրան մոտեցավ Չախմախլուի քյոխվեն, վոր յեկել եր իրենց գլուղի գործկոմի վրա գանգատ անելու, վորը նրա ձին ու սալը կոռ եր ուղարկել:

— Նո ի՛նչ բանի յես, Մարկոս-բեգ. բարով:

— Ա՛յ, աստծու հազար բարին քեզ, քյոխվա ջան: Ի՛նչ բանի պիտի ըլեմ. պրաշենյա յեմ գրում:

— Պրաշենյի՞... Հողի վրա...

— Բա վոնց անեմ. գրում եմ, վոր չմոռանամ, ո՛վ գիտե, աշխարհք ե, վա՛յ Թե փոխվեց... Ո՛ւր ես յեկել:

— Գանդատի յեմ եկել, գանդատի. հենց հորդ հոգին կսիրես, ինձ համար մի պրաշենյի գրի. ես ել քու Չափահախին՝ սոս:

Այս ասելով՝ քլոխվեն արխալուղի գրպանից հանեց մի գինու շիշ լիքն ողորդ և տվեց քաջալ-Մարկոսին:

Քաջալ-Մարկոսի հանգած աչքերը մեկկեն փալկեցին, իսկ քիթը տեղիցը շարժվեց, իր ծակերից մեկի մեջ առնելով շշի բերանը:

— Ուխտ... ինչ ել թուենդ հոտ ունի ե... Ելի, դու, ախպեր, ելի դո՛ւք, ետ հին դուլլուղիներդ վոր չլինեք, մենք ջուրը թափելու կդառնանք: Ետ դուքանիցը թուղթ ու դալամը բեր, մի պրաշենյա գրեմ, մի պրաշենյա, վոր ձեր իսպալկոմին Սիրիբ քշեն:

Մինչի քլոխվի թուղթ ու թանաք բերելը, քաջալ Մարկոսը գլխին քաշեց ողորդ շիշը և կիսից ավելին դատարկեց:

Ամեն բան կարգին եր:

Քաջալ Մարկոսը թուղթը ծնկան ծերին դրեց, քլոխվեն ել կողքին մի վոտի վրա չոքեց ու թանաքամանը դեմ արավ:

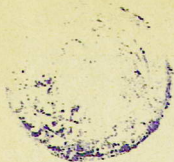
«Յեվո վիսոկոպրեմլասխադիտելլատվու— սկսեց քաջալ-Մարկոսը— գոսպողինու ուլեղդնոմ ու նաչալնիկու, իսպալկոմու, կոմսոմու, չաչեկե ի պրոչեյե, պրոչեյե, պրոչեյե... պրոշենիյե»...

Խնդիրը շատ լավ եր գրած, բայց զարմանալին այն եր, վոր չերեկոյան քաջալ-Մարկոսին հրավիրեցին գործկոմ և գոմը գցեցին, վորտեղ քլոխվեն նրան հայհոյում եր ու չերբ տեսավ՝ հարձակվեց վրեն ու գոռաց:—

— Գլխովդ գիպչի քու գրած պրաշեննին, ես ի՞նչ ույին բերիր գլուխս, թազա զակոնը վոր չես գիդում, ի՞նչ ես զուր տեղըն արադս խմում, հ՞ը...—ասեց ու աուր թե կտաս:

Ա՛ռ քեզ պրաշեննի, ա՛ռ քեզ պրաշեննի...

1924 թ.

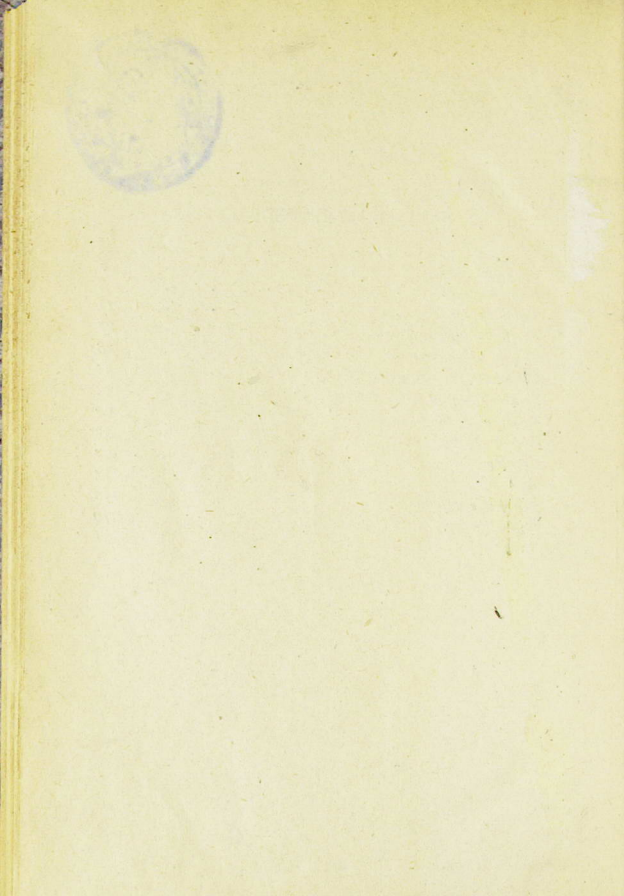




ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	Եջ
Վրաստը	5
Կապիտալը	8
Սպեց Ավագը	11
Դեպի Կարմիր բանակ	21
Ընկեր խողարածը	28
«Ակտիվն» ու Հելդարը	34
Նազանի դատը	62
Պապը	69
Անիծված հողը	82
Սոլոթը	103
Դրաստի	111
Կես խան կորեկը	116
Թշնամիները	119
Պբաշեննի	123





Գինն է 75 կոպ., 8 մամ. (Մ.)



Մ. Դարբինյան
ПРОБУЖДАЮЩАЯСЯ ДЕРЕВНЯ
Сборник повестей

Госиздат ССР Армении
Эривань, 1930 г.





(364)

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.



220038168

A $\frac{11}{38168}$